www.tishkbooks.com

پرۆژەی تیشك

فەتواکەی مەلای خەتێ

ئەفسانەی مێژوونووسێك

نووسینی

حەسەن مەحمود حەمەکەریم

چاپی یەکەم

٢٠٠٦ زایینی – ١٤٢٧ کۆچی

ناوی کتێب: فەتواکەی مەلای خەتێ ئەفسانەی مێژوونووسێك

نووسەر: حەسەن مەحمود حەمەکەریم

شوێنی چاپ: چاپخانەی چوارچرا

ساڵی چاپ: ٢٠٠٦

نۆرەی چاپ: یەکەم

تیراژ: ٢٠٠٠

ژمارەی سپاردن: ٥٣٦ ساڵی ٢٠٠٦

لە بڵاوکراوەکانی پرۆژەی (**تیشك**) زنجیرە (٤)

Tishkbooks@yahoo.com

بەناوی خوای گەورەو میهرەبان

رۆڵــی مــەلای خــەتێ لـە میرنشینی سـۆراندا

پێش وتە:

کورد یەکێکە لە گەلە زیندوەکانی سەر گۆی زەوی، مێژووەکەی وا نیشان دەدات کە لە کۆنترین گەلانی رۆژ هەڵاتی ناوەڕاست بێت، سەرچاوەکان چالاکی و ڕوداوی زۆری ئەم میللەتەیان گێڕاوەتەوە، خاوەنی مێژوویەکی دەوڵەمەندە، لەگەڵ ئەوەدا هێشتا هەر زۆر لای ونە ..

مێژووی کورد بە زۆری ڕۆژهەڵاتناس, یان داگیر کەرانی دەرو دراوسێ، بەزەینی دوژمنکارانەی خۆیان نووسیویانە، شێواندویانە، کەم و زیادیان بۆ کردوە، لایەنە بەهێز و سەروەرییەکانیان شاردوەتەوە، لاوازەکانیشیان بە زەقی دەرخستوە، بەو جۆرەیان نیشان داوە کە کورد دڕندەیە، نەزانە، بێسودە، کاری لەسەر ناکرێ، بۆ هیچ هاوکێشەیەك ناشێت...

ئەوە ستەمە لە کوردمان، لە خاکمان، لە بونمان، لە مێژوومان، لە چارەنوسمان کراوە، بۆ ڕاست کردنەوەی, هەوڵی دڵسۆزان، ڕەنجی شەو و ڕۆژ، کات و سات و ماوەی زۆری دەوێت ..!!

مێژوو پێویستیەکی گرنگە، میللەتانی تر زۆر گوێیان پێ داوە، تەنها لە ئەوروپا ٣٥٠ دەزگای نووسینەوە و لێکۆڵینەوە لە مێژوو هەیە، بەردەوام لە نووسینەوە و خوێندنەوەو گەڕان و کنەو پشکنینی شوێنەوار و ئاسەوارو ئەفسانەکانداندان .. بەڵام کورد هێشتا بەرچاوی ڕابووردوی دیارنیە, لە مێژووەکەی دوورە, هەر بۆیە پاشە ڕۆژی ڕون نیە، کاری پێشینانی بە هیچ دەزانێت, بێ نرخ سەیری دەکات، بە دەستی خۆی, ئاسەوارە بەنرخە پڕ سەروەریەکانی ژێر زەوی هەڵدەتەکێنێت و, ئاودیوی سنوری دەکات، ڕوداوەکانی باو باپیری بە ئەفسانەو شتی پڕ و پوچ لە قەڵەم دەدات، هەستی پاراستنی کولتوور و کەلەپوری خۆی نیە، نازانێت ئەوانە جێ دەستی پێشینانی ئەون، دەبێت پیرۆز و بەرێز و بەنرخ سەیر بکرێن و، ئەمڕۆی خۆیانی تیا بخوێننەوە، نرخی کاری پێشوەکانی تیا بدۆزنەوە , ئایندەی تیا دیاری بکات، چونکە ئەوەی مێژووی نەبێ، کەسێتی ونە و نیە، ناتوانێ خۆی بناسێ, یان خۆی بناسێنێ..

لێکۆڵەرەوە و مێژوونوسان, زۆریان باس لە پێناسەو گرنگی مێژوو کردووە، ووتویانە (مێژوو زانستێکی گەورە و بە کەڵکە، بەڵکو زانستی زانستەکانە، هیچ زانیاریەکی گرنگ نیە مێژووی تایبەتی خۆی نەبێت، لە هەموان گرنگ تر مێژووی ژیانە، کە گشت زانست و ڕوداوەکانی ڕۆژانەو ئاڵو گۆڕەکانی کۆمەڵ دەگرێتەوە، بۆ هەرکەسێك بیەوێت وانەکانی مێژوو زۆر گەورەن ... نەمری ڕاستەقینە لای مێژووە ...) ئەمە وتەی مامۆستا کەمال مەزهەر بوو، شەرەفخانیش پێش ٥٠٠ ساڵ لەمەو بەر وتویەتی (مێژوو لە سەروی هەموو هونەرەکانەوەیە ...) مێژوونوسی یۆنانی هیرۆدۆت، کە ٢٥٠٠ ساڵ لەمەو بەر ژیاوە و, بە باوکی مێژوو ناودارە, بۆ مێژوو دەڵێت (مێژوو گەڕان و پشکنینە بەدوای کرۆکی ڕوداو و کارەساتە کۆنەکاندا ..)، واتە یۆنان لەو کاتەوە تا ئەمڕۆ مێژووی خویان نوسیوەتەوە ... (تەبەری) عەرەب, پێش زیاتر لە ١٢٠٠ساڵ لەمەو بەر وتویەتی (مێژوو هونەرێکە لە ڕوداوەکانی ڕۆژانە دەکۆڵێتەوە ...) مسعودی و سەخاوی و ئیبن خەلدون و دەیانی تر, هەر یەکەیان جۆرە پێناسەیەکیان بۆ مێژوو هەیە و, بە گرنگی باسیان بۆ میللەتەکەی خۆیان کردووە .. بەڵام کورد هێشتا لە ناسینی مێژووی خۆیدا ساوایە...

گەر تێڕوانین هەبێ, مێژوو نەوەیەکی ژیری وا دێنێتە گۆڕێ، کە هەڵەکانی کۆن, وەك ئاوێنەیەك لە بەر چاوبگرێ و دووبارەیان نەکاتەوە، شارەزای ژیان و ژیارو کردار و گوفتاری ڕابوردوومان دەکات، میللەتی چاك دێنێتە مەیدان، کورد خاوەنی مێژووی دەوڵەمەندی خاوەن ڕوداوو داستانە, پڕیەتی لە ئەزموون، چەندەها هاوکێشەی تەواوو و ناتەواوی لە سەر خاکەکەی بینیوە، بوەتە تاقیگەیەکی گەورە و پڕ لە (وانە)، دەتوانێت نەخشەی نوێ و پرۆژەی چاك

و سەرکەوتوانەی لێ بەرهەم بهێنێت ...

مەخابن .. ئەگەر سەیری بارو دۆخ و ژیانی دوێنێی کۆن و ئەمڕۆی نوێمان بکەین، پێوەی دیار نیە کە کورد مێژووی خۆی شەن و کەو کردبێت، یاخود بەو چاوەوە سەیری کردبێت, کە خۆی تێدا بدۆزێتەوە، نابینی سوود لە ئەزمونە پێشوەکان وەرگیرابێت، هەڵەکان نەك جارێك, بەڵکو دەیان جار دووبارە بونەتەوە، هەموو جاریش, دەرەنجامی پێشوو چنگ کورد کەوتوە ..

مەخابن.. کورد مێژووی پڕ ئەزمونی بە دەرمانخانەیەك نەزانیوە، تاوەکو دانایانە تیماری دەردەکانی تیا کردبێت .. ئەمە لەلایەك .. لەلایەکی ترەوە، نووسەرانی مێژووی کورد, لە بری ئەوەی دەست نیشانی خاڵی لاواز و بەهێزی ژیانی کۆنی کورد بکەن، هاتوون مێژوەکەیان وەك چیرۆك خوێنەکانی ناو دیوەخانی شەوانی زستان و بەر ئاگردان گێڕاوەتەوە، تەنانەت خۆشیان لەگەڵیاندا هەڵچوون و داچوون و, ئەوەندەی تر بابەتەکەیان ئاڵۆزتر کردووە...

دەبا خوێنەران و سەرکردەکانی کورد، مێژووەکەمان بە دەرمانخانەیەکی پڕ لە ئەزموون و وانە سەیر بکەن, بە گەوهەرێکی جێماوی دانسقەی بزانن، خەڵکانی کوردیش ئاسەوارە جێماوەکانی باپیرانمان بە یادگاری پێشینەکانمان بزانن و بە هەرزان لە دەستی نەدەن ..!!

یەکێك لە قۆناغە گرنگەکانی مێژووی کورد، چاخی میرو میرنشینە کوردەکانە لە سەردەمەکانی ئیسلامدا، لە هەموویان گرنگتر, میرنشینی سۆرانە, کە زیاتر لە پێنج سەد ساڵ دەنگ و باسیان لە سەر خاکی کوردستاندا هەبوەو, هەتا ئێستەش ئاسەوارەکانی نەبڕاوەتەوە...

سۆرانیەکان هەلێکی مێژوییان بۆ هاتە پێش, قۆستیانەوە, لەو ساتەوە هاتنە سەر مەیدانی گۆڕەپان و خۆیان نواند، کاریگەریەکی گرنگیان لەکوردستاندا هەبوو، لەکۆتایدا بەهۆی میرێکی سروشت توندو شەڕەنگێزەوە, کە ئەوەندەی کێشا بەمیرنشینە کوردەکانی دەورپشت و دەرو دراوسێدا، هەتا بەهەر هەموویانەوە گەلەکۆمەکییان لێکردوو لەناویان برد، بەڵام هەندێ لە نووسەران و مێژوونووسان، هەریەکە بێئاگا لە وردی ڕووداوەکان و فاکتەرە گرنگە ناوخۆیی و دەرەکیەکانی سەردەمەکە، هەموو هۆکانیان وەلاوە ناوەو, تاکە خاڵێك کە زەقی بکەنەوەو بەڕوونی نیشانی بدەن و هاش و هوشی پێوە بکەن، ڕۆڵی (مەلای خەتێ)یە، کە گوایە بە چەند دێڕە فتوایەك ئەو میرنشینە مەزنە بەهێزە فەوتاوەو, دراوەتە دەستی دەوڵەتی عوسمانی..

لەم تاوانبارکردنەدا, کۆمەڵێك نیازو مەبەستی جۆراوجۆر کۆدەبنەوەو لە خاڵێکدا یەکدەگرنەوە، ئاواتی چەند کەسانێکی سەدەیەك پێش ئێستەی ناوچەی سۆران دێتە دیو, نووسەرە چەپەکانیش دەستی چەوری چەند سەدەیەك لە هەڵە و بێئەزمونی سەرکردەکانی کوردی ئەو کاتانە, دەنێنە سەر مێزەری سپی سەرسەری تاکە کەسێك, کە بە مەرجێك هەتا کاتی کەوتنی میرنشینەکە, بەهیچ جۆرێك ڕۆڵ و کاریگەری لەناو میرنشینەکەدا دیارنەبووە...!!

کەوتنی میرنشینی سۆران لەلایەن عوسمانیەکانەوە, بەیارمەتی سەربازی ڕوسیاو ئێران و هەرێمی بەغدادو موسڵ و نەخشەی بەریتانیاو, بە یارمەتی سەدان چەکداری کوردی سۆران, کە لە دەستی میر محەمەد هەڵهاتبون و لە گەڵ سوپای عوسمانی گەڕابونەوە، لە گەڵ چەکدارانی چەند میرنشینێکی کوردی تردا, بە نەخشەی سەربازی پسپۆڕانی بەریتانیا, ئەو کارەساتە گەورەیان لە مێژووی کوردا دروست کرد, شکستەکە هێندە بەسۆبوو, کە نووسەرانی مێژووی کوردی وا هەژاندوە, ئەو هەموو نەخشەو هێزو تۆپ وجبەخانەیە لە بیر بکەن و, تاوانی کەوتنەکە بدەنە پاڵ (مەلای خەتێ)، کەتا ئەو کاتە هیچ دەسەڵاتێکی لەومیرنشینەدا نەبوە، مەلای خەتێ تەنها مەلای مزگەوتێك بووەو هیچی تر, دەنا میر محمەد لە بڕیاری ئیداری و سیاسی و سەربازیدا, تەنهاو بە تەنها پشتی بەعەقڵیەتی عەسکەرتاری خۆی بەستوە، هەرگیز نەبووە پرس و ڕا تەنانەت بەبراکان و مامەکان و سەرکردەکانیش بکات, لەهەموو سەردەمی میر محمددا یەك بەڵگەنامە نیە, کە میر محەمەد ڕاوێژوو پرس و ڕای بە براکانی یان سەرکردەکانی یان مەلای خەتێ کردبێ, پرسێکی شەرعی نەکردوە, ڕای خەڵکی میرنشینەکەی وەرنەگرتوە..!! ..

لە گەڵ ئەوەی هەموو بەڵگەنامەکانی دەوڵەتی عوسمانی کراوەتە کتێب و لە بازاڕدا هەیە, بەڵام هەتا ئێستە ئەو

فتوایەی مەلای خەتێمان نەبینی, كەواتە ئەو باسە دروستكراوەو هیچ ڕاستیەكی تیا نیە..

بۆ یەكلاكردنەوەی ئەو راستیانە، ئەوەندەی سەرچاوەكان یاریدەمان بدەن، لێكۆڵینەوەیەك دەخەینەڕوو، كەسایەتی میر محەمەد, هۆی كەوتنی میرنشینەكە, رۆڵی تەواوی (مەلای خەتیٚ), لەزنجیرەی باس و رووداوەكاندا ڕون دەكەمەوەو وەك خۆی نیشانی دەدەم...

بەهیوام لەم هەوڵەمدا لەراستی نزیك بووبێتمەوە...

سەرهەڵدانی میرنشینی سۆران

زنجیرەی میرەكان:

بەتەواوی روون نییە مێژووی میرنشینی سۆران لەكەیەوە دەست پێدەكات، بەڵام ئەوەی كە هەتا ئێستا ساغ بووەتەوە ئەوەیە كە لەسەدەی دوانزەهەمینی زاینی[١]، یان سەدەی پانزەهەمینی زاینییەوە[٢] دەركەوتوون، دامەزرێنەری میرنشینەكە كەسێك بووە بەناوی (عیسای كۆڵۆس)[٣]، سیٚ كوڕی هەبووە بەناوی عیساو ئیبراهیم و ئیدریس، عیسا لە هەلێكدا كە ستەمێك لەسەر ناوچەكەی لادەبات، مەزن دەبیٚ و دەكرێتە گەورەی خەڵكەكە, بەوەوە ناوەستیٚ, هێز كۆدەكاتەوەو پەلامار دەدەن و چەند قەلایەكی تر دەگرن, بەو جۆرە سنووری خۆیان فراوان دەكەن و شاری (حەریر) دەكەنە پایتەخت[٤]، (عیسا) دەمریٚ، (شاعەلی) كوڕی دێتە جێی[٥], لەسەدەی پانزەهەمەوە هەتا سەدەی نۆزدەهەم نزیكەی هەژدە میر دەسەلاتی میرنشینی سۆران دەگرنە دەست، وەرگرتنی دەسەڵات لەناویاندا پشتاو پشت بووە، هەر وەكو لەهەموو میرنشینە كوردەكانی تردا بەڕێوە چووە[٦]..شاعەلی میرنشینەكەی لەنێوان كوڕەكانی دا دابەشكرد، (میر عیسا) ی كوڕی لەسەر (هەریر) دانا، بەڵام لە شەڕی بابانەكاندا كوژرا، (میر بداغ بەگ) ی برای جێی گرتەوە، دوای ئەویش (میر سەید) ی كوڕی شاعەلی بوو بە میری سۆران، بەڵام لە تۆڵەی كوژرانی میر عیسای برای دا بە دەستی بابانەكان، هەلێك دەقۆسێتەوە، كاتیٚ میری بابان خەریكی راوو شكار دەبێت، بەنهێنی بۆی دەچیٚ و دەیكوژیٚ، لەسەردەمی ئەمدا سنووری سۆران دەگاتە (هەولێرو كەركوك و موسڵ)[٧].. ئەمە لە ساڵی (١٥١٦ز) ی زاینیدا بوە، (میر سەید) لەسەر ئەسپ دەكەوێتەخوارو دەمریٚ، (میر عیزەدین شێر) ی كوڕی دەبێتە میری سۆران.. زۆر نابات ساڵی (١٥٣٤ز) سوڵتان (سولەیمانی قانونی) كە لەباكوورەوە دەگەڕێتەوە دێتە هەولێر، میری سۆران بەخێرهاتن و رێز لێگرتنی باشی دەكات، بەڵام گوایە (میر عیزەدین) پەیوەندی بە (شا تەهماسپ) ی ئێرانی سەفەویەوە دەبیٚ، لە بەر ئەوە دەیكوژیٚو, ناوچەكە بە هەولێرەوە دەداتە (حوسەین بەگی داسنەیی) میری یەزیدیان، ئەمە هەر بۆ دوژمننانەوە بوە لە نێوان كوردە موسوڵمانەكان و یەزیدیان دا، زۆری نەبرد (میر سەیفەدینی كوڕی میر حوسەینی كوڕی پیر بداغ) دەسەلاٚت لەناوچەی سۆران پەیدا دەكات و هێز پێكەوە دەنیٚ, لە چەند شەڕێكی قورسدا داسنەییە یەزیدەكان راودەنێت و, هەولێرو ناوچەكەیان لیٚ پاك دەكاتەوە، بەڵام سوڵتانی عوسمانی (میر سەیفەدین) بانگ دەكاتە ئاستانە (ئەستەمبوڵ) بۆ وتوێژو ڕێكەوتن, بەڵام بە پلانێك دەیكوژێت، (میر قوڵی بەگ) ی كوڕی دێتە جیٚی, ئەویش چەند

---

(١) گۆڤاری كاروان، ژمارە (٥٢).

(٢) اربيل في الماضي والحاضر. مجموعة من المؤلفين . ص ٣٤ كەریم شارەزا .

(٣) شەرەفنامە . شەرەفخانی بدلیسی . وەرگێڕ بۆ كوردی هەژار موكریانی . ل ٤٨٢ نەجەف ١٩٧٢ .

(٤) مێژووی میرانی سۆران . حسين حوزنی موكریانی . ل ٥ هەولێر ١٩٦٢ .

(٥) كوردو كوردستان . محمد امين زەكی . ج ٣ ل ٣٩٤ . ٣٩٥ مهابات .

(٦) میرنشینی سۆران . كامەران جەمال بابان . ل ٢٤ هەولێر ١٤١٩ .

(٧) شەرەفنامە . ل ٤٩٠ پەراوێز.

شەڕێك لەگەڵ داسنەییە یەزیدییەکان دەکات, بەڵام سەرناکەوێت, ناچار پەنا دەباتە بەر ئێرانی سەفەوی، پاشان (میر قولی) دەمرێ‌و (بداغ بەگ) ی کوڕی قولی بەگ دێتە جێگەی، ئەویش بە هۆی ناکۆکی لە گەڵ (میر سولەیمان بەگ) ی برا بچووکی‌دا, پەنا دەباتە بەر (میری ئامێدی)، بەڵام ساڵی (١٥٥٩ز) دوور لە ناوچەی سۆران، لە شاری ئامێدی بەداخی برا بچووکەکەیەوە دەمرێت.

میر سولەیمان بەگ، زیاد لە (٣٠) ساڵ دەسەڵاتی هەبوو، ئاسەوارێکی زۆری قەڵاو شوورەی جێهێشتوە[٨]..پەلاماری هۆزی کوردی (زەراری) لە ناوچەی (شنۆ) دەدات، پاشان پەلاماری قزڵباشە سەفەویەکانی داوەو دیلە سەفەویەکانی بەدیاری ناردوە بۆ سوڵتانی عوسمانی[٩]، بەڵام (والی بەغداد) بە فێڵ بانگی دەکات‌و دەیکوژێت[١٠]...پاشان (عەلی بەگ) ی کوڕی دێتە جێی, ساڵی (١٥٩٠ز) پایتەخت لە (حەریر) ەوە دەگوازێتەوە بۆ (خەلیفان)، هەتا ئێستاش ئاسەواری قەڵاو پردی بەدیارماوە, ئەم میرە چل ساڵ ناوچەکەی بەڕێوە دەبات[١١] , ساڵی (١٥٩٠ز) مردوە[١٢]...هەندێ تر دەڵێن ساڵی (١٦٣٤ز) مردوەو (ئوغوز بەگ) و (میرە بەگ) ی لەدوا بەجێماوە [١٣]..

(ئوغوز بەگ) جێی بابی دەگرێتەوە، (رەواندوز) ی لە دەست دوژمنان رزگارکردەوە، ساڵی (١٦٤٥ز) کردیەوە پایتەخت، ساڵی (١٦٩٥ز) مرد، (میرەبەگ) ی برای چووە جێی، پاش ماوەیەك ئەویش مرد، (میر ئەحمەدی کوڕی ئوغوز بەگ) جێی گرتەوە، ئەویش ساڵی (١٧٥٦ز) رۆژێك لە کاتی راودا دەبێ بە دەردی خوا دەمرێ، (میر ئوغوزبەگی بچووك کوڕی میر ئەحمەد) دێتە جێی، ساڵی (١٧٦٨ز) ئەویش دەمرێ و شەش کوڕی لەدوا جێدەمێنێ، (مستەفا بەگ، تەمەرخان، یەحیا بەگ، بایز بەگ، ئەحمەد بەگ)، هەریەکە لەمانە لایەکی میرنشینەکە دەبەن بەڕێوە ...

تەمومژ لەسەر میرەکانی سۆران زۆرەو، مێژووی ژیانیان‌و رووداوو بەروارەکانیان تێکەڵەو روون نییە ..!!

کە (میر ئوغوز بەگ) مرد، وەك برا گەورە کە باوکیشی رەزامەندی هەبوو (مستەفا بەگ) ی کوڕی چووە جێی، ئەو کاتانە سەرەتای حەفتاکانی سەدەی هەژدە بوو، گەرچی پیاوێکی زیرەك‌و بەتوانابوو، بەڵام بارودۆخی ناوچەکە شپرز بوو، لەولاشەوە براو ئامۆزاکانی چاویان بڕیبوە دەسەڵاتی و هەریەکە پارچەیەکیان بۆ خۆیان دابڕی بوو، هەر بۆیە ناچار بوو دەسەڵاتی میرنشینەکەی بە کوڕە گەورەکەی بسپێرێ[١٤]

میر موحەمەد (پاشا کۆرە)

(مستەفا بەگ) هەر لەسەرەتاوە کە ئەو ناکۆکی‌و چاوتێبڕینەی کەسەکانی دەبینی، نیەتی خراپیانی هەست پێکردبوو، ناچار لە هەوڵی پێگەیاندنی کوڕە گەورەکەی دەبێت، هەتا ئامادەی بکات بۆ جێنشینی خۆی...هەر لە منداڵییەوە (میر محمد)ی خستە بەرخوێندنی حوجرەو مزگەوتێکی تایبەتی بۆ دروستکرد، بەرزترین زانای ناوچەکەی بۆ دابینکرد هەتا رۆژانە زانست‌و خوێندەواری فێر بکات، ئەو زانایە ناوی (موحەمەد بن ئادەم) بوو, کەخاوەنی قوتابخانەیەکی ئاینی سەلەفی ئامێز بوو لە ناوچەی باڵەکایەتی‌و سۆران، سەرۆکی زانایانی ناوچەکە و حوجرەیەکی قەرەباڵغ و کتێبخانەیەکی دەوڵەمەندی هەبوو، خۆیشی زیاتر لەپەنجا بەرهەمی جۆراوجۆری هەیە کە زۆربەیان دەست نوسن و لای بنەماڵەکەیان تا ئەمڕۆ ماوەتەوە,

---

[٨] مێژووی کورد لەکۆنەوە تا ئەمڕۆ. ساڵح قەفتان. ل٢٩٦ بغداد ١٩٦٩.

[٩] شەرەفنامە ل٤٩٩.

[١٠] مێژووی کورد لەکۆنەوە تائەمڕۆ. ل٢٩٦.

[١١] اربیل في ادوارها التاریخیة . ص ٢٧٤ .

[١٢] مێژووی میرنشینی سۆران . موکریانی. ل ١٤ .

[١٣] شەرەفنامە. ل٥٠٤ پەراوێزی هەژار .

[١٤] میرنشینی سۆران. کامەران زادە. ل ٢٩ .

ئیبن ئادەم هەموو وانە زانستیو ئاییینیەکانی لە (میر موحەممەد) گەیاند، پاشان (مستەفا بەگی) باوکی ناردیە ناوچەی (چۆڵە مێرگ) هەتا فێری کاروباری بەڕێوەبردنیش ببێت...

براکانی (مستەفا بەگ) جارێك (بابانیەکان) یان دەهێنایە سەر (مستەفابەگ) و، دەمێ خۆیان سازدەکردو کێشەیان بۆ دەنایەوەو ناوچەی زیاتریان لێ دادەبڕی، بەو هۆیەوە بابانیەکان (رانیەو کۆیەو هەریر)یان لە (سۆران) سەند، لەولاشەوە (تەیمورخان بەگ) ی برای (هەودیان) و (شەمزینان) ی کردە هی خۆی، (بایز بەگ) ی برایشی دەشتەکانی (رەواندوز) و ناوچەی (برادۆست) ی بەرخۆیدا ... وای لێهات تەنها بە تەنها شاری (رەواندوزو سەرچیاو دۆڵی وەران و چۆڵەمێرگ) بۆ (مستەفا بەگ) مایەوە، بابانیەکان لەوەدابوون ئەوەشی پێ رەوا نەبینن، هێرشیان هێنایە سەر (رەواندوز)، (مستەفا بەگ) سیاسەتی لەگەڵ گۆڕین و لەگەڵیان رێککەوت، بەلام (تەیمورخان و یەحیا بەگ) ی برای هەر وازیان نەدەهێناو جارێکی تر لە ساڵی (١٧٨٧ز) دا بابانیەکانیان هێنایەوە، چەند ناوچەیەکیان لە سۆران گرت، بەلام (مستەفا بەگ) خراپ شکاندنی و خواردەمەنیو تەقەمەنیەکی زۆری لێگرتن، (مستەفا بەگ) لە دەست براکانی وەڕس بوو، ساڵی (١٨٠٨ز) (میر موحەممەد) ی کوڕی بانگکردەوەو کردیە میری سۆران، (مستەفا بەگ) چوار کوڕی هەبوو، (موحەممەدو رەسوڵو سولەیمانو ئەحمەد)... میر موحەممەدی بە ئازاترو سیاسی ترو ئامادەتر دەزانی، هەر بۆیە خستیە جێی خۆی...[15].

بەم جۆرە, چوونە ناوەوەی باسەکان سەر بوردێکی دوورو درێژە, بە هێندەی ئەوەی کە دەمانەوێ بە خێراتر لەو مەبەستە نێزیك ببینەوە کە نیازمانە.

هەتا ساڵی (١٧٣٠ز) شاری (دوین) پایتەختی میرنشینی سۆران بوو، پاشان لە ترسی هەڕەشەی بابانەکان گوازرایەوە بۆ (هەریر)، پاشتریش لەساڵی (١٧٨٧ز) دا گوازرایەوە بۆ (خەلیفان)[16]، پاش ئەویش گوازرایەوە بۆ شاری (رەواندوز)[17]..ئیتر لێرەدا جێگیربوو, هەتا فەوتانی میرنشینەکە بە پایتەخت مایەوە.

وتمان ساڵی (١٨١٣ز) میر موحەممەد کرایە میری سۆران [18].. هەر کە دەستی لە جڵەوی دەسەلات گیربوو، گۆڕانکاری زۆرکرد، هەنگاوی خێرای دەنا، هیچ ترسی لە ئەنجام و پاشەڕۆژ نەبوو، چی بویستایە دەیکرد، بەڕێوەبەرانی ناو رەواندوزی گۆڕی، هەموو دەرەبەگو سەرەك هۆزو خێڵەکانی کۆکردەوەو یەکیخستن، پەیکەری نوێی لەسەر دامەزراندن، خزمەکانی بەوە زویربوون، باوکی وتی: "دڵی کەس مەڕەنجێنە، میر مەرجی بۆ باوکی دانا کەدەست نەخاتە کاریەوەو، ناردیە دێی (هەودیان) هەتا مرد"...

سەربازەکانی کۆکردەوە، جارێکی تر رێکیخستنەوە، یەکەم لێدانی لەمامەکانی بوو، ساڵی (١٨١٥ز) (هەودیان) ی گرت و (تەمەرخان) ی مامی کوشت کە خۆی بەجیاو دوژمن بە میر محەممەد دادەنا، پاشان روویکردە (یەحیابەگ) ی مامیو ئەویشی کوشت[19] بەمە گرفتی ناوخۆیی نەما، ئەنجا پەیکەری نوێی میرنشینەکەی دامەزراندەوە، (میرزا موحەممەد) ی کردە سەرۆکی نووسەران و, خەریکی نووسینەوەی مێژووی رووداوەکان بوو، قەڵاو سەنگەری بەهێزی بەدەوری رەواندوزدا لێدا، سێ دەروازەی بۆ شار دامەزراند، دوو بورجی بەرزی بۆ پارێزگاری دەروازەکان دروستکرد، کۆمیتەیەکی جەنگی پێنج کەسەی پێکهێنا، میر خۆی سەرۆکی بوو، (رەسوڵ بەگ) ی برای کردە سەر پەرشتی گشتی جەنگی، (ئەحمەد بەگ) ی برای کردە فەرماندەی سوپا.

(وەستا رەجەب) ی کردە بەڕێوەبەری کارگەی تۆپو جبەخانە، (خان گێڵدی) بەڕێوەبەری کارگەی خەنجەرو دارتاشی بوو، (وەستا برایمی ماویلی) کردە سەرۆکی وەستاکانی دروستکردنی قەڵاو شوورەو سەنگەرو رێگاوبان،

---

(١٥) شەرەفنامە. ل٥٠٦.

(١٦) عەلی بەگ، میری سۆران پایتەختی گواستەوە بۆ خەلیفان.

(١٧) ئوغوز بەگ کوڕی عەلی بەگ، پایتەختی گواستەوە بۆ رواندوز.

(١٨) اربعة قرون من تأريخ العراق الحديث. لونگريک، ترجمه جعفر خياط. ص٣٤٢ بغداد١٩٦٨.

(١٩) کوردەکانی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی. د. جلیلی جلیل. وەرگێڕ لەروسیەوە. د.کاوس قەفتان. ل١٣٨ بغداد ١٩٨٧

(مستەفا ئاغا) سەرۆكی بازرگانان بوو، دەستەیەكی شەش ئەندامی بەناوی (دەستەی سەرداران) دامەزراند، خۆی سەرۆكی بوو، كۆبوونەوەی هەفتانەی هەبوو، لەگرفتی مەردمی دەكۆڵیەوە، (ئەنجومەنی زانایان) و (ئەنجومەنی حەكیمان) ی دامەزراند بۆ داڕشتنەوەی یاسا[٢٠].

ئەم كارانە بویە جێی سەرنجی شارەزایانی ئەوروپیو عوسمانیو ئێرانی، چاویان تێبڕیبوو، حەوت جۆر (سكەو پارە) ی بەناوی خۆیەوە لێدا، لە وتاری هەینیدا وەك سەرۆكێكی سەربەخۆ ناودەبرا، سەرەتاو لەسەردەمی باوكیشیدا زانای ناوداری كورد لە ڕەواندوز, كە مامۆستای میر موحەمەد خۆیبوو, ناوی (ئیبن ئادەم) بوو, موفتی میرنشینەكەی بوو، لەبەر ئەوەی كە هەندێ بڕیاری میر موحەمەدو قەتڵو عامی بێبەزەییانەی مام و ئامۆزاو خزمان و, خەڵكی تر لە ژنو منداڵی كورد, كە لە گەڵ شەرعدا نەدەگونجا، ئیبن ئادەم لەفەتوا بۆ دانیان خۆی دەپاراست، ناكۆكی لە گەڵ میر محەمەددا بۆ دروستبوو، وازی هێنا، بەلاّم ئیبن ئادەم یەكێك لە قوتابیە زیرەكەكانی خۆی كردە موفتی میرنشین بەناوی (محمد ئەفەندی شێخ سلێمانی)[٢١] كە بە (مەلای خەتێ) ناسراوە، بەلاّم هەندێك دەڵێن (داود پاشا)ی والی بەغداد بۆی نارد, هەتا سوودی لێ ببینێو بۆ بەرژەوەندی خۆی بەكاری بهێنێ[٢٢] , یان دەڵێن مەلای خەتێ پەروەردەی دەستی (داود پاشا) بوە [٢٣] هەندێكی تر دەڵێن مەلای خەتێ یەكێك بووە لە پیاوانی دەوڵەتی عوسمانی، ئەو تەنها پیاوێكی ئاینی نەبوە..[٢٤] یان دەڵێن كاتێ مەلای خەتێ گەیشتە رواندوز، هەندێ زانا شاریان چۆڵكرد, وەك زانای گەورە (محمدی كوڕی ئیبنی ئادەمی باڵەكی) [٢٥]. ئەمانە هەموو قسەو قسەلۆكن, دوای دروست كردنی فتواكە بۆ مەلای خەتێ ئەم وتانەشیان دروست كرد..!!

(مەلای خەتێ) قوتابی دەستی ئیبنی ئادەم بووە، خۆی ئیجازەی مەلایەتی داوەتێ [٢٦] ئەی كەواتە بۆچی (ئیبن ئادەم) لە رەواندوز نەماو كۆچیكرد بۆ ناوچەی باڵەكایەتی ..؟ لەسەر ئەمە قسە زۆرە، هەندێك لە نەوەكانی (ئیبن ئادەم) دەڵێن (ئادەم) پیر بووبوو تاقەتی نەمابوو، ئەوجا ئیزنی لە میری رواندوز خواستو گەڕایەوە بۆ باڵەكانو لە گوندی (دێلزە) دامەزراو دانیشت[٢٧]، بەلاّم هەندێ لەمێژوونووسانی شارەزا ئەڵێن هۆی رۆیشتنی (ئیبن ئادەم) ناكۆكییەك بوو لە نێوان (ئیبن ئادەم) و میری رەواندوز، ئەوجا ناچار لە رەواندوز باریكردو چووەوە گوندەكەی خۆی (گوندی رۆست)، پاشان لەوێش باریكردوو چووە دێی (دێلزە).

ئەم گوتنە لە ڕاستیەوە نزیكترە، چونكە (ئیبن ئادەم) لە كتێبی خۆی بە ناوی (سلسلة الذهب) پەنجەی درێژكردوە بۆ ئەو ناكۆكیەی نێوان خۆیو میری رەواندوز, كە ئەو فەرمانی پێكردوە بچێ لە گوندی خۆی (رۆست) دابنیشێ[٢٨].

(ئیبن ئادەم) سەفەرو وەغەری زۆری كردوە، ساڵی ١١٩٢ ی كۆچی چوەتە شاری (مهابات) بۆ فێربوونی زمانی فارسی، پاشان لە (مهابات) ەوە گەڕاوەتەوە بۆ (رەواندوز), لە سەردەمی میر موحەمەدداو سەرگەرمی دەرس وتنەوەو كتێب دانان بووە، پاشان گەڕاوەتەوە گوندی (رۆست) لەناوچەی (باڵەك)، لە (رەواندوز) لای (میر موحەمەد) دامەزراو بوە مەلاو زانای میری سۆران ..میریش دەرسخانەو مزگەوتێكی بۆ دروستكرد لە (قەلاّتیلوكان) لە دەرەوەی شوورەی

---

[٢٠] گۆڤاری كاروان ژمارە (٨) خولی راپەڕین ١٩٩٣ ل٦ -١٢ ئەحمەد باوەڕ .

[٢١] مجلة الحكم الذاتي . العدد (٤) السنة السابعة . زبير بلال اسماعيل . محمد الخطي ونهاية الأمارة السورانية.

[٢٢] گۆڤاری كاروان ژمارە ٥٣ . بەشی دووەم، عبدالفتاح عەلی یەحیا .

[٢٣] تأريخ العراق بين احتلالين، ج٧ ص٣٣، عباس العزاوي.

[٢٤] گۆڤاری كاروان ژمارە ٥٣.

[٢٥] هەمان سەرچاوە ل ١٥١.

[٢٦] بنەمالاّنی بەناوبانگی رەواندوز. ممدوح مزوری، ل٤٩ هەولێر ١٩٩٨ .

[٢٧] هەمان سەرچاوە ل٦٣.

[٢٨] گۆڤاری كۆڕی زانیاری كورد . بەرگی (٥) ل ٤٦٧ .

کۆنی رواندوز[٢٩] (ئیبن ئادەم) مرۆڤێکی هەق و رەق بووەو, رۆحێکی قەومیی زۆر بەهێزی هەبووە، دۆستی مرۆڤی هەژارو, هەوەسی بە مرۆڤی زۆردار نەهاتووە، لەبەرئەوە میرو ئاغاو بەگەکان هەوەسیان بە (ئیبن ئادەم) نەهاتووەو، هەر لەبەر ئەوەش بوە (ئیبن ئادەم) هەمیشە لە بارکردندا بووە، لە هیچ شوێن و ولاتێك جێگیر نەبووە، هەروەها (ئیبن ئادەم) دژی کۆلکەشێخان بووە, هەمیشە لە گەڵیان لە ململانێ و شەڕی بووەو, (شێخی بەردە کوڕە) ی کوشتوە, سەبارەت بەکاری ناپەسەندو بێشەرعی[٣٠].

(مەلا سەعیدی کوڕی مەلاوەیس) کوڕە زازای ئیبن ئادەم, لە سەردانێکدا بۆ ماڵیان, باسیکرد کە (ئیبن ئادەم) ی باپیری زۆر توندو دژ بەکاری ناشەرعی بووە، ئەگەر بیبیستایە کەسێك بەسەر ئیسلامەوە مشەخۆرە, یان بیدعەیەکی خراپی داهێناوە، بەخۆی و فەقێکانەوە بۆی چووەو خراپی پێکردوە[٣١]..ئەمە ئەوە دەردەخات کە مەلای خەتێ هیچ دژایەتیەکی زانایانی رەواندوزی نەکردوە, بەڵکو یەك رایان بوە, وەك هەندێك بەبێ سەرچاوەو, بۆ مەبەستێك باس و خواسی ئەو کەسایەتیە دەشێوێنن و, هەر لە خۆیانەوە خەڵکانێك ناشرین دەکەن..!!

(مەلای خەتێ) هەموو تەمەنی لە دژایەتی دەوڵەتی عوسمانی دا بەخت کردبوو، چ لە ناوچەی سۆران کە لای (ئیبن ئادەم) و (ئەبوبەکر ئەمیر روستەمی) فەقێ بوە، هەموو زانایانی کوردی ئەو کاتە دژ بەستەمی عوسمانی بوون، پاشانیش کە لە سەرەتای سەدەی نۆزدەدا دەچێتە (بەغداد) بۆ خوێندن و وانە وتنەوە, لە بەغداد بە هۆی توانایی خۆیەوە, بوو بوویە کەسایەتیەکی ناوداری بە غداد و عێراق, کەسایەتیەکی کاریگەری هەبوو بە هۆی لێهاتوویی و زیرەکی و زانیاریە زۆرەکانی، والی رێزی زۆری لێ دەگرت, لە خۆی نێزیك کردەوە، وەك عەباس عەزاوی دەڵێ: "مەلای خەتێ نامەیەکی پێشکەش بە (داود پاشا) کردبوو لە زانستەکانی ئیلاهی‌دا...لەو کاتانەدا زانایەکی زۆری کورد لە بەغداد کۆبوونەوە, بە هۆی قوتابخانە ناودارەکەی شێخ عەبدولقادری گەیلانیەوە، (داود پاشا) پێش ئەوەی ببێتە والی بەغداد قوتابی بووە لە قوتابخانەی گەیلانی, هەر لەو کاتەوە زۆربەی زانا کوردەکانی ناسیوەو, دۆستایەتی و خۆشەویستیان بووە، کاتێکیش کە دەبێتە والی بەغداد, ئەو دۆستانە لە خۆی نێزیك دەکاتەوەو رێزیان دەگریێ و یاریدەی زۆریان دەداو کار ئاسانیان بۆ دەکات و باری گوزەرانیان خۆش دەکات، هەتا کاری زانستی و ئاینیان بە ئاسانی بۆ بکرێ...لە بەرئەوە (داود پاشا) لە باتی ئەوەی کاتەکانی بەگۆرانی و نوکتەو رابواردنەوە بەخت بکات، هەمیشە دیوەخانی گەرم بووە بە کۆڕی زاناو زانست گۆڕینەوە، لەو لاشەوە میرنشینە کوردەکان و هەرێمی بەغداد, کە زۆر جار سەر بەخۆ بووە و, کوردو بەغداد هەمیشە دوژمنی دەوڵەتی عوسمانی بوون, زۆر جار بەرژەوەندیان لە دژی عوسمانی یەکی دەگرتەوە, بەڵام خەڵکی دێن ئەم بەرژەوەندیە کە لە سەردەمێکی دوور لەم سەردەمەی ئێمەدا کراوە, ئەم پەیوەندییە دەبەنەوە بۆ شتی خراپ و, لێکدانەوەی نابەجێ و, هەرچی فیتنەیەك لە ناوچەکەدا روویدابێ دەیخەنە ملی زانا ئاینیەکان... کە بە مەرجێ داود پاشا, یەکەم دوژمنی سەر سەختی عوسمانیەکان بووەو, لە گەڵ میر موحەمەدی رواندوز دا دۆست دەبن, رەنگە بە پێچەوانەوە مەلای خەتێ هەوێنی ئەو یاریدەو دۆستایەتیە بوبێت...

بەو جۆرە وەکو هەموو کارە بەڕێوە بردنەکانی تر، مەلای خەتێ دەزگای فتوای میرنشینەکەی بەدەست بووە، جگە لەوە ــ بە ناو ــ راوێژکاری (میر) بووە، کە دەبێ لە کاروبارەکاندا پرس و رای پێکرا بێت..!! بەڵام لە مێژوودا نیە جارێك پرسی پێکردبێت, چونکە (میر موحەمەد) چەندین دەزگاو دەستەو مەڵبەندی بەڕێوەبردنی جۆراو جۆری بوە, رەنگە مەلای خەتێ لە چەند دەزگایەکدا ئەندام بووبێ...جگە لەوانە میر موحەمەد قسە هەر قسەی خۆی بووە، بۆ زیاتر بەرچاو ڕۆشنی دەبێ پرس و رای زۆری بەدەزگاکان کردبێ، بەڵام هەر ئەوەی دەکرد کە خۆی نیەتی لێهێنابوو، هەرچی

---

[٢٩] بنەماڵانی بەناوبانگی رواندز. ل ٦٢.

[٣٠] هەمان سەرچاوە. ل ٥٨ ـ ٦٠

[٣١] لەسەردانێکماندا ساڵی ١٩٩٥ دەستەی باڵای کۆمەڵەی نووسەرانی ئیسلامی کوردستان بۆ ناوچەی سۆران سەرمان لەچەند ئەدیب و رۆشنبیرو زانای ناوچەکەدا کەماﻣۆستا مەلا سەعیدی رەحمەتیش یەکێکبوو لەوانە، کەچەند دەستنووسێکی ئیبن ئادەمی پێ نیشاندایین و باسی زۆری ئەو زانا ناودارەی کوردی بۆ کردین و قسەکانیانم تۆمار کرد.

لە بەرژەوەندی خۆی بوایە, داوای دەكرد بە شەرعی خوا فتوای موفتی بۆ دەستەبەر بكریّت، لە بەر توندوتیژی بەرامبەر بە خەلّك, ناوچەكەی لە هەموو ناوچەكانی دی عیّراق و عوسمانی هیّمن و ئارامتر بوو، سوپایەكی مۆدیّرن و زۆر پرچەكی هەبوو، لە هیّزی میرنشینیّكی نە دەكرد، وەك بلّیّی نیازی گەورەتری پیّی هەبوو، تەنها هیّزی تایبەتی پاراستنی خۆی, (سیّهەزار) چەكدار بوو، ژمارەی هەموو سوپاكەی (پەنجا) هەزار دەبوو، زیاتر لە نیوەیان مانگانەیان هەبوو[٣٢]، پەلاماری دیّی (برا دۆستی) داو ژن و منداڵی كوشتن، (قەلاّی ئەلّوس) ی گرت و گەورەو بچووكی خەلّكەكەی لە ناوبردن، پەلاماری (مەرگەوەڕ و شنۆ) ی داو گرتی، دراوسیّكانی ترسان، بە جۆریّك (هەریر و خۆشناوەتی) خۆیان دابەدەستەوە، ناوچەی (زریّبار) ناچار بون بیّ شەڕ گیرا، بە سەعاتیّك (هەولیّر) ی گرت [٣٣].

بۆ پەیداكردنی خواردەمەنی پەلاماری دەشتەكانی (ئالّتوون كۆپری) دا كە بە گەنم بە ناوبانگ بوو، پەلاماری هۆزە عەرەبەكانی (جەباری) و (تائی) داو شیّخەكەیانی گرت، هەوای گرتنی (كەركوك) دابووی لە كەللەی، بەلاّم چونكە (ئیّران) هیّرشی هیّنابوویە سەر (سلیّمانی) وازی هیّنا، مشتی خۆش كردبوو لە میرنشینەكانی (بادینان و هەكاری و بۆتان و یەزیدیان)، بەلاّم نەیدەزانی چ هەلیّك بقۆسیّتەوە بۆ پەلاماردان و خستنە ژیّر باری خۆی، بەلاّم ئەوەی بۆ بیانوو بگەڕیّ زۆر زوو دەستی دەكەویّت، بە تایبەت كە (عوسمانی) یەكان تەواو لاواز بوو بوون، لە ناوچەكاندا نرخیان نەمابوو، لە زۆر جیّگە پاشەكشەیان كردبوو، جگە لەوە (موحەمەد عەلی پاشای میسر) جەنگیّكی لە كۆلّ عوسمانیەكان كردبوویەوەو داوای پاداشتی لە (ئەستەمبولّ) و (بابی عالی) دەكرد، ئەویش شتیّكی كەمی دایە كە دورگەی (كریت) بوو، (موحەمەد علی) رازی نەبوو، دەیگوت دەبیّ (ولاّتی شام) م بدەیتیّ، (ئاستانە) نەیدا، ئەویش پەلاماری (شام) ی داو گرتی و نامەی بۆ (میر محمد میری سۆران) نووسی كە ئەویش هەولّ بدات بەشی خۆی پچڕیّ و, كیانیّكی كوردی دروست بكات، ئەمانە هەموو لە لایەك و بیانووی وا گرنگ دروست ناكات ئەو مجازەفە خەتەرناكە ئەنجام بدات، مادام میرەكانی (بادینان و هەكاری) رازی نەبن و یاریدەی نەدەن...(داود پاشا) والی بەغدادیش ئەم بیركردنەوانەی پیّ خۆشبوو، ئەویش خۆی لەو پرۆژەیەدا گریّ دابوو, كە هەرسیّ لا لە سەری بوون كە (میسرو شام) و (میر محمەدی سۆران) و بەغداد پیّكەوە كاریّك بكەن و خۆیان لە دەولّەتی عوسمانی جویّ بكەنەوە...!!!!

پەلاماری میرنشینەكانی بادینان و یەزیدیان و هەكاری

ئەو سەركەوتنە سەرەتاییانە میر محمدی لەخۆ بایی كرد، دەستیكردە زیاتر خۆسازدان و پیّكهیّنانی جبەخانە، بۆ پیّشخستنی تۆپخانە وەستایەكی لە شاری (ورمیّ)وە هیّنا ناوی (خان گیلّدی) بوو، ناوچەیەكی پڕ ئاسنی گرت و گواستیەوە رەواندوز و لوولە تۆپی دادەڕشت و گوللە تۆپی بۆ دروست دەكرد، سالّی (١٨٢٤ز) لە (گەڕەكی كاوكۆلاّن) لە (رەواندوز) كارگەی شیرو تیرو خەنجەرو تفەنگ و لوولە تۆپ و زیّڕینگەری و دارتاشی و ڕەوڕەوەی تۆپی دامەزراند[٣٤]، سەربازو پۆلیس و پاسەوان هەریەكە شیّوازی جۆری بەرگی لە بەركردنیان جیاوازبوو، سالّی (١٨٢٦ز) (بانگی ئازادی) بلّندكرد، جاڕی سەربەخۆیی لیّدا، كەهەر لە زووەوە خولیای سەربەخۆیی لە سەردابوو[٣٥]، خۆی ناونا (ئەمیر مەنسور)، دەولّەتی عوسمانی و ئیّران لیّی ترسان، سولّتانی عوسمانی روتبەی (میری میران) ی پیّ بەخشی، ئیّرانیش دانی نا بە سەربەخۆیی میرنشینەكەیدا[٣٦]، بەلاّم لە ژیّرەوە بابان و ئیّران لە دژی (میر محمدو داود پاشای) والی بەغداد ڕیّكەوتن

---

[٣٢] كوردەكانی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی. ل١٥٨.

[٣٣] بابان سۆران بۆتان . دكتۆر كاوس قەفتان . ل ٤٥ بغداد ١٩٨٥.

[٣٤] میّژووی میرانی سۆران. موكریانی. ل ٤٨

[٣٥] میّژووی نەتەوەی كورد لەكۆنەوە تا ئەمڕۆ. سالّح قەفتان. ل ٩٨ بغداد . ١٩٦٩.

[٣٦] بابان سۆران بۆتان . دكتۆر كاوس قەفتان. ل٥١.

[٣٧]، داود پاشا ئەو سەرکەوتنانەی میر محمدی پێخۆش بوو, دەستەو دیاریشی بۆ ناردو نازناوی (پاشا)ی پێبەخشی[٣٨] (خانی موکری‌و خانی چاری (چهری)و خانی هەکاری) یەك لە دوای یەك پیرۆزنامەیان بۆ هەنارد، (والی موسڵ) کەوتە ترسەوە[٣٩].

ئەم هەموو پیرۆزبایی‌و دڵخۆش کردنانە بەلای خۆیەوە میر محمد دڵخۆش بکاتو, وەك (بەغدادو موسڵو بابانو بادینان) خۆشبەختی بۆ گەلەکەی دابین بکاتو بارودۆخی باشتریان بۆساز بکات، بەڵام زیاتر لە خۆی بایی‌دەبوو، هێزەکەی لا گەورە دەبوو، چاوی لە فراوانبوونی زیاتر بوو، بە تایبەت میرنشینی دەوڵەمەندی بۆتانو بادینانو هەکاری‌و یەزیدیان, کە هەر چواریان میرو میرنشینی کورد بوون, ئەو لە باتی ئەوەی بیان هێنێتە ناو هاوپەیمانیەکەی خۆی بەغدادوە دژی عوسمانی, کەچی دەیویست بە هەر شێوازێك بووە دەبێ بیانگاتێ..

لەم کاتانەدا رووداوێك روویداو هەلێکی بۆ هاتە پێش, لە نێوان یەزیدیەکانو (خێڵی مزروی) ناومیرنشینی بادیناندارووداوێك روویدا ... زیاتر لە چوار سەد ساڵ بوو, کێشەی نێوان یەزیدیەکانو میرنشینە کوردیەکانی تری ئەو ناوە بەردەوام بوە، چەندین جار داویانە بە یەکدا, خوێنی زۆری لێ کەوتوەتەوە, ئەمە جگە لەو کێشانەی کە یەزدیەکان هەیانبوو لە گەڵ هەرێمی موسڵو بەغدادو دەوڵەتی عوسمانیدا، چونکە یەزیدی کەمینەیەکی غەیرە دینی ئەو ناوچەیە بوون, بۆ پاراستنی خۆیانو بەرژەوەندی کاروباریان, هەر جارە دەیاندایە پاڵ لایەك دژ بە لاکەی تر، لەبەر ئەو ژیانە دوو فاقیەی کە بە درێژایی مێژوو دەیان گوزەراند, چەندین جار تووشی گرفت بوونو, شەڕی ناڕەوایان بۆ خۆیان حەڵاڵ کردوە، بەتایبەت کە هێزەکانی ناوچەکەش دەیانزانی ئاسان بە دەستەوە دێن, بەکاریان دەهێنان[٤٠] وایان دەکرد کە چەندین جار زانا بەرزو موفتیەکانی میرنشینە کوردەکانیان، یان (شێخ الاسلام)ی ناوچە کوردیەکانیان والێکردوە, کە فتوای جەنگیان لە دژ دەربکەنو, شەڕی قورسی لێ بکەوێتەوە، هەر وەکو فتواکانی (شێخ الاسلام ئەبو سعودی عەمادی ٨٩٦ ـــ ٩٨٢ کۆچی)، (فتوای شێخ عەبدولای مودەڕسی ربکی ١٠٦٠ ـــ ١١٥٩ کۆچی) و (مەلا حەسەنی شیفکی) کە لە هەموو فتواکان زیاتر خەڵکی هاندەدا لە دژی یەزیدیان..بە جۆرێك کە ڕێگەی دابەزینیان بۆ دەشتەکانیان لێدەگرتن و دێهاتیان تالآن دەکردنو جارێکیان گۆڕی (شێخ عودەی) یان دەرهێناو بۆماوەی نۆ مانگ ڕێگەی زیارەتیان لێگرتن[٤١].

تازەترین لێدانی یەزیدیان ئەو هێرشە سەختە بوو کە میر محمدی رەواندوزی بە هەل‌و بیانوویەك کردیە سەریانو نزیکەی سەد هەزاری لێ لە ناوبردن ...!!

دەبێ هۆی قەتڵ و عامی یەزیدیان چی بووبێ..؟ چ رکێك ئەوکارەی کردبێ...؟

بەرای من, سێ هۆ کاریگەریان هەبوو لە سەر میر محمد, کە ئەوەندە خێراو توندو شێتگیرانە ئەو پەلامارانە بدات کە هیچ پێویستی بەو سەختگیریەش نە دەکرد...

یەکەم: رووداوێکی مێژوویی کۆنە, وەکو پێشتر وتم هێزە ناوچەییەکان بەکاریان دەهێنا، ئەوەبوو کاتێك (میر عیزەدین شێر) دەبێتە میری سۆران، لە ساڵی (١٥٣٤ز) دا سوڵتانی عوسمانی (سلێمانی قانونی) دوای گرتنی بەغداد دێتە هەولێر، میر عیزەدین پێشوازی گەرمی لێدەکات، بەڵام سوڵتان دەیکوژێتو هەولێرو میرنشینی سۆران دەداتە دەستی میری یەزیدیان (میر حوسەین بەگی داسنەیی یەزیدی)، مەبەستی سوڵتان ئەوەیە تۆوی فیتنە لە نێو کورداندا بەدوو رێبازی جیا بنێتەوە، ئەمە ماوەیەك دەخایەنێت, لە ناوچەی سۆران (میر سەیفەدینی کوڕی میر حسین کوڕی پیر بداغی سۆرانی) دەسەڵات پەیدادەکاتو چەند شەڕێکی قورس لە گەڵ داسنەییە یەزیدیەکان دەکات, راویان دەنێو

---

[٣٧] تأریخ العراق الحدیث . دکتور عبدالعزیز نوار . ص١٣٢، قاهیرة ١٩٦٨ .

[٣٨] مێژووی گەلی کورد لەکۆنەوە تا ئەمڕۆ. ل ٢٩٨.

[٣٩] کوردەکانی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی. ل ١٥٤ .

[٤٠] الیزیدیة. صدیق دملوجي. ص٤٣٤ .

[٤١] امارة بهدیذان . صدیق الدملوجي. ص٤١. الموصل ١٩٥٢ .

هەولێریان لیّ پاك دەكاتەوە، بەلاّم سولّتانی عوسمانی بە فێلّ (میر سەیفەدین) بانگ دەكاتە ئاستانە (ئەستەمبولّ) بۆ وتوێژو دەیكوژێت[٤٢].

دوای ئەمە چەند شەڕێكی تری نێوان سۆران‌و یەزیدیان روو دەدات, كە هەر چەند تاوان هی عوسمانیەكان بووە، بەلاّم دەبوایە یەزیدیەكانیش ژێر بونایە, بە ناوچەی دەولّەمەندی خۆیان رازی بوونایەو, هەنگاوی وا گەورەیان نەنایە, كە ئەوان پێچەوانەی ئاینی ئیسلامیان هەیەو, هەمیشە ئەو هۆیە لە بەردەمدایە بۆ هەلّگیرساندنی شەڕی مەزهەب گەرایی ناوخۆی نێوان كوردان, كە هەمیشە ئاواتی ئێرانی سەفەوی و عوسمانیە توركەكان بوە ...میر محمد (پاشا كۆرە) بۆ هەلێك دەگەڕا تۆلّەی باپیرانی لە یەزیدیان بكاتەوە ...

هۆی دووەم: ئەوە بوو كە میری سۆران (میر محمد) لەو پەڕی نەشئەی دەسەلاّت‌و سوپادا بوو،ەنگ و باسی خۆی بیستبوو, بەڕەوای نەدەبینی جگە خۆی, میرێكی تر لە ناوچەكەدا دەسەلاّتی هەبیّ‌و, هەلی رۆژگاریش ئەوەی دەخواست كە بە كەیفی خۆی پەل بلاّوبكاتەوەو, ترسی هیچ لایەكی نەبێت و, تەراتێن بە سۆپا تازە نەفەسەكەیەوە بكات.

هۆی سێیەم : بریتی‌یە لەو هەلەی كەمیر بۆی دەگەڕاو زۆر ئاسان چنگی كەوت، ئەویش بەم جۆرە بوو: مزوریەكان خێلّێكی دامەزراوو خاوەن زانای بەرزو كەسایەتی چاكە خواز بوون لەمیرنشینی بادیناندا، میرە بادینیەكان رێزی زۆریان لێدەگرتن‌و زۆرجار فرمانی گەورەیان لە ئەستۆ دادەنان، بەلاّم دوا میرەكانی بادینان, كە هەمیشە خۆیان بە شتی پڕو پووچ‌و بیّنرخەوە خەریك دەكردو, لە رێچكەی پێشینانیان لایاندابوو، نرخی موزریەكانیشیان نەدەزانی‌و زۆرجار دەیانویست لە كەسایەتیان كەم بكەنەوەو, دەترسان خەلّكی زیاتر مەیلیان بداتیّ‌و, دەسەلاّتیان زیاد بكات و, ریّ لە دوا میرەكانی بادینان بگرن، لەبەر ئەو لادانەی میرە بادینیەكان كە هەمیشە خەریكی خۆشی خۆیان‌و رابواردن بوون، مزورەكان گوێڕایەلّیان نەدەكردن، چونكە هەستیان كردبوو لە باتی ئەوەی مەیل بە كەسایتیەكانی ناو میرنشینی بادینان بدەن، ژێر بەژێر رێكەوتن‌و كاری نهێنیان لە گەلّ یەزیدیەكان دەكرد، رەنگە ئەو رێكەوتنە لە ترسی مزوریەكان بوو‌بێت، هەر بۆیە نێوانی مزوریەكان‌و یەزیدیەكان تەواو ئالّۆز بوو، میرە بادینیەكان لەو كارەدا پشتگیری میرە یەزیدیەكان بوون، كە لەوەدابوو بتەقێتەوە، یەزیدیەكان هەمیشە لە بۆسەدابوون كە دەستێك بهێنن بەمزوریەكانداو, دلّی میرانی بادینی پێخۆش بكەن، بەلاّم سەرەك هۆزی مزوری هەستی دەكرد كە ئەمە وا بڕوات كاری خراپی لێدەكەوێتەوە، بۆیە لە دلّەوە حەزی دەكرد ئەو ناكۆكیە یەكلا بكاتەوە، (سدیق دەمەلوجی) نوسەر باسەكە بەجۆرێك دەهێنێتەوە..[٤٣] دەیەویّ بلّیّ كە میری یەزیدیان داوای رێكەوتنی كردوە، بەلاّم راستیەكەی بەم جۆرەیە:

لە نێوان (عەلی ئاغای بالّەتی) سەرۆكی هۆزی مزوریان‌و (عەلی بەگ) ئەمیری یەزیدیان دوژمنایەتی هەبوو، (ئیسماعیل بەگ) حاكمی عەقرە (ئاكریّ) بەوەیزانی، كەوتە نێوانیان‌و رێكیخستن، لە گەلّ (عەلی بەگ) ی یەزیدی چوو بۆ لای (عەلی ئاغای بالّەتی مزوری)و دانیشتنێكی خۆشیان ئەنجامدا، ئەنجا داوای لە (عەلی ئاغای مزوری) كرد كە لە هەلێكدا وەلاّمی سەردانەكەی بداتەوەو, بچێت بۆ لای (عەلی بەگی ئەمیری یەزیدیان)، ئەویش رازی بوو..[٤٤]

عەلی بەگی یەزیدی لە ئاهەنگی منداڵەكەیدا زۆر كەسی دەعوەت كردبوو، دەعوەتنامەشی نارد بۆ (عەلی ئاغای بالّەتی مزوری) كە بەشداری ئەو ئاهەنگە بكات لە شارۆچكەی (باعزەرە) ..عەلی ئاغای بالّەتیش بەدلّخۆشیەوەو بۆ ئاوكردن بە ئاگردا كەسی وای لە گەلّ خۆی نەبرد, جگە (٣) كەس لە نزیكەكانی‌و لەو ئاهەنگەی یەزیدیاندا بەشداری كرد[٤٥].

---

[٤٢] مێژووی میرانی سۆران. موكریانی. ل٩. شەرەفنامە. پەراوێز. ل ٤٩٢

[٤٣] امارە بهدینان ل ٤٣

[٤٤] الاكراد في بهدينان ..انور المائي. الطبعة الثانية .ص١٤٧، ١٩٩٩ دهۆك

[٤٥] امارە بهدينان. ل ٤٤

ئەمیری بادینان ئەو ڕێکەوتن‌و سەردانانەی پێناخۆش دەبێ، وا گومان دەبات، ئەگەر ئەو دوو سەرۆکە ڕێك بکەون جێ پێی میرانی بادینان لەق دەبێ‌و, ناتوانن بە کەیفی خۆیان پێ ڕابکێشن، هەر بۆیە (سەعید پاشا) میری بادینان قەناعەتی بە ئەمیری یەزیدیان کرد, کە بە نهێنی (عەلی ئاغای مزوری) بکوژێ، هەر شەو لە ماڵی ئەمیری یەزیدیان کوژرا[٤٦] ئەمیری یەزیدیان چل پیاوی لە ناودارانی یەزیدیان کۆکردەوە, هەموو پێکەوە (عەلی ئاغای مزوری)و هاوڕێکانیان کوشت, هەتا خوێنەکەی دابەش ببێ‌و کەس خۆی لە ئەنجامەکەی نەدزێتەوە ... سدیق دەمەلوجی دەڵێ:

بەوە میری یەزیدیان, لاپەڕەیەکی سەر شۆڕی‌و عاری بۆ خۆی‌و هۆزەکەی لە خیانەت تۆمار کرد، لە ناوچوون‌و خوێن ڕشتنێکی بۆ خێڵەکەی حەڵاڵ کرد، کە قورس بوو مرۆڤ بتوانێ ئەنجامەکەی دیاری بکات, یەزیدیان وەك دورگەیەکی بچوك, لە ناو دەریایەکی بێپەی لە موسوڵماناندا دەژیان, گەر موسوڵمانان خراپ بونایە ئەوان نەیان دەتوانی هەتا ئەمڕۆ بەو ئازادیە بمێننەوە, دەبوو هێندەی سنوری خۆیان پێیان ڕابکێشایە, نەك بە دەست ئەملاو ئەولاوە گەمەیان پێ بکرێت, دەبوو تێبگەیشتنایە, کە ئەو وەعدو پەیمانانەی کە پێیان دەدرا لە بەر خۆشەویستیان نەبوو, بەڵکو بۆ ئەوەبوو لە گەڵ برا کوردەکانیان بە شەڕیان بدەن, بەڵام مەخابن..

(مەلا یەحیای مزوری) کە یەکێك بوو لە ڕۆشنبیرو دانشمەندە مەزنەکانی سەردەمی خۆی، خاوەنی ئیرادەیەکی ئاسنین بوو، مەزنترین زانایانی چەرخی خۆی بوو، تێکەڵی میرو دەسەڵاتدارانی ناوچەکەی کرد بوو، برازای (عەلی ئاغای مزوری باڵەتی) بوو، بە کوژرانی مامی‌و (سنجان ئاغا) ی کوڕی بە دەستی یەزیدیان، دنیای لە بەرچاو ڕەش بوو، شۆڕشێك لە دڵیدا تاوی سەند، ویستی تۆڵە بکاتەوە، هەموو مزوریەکانی تاوداو خۆیان چەکدارکرد، بەڵام حەزی کرد بە شێوەی ڕەسمی‌و لە سنووری میرنشینی بادیناندا تۆڵە بکاتەوە، چوو بۆلای (سەعید پاشا) ی میری بادینان‌و داوای تۆڵە سەندنەوەی کرد، بەڵام ئەمیر لۆمەی کردو وتی: چۆن مامت بڕوای کردوەو خۆی خستە دەستی ئەمیری یەزیدیان هەتا بەو دەردە چوو، مەلا یەحیا هەستیکرد کە میر ئەو کۆس کەوتن و کوژرانەی پێناخۆش نییە..ئەنجا مەلا یەحیا چوو بۆ لای (ئیسماعیل پاشا) ی حاکمی عەقرەو داوای ڕاو بۆچوون‌و تۆڵەسەندنەوەی کرد، لای ئەویش هیچ پشتگیری‌و پەیمانێکی چنگ نەکەوت، هەستیکرد کە ڕەنگە ئەو داوە دەستی هەموو میرەکانی بادینانی تێدا بێت...لەم کاتە ناڕەحەتەدا هەواڵی بیست, کە یەکێك لە خادمەکانی (سەعید پاشا) میری بادینان تەعەدای لە (مەلا عبدولرەحمانی کوڕی مەلا یەحیای مزوری) کردووەو پاشان کوشتوویەتی، مەلا یەحیا بەمەدا زانی کە ئەمە پلانێکە بۆ سووك‌و ڕیسواکردنی مزوریەکان بەسەرۆك‌و ئیمام‌و هۆزەکەیانەوە، لە بەرئەوە وتی: دەبێ تۆڵە لە میری بادینان‌و میرانی یەزیدیان پێکەوە بکرێتەوە، چونکە ناتوانن کاروباری خەڵکی بەڕێوەبەرن‌و دەستیان لە گەڵ دوژمنانی ئاین تێکەڵ کردوە...

مەلا یەحیا کە بەرزترین زانای ئەو کاتەی کوردستان بوو، لە عێراقیشدا وێنەی کەم بوو، کە سایەتیەکی ناسراوبوو، هاوڕێی داود پاشا والی بەغداد بوو، کاتی خۆی پێکەوە قوتابی بوون لە بەغداد، داود پاشا زۆر گرنگی دەدا بە شوێنی ئاین‌و پیاوانی ئاین، کەس نەبووە ئەوەندەی ئەو مزگەوت‌و قوتابخانەی ئاینی لە عێراقدا کردبێتەوە, ئەوەندەی ئەو دەست بڵاو بێ بۆ خزمەتی زانایان وپیاوی ئاینی‌و کەسایەتیە سۆفیەکان [٤٧] (بیطار) کە هاوچەرخی داود پاشا بووە ئەو قسە دەسەلمێنێت‌و دەڵێ: "داود پاشا دیاری زۆری دەبەخشی‌و دەستبڵاو بوو، کە دەسەڵاتی گرتە دەست, خەڵکێکی زۆر لە شێخ و زانایان و ناوداران دەهاتنە لای، چونکە ئەو نرخی دەزانین‌و زانیاریەکانی بە خەڵك دەناساندن, زۆر بەرز سەیری دەکردن و نیعمەتی بە سەردا دەڕژاندن.."[٤٨] داود پاشا خۆی پیاوێکی ئاینیی ڕێك‌و

---

[٤٦] الاکراد فی بهدینان. ل ١٤٨.

[٤٧] گۆڤاری کاروان ژمارە. (٥٢) ١٩٨٧، عبدالفتاح علی یەحیا.

[٤٨] کاروان (٥٢) ئەویش لە حلیة البشر فی تأریخ القرن الثالث عشر. شێخ عبدالرزاق بیطار

پێك بووە[٤٩].

دکتۆر عبدالعزیز نوار دەڵێ: "داود پاشا زانایەکی زۆری لە دەور کۆبووبوەوە بەتایبەت لە کوردەکان ..پارەو پولێکی زۆری بەدیاری دەدا بە کوردەکانی سەردەمی خۆی [٥٠] وە (٣٠) سی هەزار قەرزی (مەولانا خالیدی نەخشبەندی) دایەوە[٥١]...

زۆر کەس ئەو یارمەتی و گوێ دانە زاناو پیاوە ئاینیانە, بۆ هۆی سیاسی دەگێڕنەوە، کە گوایە داود پاشا بەکاری هێناون بۆ پڕوپاگەندەی خۆی و بەهێزکردنی دەسەلاتی لە ناوچەکەدا..

مەلا یەحیای مزوری کە لە ئەمیرەکانی بادینان نائومێد بوو، روویکردە بەغداد بۆ لای هاوڕێی دێرین و خۆشەویستی, کە یاریدەی بدات, تۆڵەی ئەو ستەمە لە یەزیدیان و میرە بادینیەکان بکاتەوە... (داود پاشا) ش ڕێزی زۆری لێگرت و نامەیەکی پێدا نارد بۆ (میر محمد) ی رواندوز کە ئەو تۆڵەی بۆ بکاتەوە، چونکە ئەو کاتە ڕێکەوتنێك هەبوو لە نێوان (میر محمدی رواندوز) و (محمد عەلی پاشای میسر) و (داود پاشای بەغدا) کە پێکەوە یاریدەی یەکتر بدەن بۆ زیاتر سەربەخۆ بوون و, بەرەیەکیان دروست کرد لە دژی دەوڵەتی عوسمانی و ئێران و ئەوانەی لە گەڵیاندان ... (مەلا یەحیای مزوری) نامەی هەڵگرت و نەوەستا هەتا لای (میر محمد)، پاشا کوڕەی رواندوز (میر محمد) ڕێزێکی زۆری لێگرت و لە داواکەی کۆڵیەوە، ئەمە ئەو هەلەبوو کە میر محمد دەمێك بوو لە دووی دەگەڕا, هەتا داواکانی ناو ناخی خۆی لە فراوان کردنی سنوورو رسواکردنی میرەکانی تر لە کوردستاندا تیا بێنێتە دی... لەم کاتانەدا کە ئەمان لە ڕێکەوتن و ئامادەکردنی سوپاو نەخشەداناندابوون، (موسا بەگ) برای (سەعید پاشا میری بادینان) بە شوێن مەلا یەحیادا هات کە پێکەوە نەخشەیەك دابڕێژن دژی براکەی وبادینان، (موسا بەگ) دژی براکەی بوو، ناکۆکیان هەبوو لە سەر دەسەلات، چونکە نزیك بە ساڵی (١٨٢٥ز) سەعید پاشاو (ئیسماعیل) ی برای هێرشیان کردە سەر (موسا بەگ و میران بەگی برایان) و هەردوکیان راونان و لە ناوچەی بادینان دەریان کردن... (موسا بەگ) ئەو هەلەی لە کیس نەداو دوا بە دوای (مەلا یەحیای مزوری) کە بەقسەی (ئەنوەر مائی) نووسەر (تاکە زانای مەزنی عێراق و ئیمامی سەردەمی خۆی بووە)[٥٢] خۆی گەیاندە رواندوز، میر محمد سوپاو جبەخانەی چاکی بۆ ئامادەکردن، کە دەڵێن زیاتر لە (٦٠) هەزار سەربازی پڕ بە چەك و تۆپ و تۆکمە بووە، میر محمد داوای فتوای کرد، هەندێك دەڵێن (مەلای خەتێ) فتوای جێبەجێ کردنی ئەو هێرشەی نەدا، چونکە تاوانی بادینانەکانی لا ئاشکرا نەبوو، هەندێکی دی دەڵێن، چونکە مەلا یەحیا زاناتر و ناودارتر بووە, پێویستی بە مەلای خەتێ نەبووە, هەرخۆی فتوای داوە، فتواکە بەم جۆرە بووە، یەکەم جار هێرش بکاتە سەر یەزیدیەکان لە سەر ئەو خیانەت و ستەمکاریەیان، لەوێدا ئەمیرەکانی بادینان ئەوە قبوڵ ناکەن و دێنە یاریدەی یەزیدیان، ئەوجا شەڕی بادینانیش حەلاڵ دەبێ، چونکە یاریدەی کافر دەدەن[٥٣]..

میر محمد زۆر دڵخۆش بوو بەم فتوایە، چونکە لە هەلێکی واو پشتگیری کەسایەتیەکی وا دەگەڕا، کە هەم تۆڵەی باپیرانی سوڕان لە یەزیدیەکان دەکاتەوە, هەم بە دەم برایەکی دینیەوە دەچێت و تۆڵەی ئەمانیش دەکاتەوە, خۆی ئامادە کرد بۆ هێرش و تۆڵە سەندنەوە، بە تایبەتتر کە (موسابەگ) برای میری بادینانیش هاتووەو داوای یارمەتی دەکات دژ بە میرنشینی بادینان...

(مەلا یەحیاو موسا بەگ) لەم خاڵەدا بەرژەوەندیان یەکی گرتەوە, بە گەرمی میر محەمەدیان هانداو خستیانە سەر هەوەسی گرتنی ئامێدی و چوونە سەر هۆزی یەزیدیانی داسنەیی، ئەنجا خۆشیان بە پەنهانی نامەو نوێنەریان بۆ

(٤٩) هەمان سەرچاوە.

(٥٠) داود پاشا والی بغداد د.عبدالعزیز سلیمان نوار. ص ٣١٥ قاهرە ١٩٦٧ .

(٥١) کاروان ژمارە(٥٢) ئەویش لە حلیە البشر، ص ٦٠٣ ج١ .

(٥٢) الاکراد فی بهدینان. ص١٤٨ .

(٥٣) الاکراد فی بادینان . ص١٤٩.

هاودەنگو ئاشنایان و هەوادارانی خۆیان نووسیو، داوای ئامادەبونی رۆژی پێویستی و تۆڵە سەندن کرد، گەورەو بچووکی خاکی بادینان بوونە هەواداری میری رواندوزو چاوەڕێی هاتنی بوون[٥٤].

رووخانی هەردوو میرنشینی بادینان و یەزیدیان

میر محمدی ڕەواندوز شەست هەزار سەربازی کرد بە دوو بەشەوە، یەکیانیدا بە (ڕەسولْ بەگ) ی برایو، (موسا بەگی برای سەعید پاشا میری بادینان) ی کردە جێگری، کە ئەوان بەرەو بادینان بەرێبکەون .. سوپای دووەم بەسەرکردایەتی خۆی رووی لە ناوچەی یەزیدیان کرد بۆ تۆڵەسەندنەوە ...رۆژی شەممە (١٥)ی ذي القعدة ١٢٤٨ لە زێ پەڕینەوە...بە (ڕەسول بەگ) ی برای وتبوو هەر کات میرانی بادینی هاتنە یاریدەی یەزیدیان، ئیتر شەڕکردنی ئەوانیش حەلاڵ دەبێ...میر محمد لە بەهاری (١٨٣٣ز) دا بە سوپاوە لە زێی بادینان لە ئاستی کەڵەکی (داسەنیان) پەڕینەوە، هەر لەوێدا (عەلی بەگی میری یەزیدیان) هەزاران چەکداری یەزیدی هێنابوویە بەردەمی میر محمد، دوای شەڕێکی قورس و دوو رۆژی، یەزیدیان دەشکێنو (عەلی بەگ) دەگیرێو دەیهێننە ڕەواندوز و پاشان دەیکوژن[٥٥].

(سەعید پاشای میری بادینان) هێزێکی بە سەرکردایەتی (یونس ئاغا) نارد بۆ یارمەتی یەزیدیان، (ئیسماعیل بەگ) یش حاکمی عەقرە هێزێکی هێنابوو بۆ یارمەتی یەزیدیان، بەلاَم پێش ئەوەی بگەنە مەیدانی جەنگ، یەزیدیان شکانو هەڵهاتبوون[٥٦]، هەردوو سوپای بادینانیش لە جەنگێکی دەستەو یەخەدا تێکشکان و ڕایانکرد.

ئیتر میر محمد داوای لە ڕەسولْ بەگی برای کرد، کە هێرش بکاتە سەر عەقرەو جەنگی بادینان دەست پێبکات...

لە دوای گیرانی هەردوو شارۆچکەی (شێخانو ئاکرێ) ڕژانی خوێنێکی زۆری یەزیدیان، یەزیدیەکان یەزیدیەکان بەرەو موسڵ هەڵدێن، حاکمی موسڵ لە ترسی هێرشی میر محەمەدو لە بەر بێپەیمانی یەزیدیەکان، پردی سەر روباری دجلە دەڕوخێنێو یەزیدیەکان لەو بەرەوە بێ بەرگری دەمێننەوە، میر محمد گەمارۆیان دەداو هەر هەموویان دەکوژێت، لەو شەڕانەدا نزیك بە (١٠٠) سەد هەزار یەزیدیی دەکوژرێو، زۆریشیان هەڵدێن بەرەو شوێنانی دوور[٥٧]. بەلاَم گۆڤاری (لالش) هەموو کوشتارەکانی یەزیدی بە (٤٥٠٠) کەس مەزەندە دەکات[٥٨].

لە بەر بەهێزی قەڵاو شورەی موسڵ، میر محمد وازی هێناو هەموو قورسایی سەربازی و هێرشیان کردە سەر ناوچەو بەرەی جەنگی بادینان، دوای (عەقرە) (زێبار) گیرا، پاشان هێرش کرایە سەر شاری عەمادیەی پایتەختی بادینان، چونکە مەلا یەحیای مزوری نفوزی ئاینی بەهێزی لەو هەرێمەدا هەبوو، ئەوە ڕێخۆشکەر بوو بۆ میر محمد، هۆزەکان هەموو بەگوێیان دەکرد، ئەو لە فتواکەی دا وتبوی حەرامە هەر کەس یاریدەی میرەکانی بادینان بدات کە رێیان لێ ون بوەو لەحوکمی شەریعەت دەرچوون، ئەو فتوایە کاری خۆی بە جۆرێك کرد، خەڵکە کە سەعید پاشایان وەك کەسێکی دەرچوو لادەر و بێبڕوا سەیر دەکرد[٥٩].

محمد پاشا ماوەیەکی باش گەمارۆی (ئامێد)ی دا، هونەری جەنگی زۆری گۆڕی بەلاَم چاری نەبوو، هەتا چەند کەسێکی بە نهێنی ناردە قەڵاو ساڵی (١٨٣٤ز) شار گیرا، (موسا پاشا) ی برای کردە ئەمیری ئامێدیو بادینان، ئەنجا میر محمد روویکردە زاخۆ، ئەویشی گرت، پاشان دەستی کرد بە ڕێکخستنی کاروباری ئیداری ناوچەکە، هێمنیو

---

(٥٤) مێژووی میرانی سۆران. موکریانی. ل٦٥.

(٥٥) کوردەکانی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی. ل١٥٤.

(٥٦) الاكراد في بهدينان. ل١٤٩.

(٥٧) گۆڤاری کاروان ژمارە ٢٣ ساڵی ١٩٨٦.

(٥٨) مجلة لالش. الثقافية الصادرة عن مركز لالش في اوروبا . العدد(٥).

(٥٩) الأكراد في بهدينان . ل ١٥٠.

ئاسایش باڵی بەسەر ناوچەکەدا کێشا، وەکو (میجر لونگریك) دەڵێ: لە بەڕێوەبردندا وێنەی نەبووە[٦٠] ...هەندێ مێژوونوس پێیوایە ئەو ئاسایشە لە ترسابووە چونکە خەڵکی لە تۆڵە سەختەکانی میر محەمەد ترساوە و بەچەترسێن بوە, پاشان سوپای ڕێکخستەوە, روویکردە ناوچەی (جزیرەو حەسەنکیفو ئازیزان) و زۆرێك لەو ناچانە کەوتە دەستی میر محەمەد، هەردوو قەڵای (ماردینو نسێبین) لە ئەمارەتی بۆتان کەوتنە خەتەرەوە..ئەم هەنگاوە نەك بەدرخانیەکانو میرنشینی بۆتان، بەڵکو دەوڵەتی عوسمانی خستە مەترسیو بیر کردنەوەو باسو خواسەوە، تەنانەت لەئاستانە (ئەستەمبوڵ) باس باسی ئەو هێرشە نزیکانەبوو, کە ئاستانەی هێنابویە لەرزە..

هەتا ساڵی ١٨٣٦ دەسەڵاتی لەو سنورە فراوانەدا مایەوە[٦١]، سنوری گەیشتە نێوان موسڵو میرنشینی بۆتانو شنۆو لاریجانو میرنشینی بابانو خوار کەرکوك.

لێرەوە (حسین حزنی موکریانی), چەند هەواڵێکی پەیوەندی میری سۆران (پاشا کوێرە) بە (محمد علی پاشا) ی میسرەوە باس دەکات، کە بووەتە جێی باسو خواسی مێژوونووسانو, هەتا ئێستەش بەڵگەنامەی بەهێز چنگ نەکەوتووە، موکریانی دەڵێ " لە دوای گرتنی (ئامێدیو زاخۆو ژەنگار) ەوە پەیمانی یارمەتی پێکدیان گرێداوە کە سوپای محمد علی پاشا بەرەو (شام و سوریەو ئەدەنە) بچنە خوار، میر محەمەدیش (لای خۆیەوە) بەرەو (ماردینو دیاربەکر) لە شکرکێشی بکات، ئەو نامە گۆڕینەوانە لە مانگی تشرین (١٢٤٧ك)، بەرامبەر (١٨٣١ز) دابووە، لە مانگی مایس (١٨٣٢ز) دا میر محمد ئەو خاکانەی گرت کە دیاری کرابوو ...(ئیبراهیم پاشای کوڕی محمد علی پاشای میسر) کە سەرکردەی سوپای میسر بوو لە شام لە تەموزی (١٨٣٢ز) دا کە گەیشتە (حومص) قاقەزێکی بۆ میر محمد ناردو, لە دەوری موسڵ بە میر گەیشت[٦٢]" بەڵام هەتا ئێستە لێکۆڵینەوەیەکی قووڵ لە ئەرشیفی دراوسێکانو ڕووداوەکانی ئەو سەردەمانەدا نەکراوە، بە تایبەت ئەرشیفی میسرو شامی ئەو دەمانەی هێرشەکانی تێدا کراوە...یان ئەو سەرچاوانەی کە دەڵێن ڕێکەوتنێکی سێ قۆڵی نێوان (میسرو بەغدادو میرمحمەدی رواندوز) بووە, کە یاریدەی یەکتر بدەن بۆ جیابوونەوە لە دەوڵەتی عوسمانیو ڕاگەیاندنی سەربەخۆییان ..." من وای بۆ دەچم کە ڕێکەوتنی لەو جۆرانە بووبێت، کارێکی لەو جۆرە میر محمەدی هانداوە ئەو هەموو هەنگاوە دورانە بنێو لە نێو ئەو دوژمنە گەورانەدا سەربەخۆیی ڕابگەیەنێ، ئەوە لە لایەك، لە لایەکی ترەوە یەکگرتنی (ئێرانو رووسو عوسمانیو بەریتانیا) لە سەریەك قسە، بۆ نەهێشتنی دەسەڵاتی (میر محمدو بەغدادو میسر) لە ناوچەکەدا, نیگاهی هەواڵی ڕێکەوتنێکی لەو جۆرە دەدەن...

نەخشەی عوسمانیەکان بۆ لەناوبردنی میر موحەمەدو داود پاشاو دەسەڵاتی موحەمەد عەلی پاشا لە شامدا

بە شایەتی زۆر لە مێژوونووسانو نووسەران، ڕەواندوز لە سەردەمی خۆیدا بووبوو بە مەڵبەندی بزووتنەوەی رزگاریخوازی کوردی لە سیەکانی سەدەی هەژدەدا، بە فەزڵو ئەو گرنگییەی کە یارمەتی سەرکردە کوردەکانی دەدا, کە دەیانویست رزگاربن لە دەسەڵاتی عوسمانیو شای ئێران...پاشان پەیوەندی کردن بە محمد علی پاشای والی میسر، میر محمد دەیویستو هەوڵیدەدا زاڵ ببێت بەسەر کوردستانداو, کوردستانێکی سەربەخۆ دابمەزرێنێ،

---

[٦٠] اربعة قرون من تاريخ العراق الحديث . ترجمة ستيڤن همسلي لونگريك. ترجمة جعفر الخياط . بغداد ص٣٤٣

[٦١] مێژووی گەلی کورد لەکۆنەوە تا ئەمڕۆ. ل٢٩٤.

[٦٢] مێژووی میرانی سۆران . ل٦٨

تێکۆشانەکانی رووسیش بە دژایەتی دەسەڵاتی عوسمانیەکان بوو، کە سۆرانیش دەکەونە سنووری ئەوەوە [٦٣] میر محەمەد لە ئەمارەتەکەیدا بەزۆردارییەك یاسای سەپاندبوو، دادپەروەری بڵاوبوو، زەبت و رەبتی لەوجۆرە باونەبوو لە ناوچەکەدا، بەڵکو لە عێراقدا پشێوی باوبوو[٦٤] پاشا کوێرە هەر لە سەرەتای لاویەوە خولیای سەربەخۆیی لە سەردابوو[٦٥]، سەربەخۆیی ئامانجی هەرە گەورەی بوو، (سۆن) لەو رووەوە دەڵێت: "چاوی لە سەربەرزی و سەرفرازی میللەتەکەی بوو"[٦٦].

ئەمانەو زۆری تر هۆبوون بۆ ئەوەی سوڵتانی عوسمانی بیر لە چارەسەرێك بۆ فراوانخوازیەکانی میر محمد دابنێ... لە سەردەمی (سوڵتان محمودی دووەم) دا (١٨٠٨ ـ ١٨٣٩ز) بڕیاریدا کە دەست بگرێتەوە بەسەر هەموو بەشە لە دەستچووەکانی دەوڵەتی عوسمانیدا، سەرەتا گرفتی گەورە چەکدارە ئنکشارییەکان بوو، لە ناوی بردو سوپایەکی نیزامی نوێی لە جێی دانا، هەتا مەرکەزیەت زاڵ بکات بە سەر ولایەتەکانیدا، چونکە زۆر ناوچە دابڕابوون و سەربەخۆییان راگەیاندبوو گاڵتەیان بە بڕیاری ئاستانە دەهات، دواتر نەتەوە پەرستی لە ناوچەکەدا هەر لەوێوە سەری هەڵدا، لە موسڵ (والیە حەلیلیەکان)، جۆرە سەربەخۆییەکیان راگەیاندبوو، لە بەغداش (داود پاشا) تەواو سەربەخۆ بووبوو، لە (محەمەرە بەنوکەعب و لەعەشایەری شەمەر جربا شێخ صفوکی فارسی) و لە کوردستانیش (میری سۆران) سەربەخۆییان راگەیاندبوو، ئەمیرەکانی (بۆتان و هەکاری و بەدلیس) یش جۆرە سەربەخۆییەکیان هەبوو، دەسەڵاتی داهاتووی عوسمانیش بەسرابوو بە پاشەرۆژی ئەو هێزانەوە ...

سەرکردایەتی عوسمانیەکان لەو دۆخەیان کۆڵیەوە، بڕیاریاندا بە هێرشێکی سەربازی توند ئەو کێشەیە چارە بکەن... دوای تاوتوێ کردنی قوڵ ئەو ئەرکەیان سپاردە (عەلی رەزای لاز)، چونکە ئەو لە هەموو والیەکان زیاتر شارەزاتر بوو بەناوخۆی عێراق و، کەسایەتی زۆری لە والی موسڵ و سەرکردەی مەمالیك و شێخی عەشایەر دەناسی، کە دوژمنی داودپاشا بوون، هەر بۆیە نازناوی (سەرعەسکەر) یان پێبەخشی[٦٧] (بابی عالی) هەموو داوایەکیان بۆ جێبەجێکردو شەش هەزار کیسەپارەیان دایە[٦٨] هەر لەرێوە فەرمانی فەرمانڕەوایی (بەغدادو حەڵەب و دیاربەکرو موسڵ) یان پێدا، کە جاران ئەو سنورە فراوانە بە چەند کەس دەدرا[٦٩]، (یەحیا پاشا) والی دیاربەکرو (عەلی شەفیق) والی ئەرزڕۆم کرانە بەر دەستی، زۆر سەرکردەو فەرمانبەری مەزنی پێدرا...

لە سەرەتای شوباتی (١٨٣١ز) ەوە (عەلی رەزا لاز) لە حەڵەبەوە بە (دە هەزار) سەربازەوە جووڵا، (نۆ) تۆپی پێبوو، نە گەیشتە موسڵ، بوون بە (٢٠) هەزار کەس، پەیمانی بە خەڵك دەدا کە تەنها کاری دوژمنایەتی کردنی (داودپاشا) یەو، گێڕانەوەی دەسەڵاتی مەرکەزیە، روویکردە بەغداد کە خەتەرترین سەربەخۆ خواز بوو، (داود پاشا) ش بەهێزبوو، بەڵام لە بەختی عوسمانیەکان لە ناو شاری بەغداد دا نەخۆشی تاعون بڵاو بوو بوویەوەو خەڵکێکی زۆری کوشتبوو، جگە لەوەی رووباری دیجلە هەستابوو لافاوی کردبوو، (داود پاشا) گیردرابوو، هیچی بۆ نەکرا، سوپای عوسمانی بە ئاسانی چووە ناو شاری بەغداد.

ئەم کارە ناوی (عەلی رەزا) ی بەرزکردەوەو، پاڵنەربوو بۆ سووربوون لە سەر بەجێهێنانی کارەکانی تریش... بەمە پاڵپشتێکی مەزنی میر محمد لە لای چەپیەوە لەناو چوو، پاشان بۆ لە ناوبردنی میر محمدی رەواندوز ئەفسەرێکی غەیرە نیزامی هەڵبژارد بە ناوی (محمد ئینجە بیرقدار) و کردی بە والی شارەزوور (واتە موسڵ و کەرکوك و سلیمانی)،

---

[٦٣] کاروان . ژمارە ٥٢ .

[٦٤] اربعة قرون من تأريخ العراق الحديث . ستيفن همسلى لونكريك . ترجمة جعفر الخياط . بغداد ص٣٤٣ .

[٦٥] مێژووی نەتەوەی کورد لەکۆنەوە تا ئەمڕۆ . ساڵح قەفتان . ل٢٩٨ بغداد ١٩٦٩ .

[٦٦] چەند لێکۆڵینەوەیەك لەمێژووی بابان سۆران بۆتان . د.کاوس قەفتان . ل٥٠ بغداد ١٩٨٥ .

[٦٧] بغداد مدينة السلام . ريجارد كوك . ترجمة . مصطفى جواد وفؤاد جميل . ج٢ ص١٤٥ بغداد ١٩٦٧ .

[٦٨] یەك کیسە زیو (٥٠٠) قورش بوو، یەك کیسە ئاڵتون (١٠) هەزار قورش بوو .

[٦٩] اربعة قورن من تأريخ العراق الحديث . ص٣٣١ .

ئەم ئەفسەرە بە دوژمنترین دوژمنی دەسەلاٚتە كوردیە ناوچەییەكان دادەنرا[٧٠]، ئەو كاتە میرنشینی سۆران و بابان هەتا هەولێر و سلیمانی و كەركوك بەشارەزوور ناودار بوو، (عەلی رەزا) دەترسا (بریقەدار) بتوانیٚ ناوچەكە بپاریٚزیٚ، چونكە میر محمد لیٚوەی نیٚزیك بوو، هەر بۆیە ساڵی (١٨٣٤ز) هەموو ناوچەكەی خستە سەر موسڵو, (بریقەدار) ی كردە والی، (بریقەدار) خۆی ئامادە كرد بۆ هێرش بردن بۆ سەر میر محمد، پێشەكی داوای رەشبگیری كرد لە خەڵكی موسڵ، بەلاٚم نەهاتن بە دەمیەوە، هەر بۆیە هەرەشەی كرد وتی شار دەدەمە بەر تۆپ ئەگەر وەلاٚمی داوای عوسمانیی نەدەنەوە.[٧١]

(عەلی رەزا) داوایكرد پەیوەندی بكەن بە سوپاوە، زۆر كەس لە ناودارو سەرەك هۆزەكان دوای كەوتن، ئەویش بە ناوبانگ بوو بە دەستبلاٚوی و, خاوەن پارەو زەوی و دیٚهاتی بە دیاریی پیٚدەبەخشین، بەلاٚم لە ناو ئەوانەدا چەند زانایەكی ئیسلامی وەلاٚمی نەدانەوە، شیٚخ نورەدین بریفكانی (١٧٩٠ ــ ١٨٥١ز) زانای ناوداری سەردەمی خۆی بوو, وەلاٚمی نەدایەوەو بە نوێنەری عەلی رەزای وت: (من هەر بۆ ئەوەی كەمیٚك لە دنیام بدەنیٚ لە گەڵ ستم كاران نابم) تیان دەبیٚ قسە بڵیٚی بە ئەمیری سۆران : (وتی هەرگیزو بە هیچ جۆریٚ قسە ناڵیٚم بە ئەمیری سۆران...) عەلی رەزا پەیمانی پیٚدابوو كە (پانزە) دیٚهاتی ئاوداری بداتی گەر وەلاٚمی بداتەوە[٧٢]"، بەلاٚم هەڵویٚستی ئەم و زۆر لە زانایان ئازایانەو مەردانە بوو...

(عەلی رەزا) سوپای (ئنكشاری) بەغدادی نارد بۆ یارمەتیدانی (بریقەدار) بۆ لیٚدانی شاری عەمادیە و میر محەمەد, دەوڵەتی عوسمانی دەیویست سوپای بە هیٚزی ئنكشاریەكانی لە كۆڵبیٚتەوە، چونكە سەربەخۆیییان وەرگرتبوو, زۆر بە گویٚی سوڵتانەكانیان نەدەكرد, پیٚشەكی هەموو رێگەكانی چوون بۆ رواندوزی گرت، هەموو دیٚهاتەكانی ئەو ناوەی سووتاند، میر محمد داوای لە حاكمی دهۆك و عەمادیە كرد كە بدەن لە سوپای بریقەدار، خۆیشی سوپایەكی نارد بۆ یارمەتیان، بریقەداریان لەنزیك زابی گەورە زۆر خراپ شكاند، سوپای عوسمانی جاریٚ تر خۆیان رێكخستەوە و هیرشیان هیٚنایەوە, بەلاٚم دیسان شكان بەشیان بوو...بریقەدار لە داخان زانای ئاینی زۆری گرت و لەسەر گردی گومەل (تل العرب) نزیك قەزای شیٚخان هەموویانی سەربڕی[٧٣] . كوردەكان ویستیان تۆڵە لە بریقەدار بكەنەوە، لە سەربازگەی موسڵ پەلاماریاندا بیكوژن، بەلاٚم رزگاری بوو[٧٤] .

هەر لە سەرەتای ئەم نەخشە سەربازیەوە بەریتانیا ئاگاداربوو، بەرتانیا دەترسا كە دووهیٚزی تازە نەفەسی كوردیی لە رەواندوزو میسر جیٚی (پیاوە نەخۆشەكە) واتە دەوڵ ٚەتی عوسمانی بگرنەوە، محمد عەلی پاشای میسریش لە بنەڕەتدا كوردە, خەڵكی شاری (دیاربەكر)ە, بە هۆی بازرگانی تووتنەوە لە گەڵ مالٚی باوكی چونەتە (ئەلبانیا) و لە شاری (قولە) نیشتەجیٚ بوون, بە ئەفسەری لە سوپای عوسمانیدا دەچیٚتە میسر, بۆ جەنگ دژی هیٚرشی فەرەنسیی و, لە هەلیٚكدا دەبیٚتە والی و پاشای میسر[٧٥] بەریتانیا دەیزانی گەر پەلە نەكەن, ئەو دوو محمدە كوردە لە توانایاندا هەیە نەخشەی ناوچەكە لە بەرژەوەندییەكی تر بگۆڕن، چونكە ئەوە هیٚزی میر محەمدی رەواندوزە كە ئاستانەی هیٚناوەتە لەرزە، محمد عەلی پاشای میسریش بە داوای سوڵتانی نەخۆشی عوسمانیی, دوو شۆڕشی لە (یۆنان و نیوە دوورگەی عەرەب) كوژاندوەتەوە, كە دژ بە دەسەلاٚتی عوسمانی هەڵگیرسابوو، عوسمانیەكانیش دوورگەی (كریت) یان بە دیاری پیٚشكەش كردوە، محەمەد عەلی پاشای میسر ڕازی نەبوو, داوای ولاٚتی شامی دەكرد، عوسمانیەكان نەیدایە، هەر بۆیە لە هەلٚمەتیٚكدا هەموو شامی گرت, لە هیٚزی میر محمدی رواندوز نیٚزیك بویەوە, كە دەتوانن پیٚكەوە كاری مەزنتر ئەنجام بدەن، بەریتانیا ئەو پیاوە نەخۆشە (عوسمانیەكان) لەو دوو هیٚزە تازە نەفەسە راپەڕیوە پیٚ چاكترە، چونكە لای

---

[٧٠] گۆڤاری كاروان ژمارە (٥٢) ئەویش لە (لونكریك ص٣٤٠) ی وەرگرتوە .

[٧١] تأريخ الموصل. سليمان الصايغ. ج١ص ٣١٣ قاهرة.

[٧٢] الشيخ نورالدين البريفكاني. محمد أحمد مصطفى الكزني ص٦٠، قاهرة ١٩٨٢.

[٧٣] تأريخ الموصل. ص٣١٠ .

[٧٤] میٚژووی میرانی سۆران. ل٦٣، حوزنی موكریانی.

[٧٥] گۆڤاری كاروان خولی راپەڕین ژمارە (٨) ١٩٩٣، ئەحمەد باوەڕ.

عوسمانیە بێ هێزەکان, مەرامەکان و بەرژەوەندییەکانی پارێزراوترە..وای بە چاکزانی بە فێلٚ محمد علی پاشا بوەستێنێ و, بە شەڕ میر محمدی ڕەواندوز لە ناو ببات، هەتا محمد عەلی پاشا بمێنێ, وەرەقەی زەختی بەریتانیا دەبێت بۆ دژایەتی فەرەنساو عوسمانیەوە، هەتا عوسمانی نەبێتە ئاستەنگ لە سەر ڕێگەی هیندستان, کە ناسراوە بە (خط المیاە الامبراطوري)...

ئەوەبوو بەریتانیا هەر بە زۆر ڕێکەوتنێکی لە شاری (کوتاهیە)ی تورکیا پێ مۆرکردن, کە تیایدا میسرو عوسمانیەکان لە شام شەڕ بوەستێنن، ئەنجا بەریتانیا بە هۆی سیخوڕەکانیەوە لە سوریەو شام, هەستی تایفەگەری وروژاند لە دژی میسریە داگیرکەرەکان و, دوای چەند شەڕێکی خوێناوی ناوخۆیی دژ بە میسریەکان، سوپای میسر لە شام گەڕایەوە ...ئەنجا بەریتانیا نەخشەیەکی تری داڕشت, بۆ لە ناوبردنی ئەوانەی کە دەستیان لەو ئاژاوانەدا هەبوو، بەلاّم میر محمد ئەوەی نەبردە سەرخۆی، ماوەیەك شەڕ وەستا، هەتا نەخشەیەکی جەهەنەمی دابڕێژن بۆ میر محمدو میرنشینە کوردەکانی تر، ئەو ماوەیە میر محمدی بێتاقەت کرد، لە باتی ئەوەی چاودێری دۆخەکە بکات و, پاڵپشت و دۆست بۆ ئەو فراوانخوازیەی پەیدا بکات، بەلاّم بەداخەوە لە خۆی بایی بوو، پەلاماری ناوچەکانی (لاهیجان و موکریان) ی داو ساڵی (١٨٣٤ز) زاینی سوپای (فەتح) شای ئێرانی شکاند، دوژمنێکی دیکەی بۆ خۆی زیاد کرد, کاتێك وەبیر خۆی هاتەوە چی بۆ تەنراوە، هەر زۆر زوو لە گەلٚ ئێران ڕێکەوت و, بە زیانێکی زۆرەوە کشایەوەو, ناوچەکانی ئێرانی جێهێشت...

عوسمانیەکان ترسان جەنگیان لە گەلٚ میسر لە خاکی شامدا هەڵبداتەوە، لەبەر ئەوە بۆ پتەوکردنی پشتی خۆی سەربازگەیەکیان لە موسلٚ دامەزراند، چونکە ڕێکەوتنی (کۆتاهیە) هودنەیەکی کاتیبوو ..

پاشان عوسمانیەکان نەخشەیەکی تریان داڕشت, کە تایبەت بێت بە لەناوبردنی میر محمدی ڕەواندوز , ئیتر لێرەدا کاری (عەلی رەزا) تەواو بوو، بەغدادی گێڕایەوە ژێر دەسەلاّتی عوسمانی, بزانین بۆ میرنشینی سۆران چی دەکات..؟

عوسمانیەکان (محمد ڕەشید پاشا) ی (سەدری ئەعزەمی پێشوو) یان بۆ یەکلا کردنەوەی کاری میر محەمەدی سۆران دانا، محەمەد ڕەشید پاشا (والی سیڤاس) بوو, پێشتر لە جەنگی عوسمانی ـ میسریدا دیل کرابوو بەرەلاّ کرابوو، ساڵی (١٨٣٣ز) لە سەر ئەو بەندبونەی لە کار دەرکرا، ساڵی (١٨٣٤ز) کرایەوە بە (والی سیڤاس)، عوسمانیەکان (٤٠) چل هەزار سەربازیان دایە، ئەمە هەلێك بوو, بۆ ئەوەی جارێکی تر بڕوای سوڵتان بە دەست بهێنێتەوە، ئەگەر ئەم جارەش شکست بهێنێ, ئەوە بە یەکجاری لای سوڵتان تیا دەچێ, وەك زۆر سەرکردەی شکست خواردووی تر لە ناو دەبرێت، لەبەر ئەوە زۆر وردو گرنگ کاری دەکردو هەنگاوی دەنا، لە هاوینی (١٨٣٤ز) دا بە چل هەزار سەربازەوە جووڵا، ئەمیرە هەڵهاتوە کوردەکان, کە لە ترسی میر محمد رایانکردبوو بۆ موسڵ و ئەستەمبوڵ, کێبەرکێیان بوو لە خۆ بردنە پێشەوە لای (ڕەشید پاشا)، عوسمانیەکان پلەی (سەر عەسکەر) یان دایە ڕەشید پاشای کەرجی واتە (سەرەك سوپای ڕۆژهەلاّت)، کە هەمان پلەی (عەلی ڕەزا) ی پێشوو بوو، چەند کوردێکی هەڵهاتوو، وەکو (محمد مەسرەف و محمود خۆشناوو بایەزید بەگی باپشتی) یاریدە دەری بوون، بەتایبەت (باپشتی) بووبوویە چاوساغی و, پەیوەندی نێوان ڕەشید پاشاو خێڵە کوردەکانی ڕێکدەخست[٧٦].

(فرانگیل) ی ڕۆژهەلاّتناس دەڵێ: "ولاّتە ڕۆژئاواییەکان نەك هەر راوێژکەری ڕەشید پاشا بوون، بەڵکو ڕێنیشاندەریشی بوون، بەریتانیا پسپۆڕی لە گەلٚ لەشکرەکەی ڕەشید پاشا ناردبوو، هەتا نەخشەکە بێ کەم و زیاد جێبەجێ بکرێت و خالێك نەبێ ئەوان سەری لێدەرنەکەن، دوو کەسی زیرەکی بەریتانی لەگەلٚ بوو بەناوی (ئارگۆیە) پسپۆڕی بەرەی شەڕو، (پێتین) پسپۆڕی ئەندازیارێتی جەنگی، جگە لەمانەش چەند پزیشکێکی بێگانە لە لەشکرەکەی دابوون[٧٧]".

---

[٧٦] گۆڤاری کاروان ژمارە(٥٢) ١٩٨٧.

[٧٧] خەبات لەرێی کوردستاندا . خالفین. ل٦٥، ئەویش لەبیرەوەریەکانی (بارۆن رۆزین) وەریگرتوە کەبۆ وەزیری دەرەوەی روسی نووسیوە .

رەشید پاشا لە (سێواس) ەوە جوولاً بەرەو (مەلاتیە)، پاشان بەرەو ڕۆژهەلاتی ئەنادۆلْ ڕۆیشت, بەدەم ڕێگەوە, هەموو حیساباتی خۆی لە گەلْ سەرۆكو میرو هۆزە كوردەكان یەكلا كردەوە، مۆلەتی سەربازەكانی دابوو چی دەكەن ئازادن، ئەوانیش بە دەم ڕێگەوە كاولكاری زۆریان دوای خۆیان جێهێشت، خراپیان بە خەلْكی (سعرتو ماردینو نسێبینو جزیرەو ئەتاكو موشو سنجار)كرد، كوردەكانیش بەرگریەكی سەختو ناچارو شێتگیرانەیان دەكرد، زۆریان لە سوپای عوسمانیی كوشت، ناوچەی ئەتاك سالّی (١٨٣٤ز) مەلْبەندی شۆڕشی كوردان بوو، رەشید پاشا (دە هەزار) سەربازی بۆ ناردن، زۆر درندانە هەموویانی لە ناوبرد, (رەجەب بەگی) سەركردەیانی گرتو ناردی بۆ ئەستەمبولْ، شاری (جزیرە) یان بە تۆپ بە سەر بەدرخانیەكاندا كاول كردو شارەكەی سووتاند، (جزیرە) پایتەختی میرنشینی بۆتان بوو[٧٨]، پاش ئەوە پەلاماری یەزیدییەكانیان دا (سێ لەسەر چوار) ی خەلْكەكەی لە شاخی سنجار كوشت و منداڵەكانیان بردن و, لە شارەكان دەیان فرۆشتن...[٧٩], هێزی عوسمانی هەر لەسەرەتاوە كەوتنە وێزەی یەزیدیو ئەرمەنیەكان، بە بیانووی ئەوەی كە هەمووجار دەیاندایە پالْ سوپای (رووس) دژ بە عوسمانیەكان دەجەنگان، بە تایبەت لە شەڕەكانی سالّی(١٨٢٨و ١٨٢٩ز) ی نێوان رووسو عوسمانیدا، لە پشتەوە جاسووسیان بە سەر عوسمانیەكانەوە دەكردو زەرەری باشیان لە عوسمانی دەدا, چەند جارێك عوسمانیەكان میرنشینە كوردەكانیان هانداوە, یاخود پێكەوە داویانە لە یەزیدیو ئەرمەنیەكان، هەموو جاریش ئەو بیانوەیان دەكردە فێلْ, كە دەیانەوێ موسولْمانیان بكەن..

(حسەین بەگ) لە جێی میری پێشوو, كە پاشا كوڕەی ڕەواندوز كوشتی كرایە میری یەزیدیان, كە ئەمجارە عوسمانیەكان هێرشیان هێنا, میرەكان گەلەكانیان جێهێشت و لە بەر عوسمانیەكان هەلْهاتن, لە كاتی هەلْهاتنیدا (حسەین بەگ) لە گەلْ (ئیسماعیل بەگ)ی حاكمی (عەقرە) بەرەو (نیروەرو رێكان) ملیان نا, لە رێگە (حسەین بەگ) لە دۆڵێك گلۆر دەبێتەوەو لە ئاوی (زاب)دا دەخنكێ، (ئیسماعیل بەگ) خۆی دەگەیەنێتە (شنۆ) لای كوردەكانی ئێران، پاشان بە یاریدەی (میری هەكاری) كە دەترسا میر محمد پەلاماری ئەمارەتی ئەویش بدات، هەوادارێكی زۆری بۆ كۆكردەوەو هێنایەوە, پەلاماری (عەمادیە) یان دایەوە, دوو سەركردەی میر محمدو زۆر لە سەربازەكانیان گرت، بەلاّم (موسا پاشا) ی برای لەوكاتەدا لە دەرەوەی قەلاّبوو, كە هەوالّی گیرانی عەمادیەی بیست, هەلْهاتو بەرەو (رەواندوز) چوو, (مەلا یەحیای مزوری) یش كە هەر لە (عەمادیە) بوو ویستی هەلْبێت، بەلاّم لە گەلْ (مەلا قاسمی مایی) دا گیران، لەو كاتەدا ناودارێكی سۆفی گەورە بە ناوی (سیدائیمجذوب شێخ محمد عەقراوی) لەوێ بوو كە (ئیسماعیل پاشا) زۆر رێزی لێدەگرت، لە بەرخاتری ئەو لە (مەلا یەحیا) خۆشبوو[٨٠].

كە سوپای عوسمانی هاتن بۆ تەمێكردنی میر محمدو پەلاماری عەمادیەیاندا، (ئیسماعیل پاشا) بەرگری بۆ نەكراو هەلْهات بۆ (جزیرە) بۆلای (بەدرخان بەگ)، عوسمانیەكان (یونس ئاغا گێلی) كە یەكێك بوو لە كەسایەتیە ناودارەكانی عەمادیە, كردیانە فەرمان ڕەوای شار, پاشان عوسمانیەكان گەرانەوە موسلْ، (یونس ئاغا) (ئیسماعیل پاشا)ی نوێنەری نارد بۆ موسلْ, هەتا لە گەلْ عوسمانیەكان رێك بكەوێت و بیكەنەوە بە میر، بەلاّم عوسمانیەكان پەلاماری عەمادیەیاندایەوە, شەڕێكی قوڕس روویداو شارو دێیەكی زۆر سووتا، (ئیسماعیل پاشا) بە مەرج و پەیمان خۆیدا بەدەستەوەو ناردیانە بەغداو لەوێ مرد[٨١]

رەشید پاشا لە زاخۆوە دەستی بە هێرشەكەی كرد, بە ڕێگەی (ئامید) یدا هات, دوای (سێ) مانگ گەمارۆ (ئاكرێ)

[٧٨] گۆڤاری كاروان ژمارە(٢٧) ١٩٨٤ .

[٧٩] تاریخ الموصل . ص٣١٧ .

[٨٠] الاكراد فی بهدینان . انور المائی . ص١٥٢. ١٩٩٩دهۆك.

[٨١] هەمان سەرچاوە . ص١٥٤ .

ی گرت[٨٢]، لێرەدا میر محمد ویستی گەمەی سیاسی بكات, سوود لە نێوان ناخۆشی ئێران‌و عوسمانیەكان وەربگریٚ، دەست و دیاریەكی زۆری ناردە لای سەرهەنگی سوپای ئێران لە (لاهیجان), بۆ ئەوەی یارمەتی بدات دژی عوسمانی، یان هیچ نەبیٚ لەو جەنگەدا بێدەنگ بێت، بەلاٚم ئەو وەرەقەیەش پێشتر فرۆشرابوو بە عوسمانیەكان، چونكە سەرهەنگی ئێرانی دەست‌و دیاریەكەشی وەرگرت‌و, وەلاٚمی نەخێری نوێنەری میر محمدی دایەوە, نەك ئەوەندە, بەڵكو سوپایەكی (دە هەزار) كەسی نارد بۆ سنوورەكانی رەواندوز، ئەمەش بیٚ سیاسەتی میر محمد نیشان دەدات, یەكەم: حیسابی پێش وەختی بۆ ئێران نەكردبوو، دووەم: بەریتانیاو روسیا هەوڵیاندا ئێران بكەنە لایەنی عوسمانی دژ بە سۆران، تەنانەت وایان داواكرد كە هەر دوو سوپای ئێران‌و عوسمانیی لە یەك كاتداو بە نەخشەیەك روو بكەنە ناوچەی رەواندوز، میر محمد بە رۆژهەلاٚت‌و ئێرانەوە خەریك بوو، بەلاٚم (عەلی رەزا) والی بەغداد بە داوای عوسمانی هێرشی هێناو (ئالٚتوون كۆپری‌و كۆیەو هەولێر)ی لە میر محەمەد سەندەوە[٨٣].

(عەلی رەزا) بەبیٚ یارمەتی عوسمانیەكان و, بە یارمەتی و چاو ساغی (محەمەد بەگی عوسمان بەگی خۆشناو) كە ناحەزی میر محەمەدی ڕەواندوز بوو, پەلاماریداو (شەقلاٚوە) شی داگیر كرد , وابزانم شەقلاٚوە بۆ ڕەواندوز زۆر نێزیكەو هەر ڕۆژە ڕێیەك دەبێت..!!

میر محمد زۆر بیری لە رێكەوتن دەكردەوە، هەر بۆیە دەم‌و دەست سوپاكەی كێشایەوە بۆ (دۆڵی گەلی عەلی بەگ) و زۆر قایم دای مەزراند...

رەشید پاشا لە ریٚی خۆیەوە زۆر خاو دەهات, بۆ ئەوە بوو هەتا سوپاكەی شكست نەهێنیٚ‌و لەكەدار نەبیٚ، لەو نێوانەشدا چەند مانگێك شۆڕش‌و بەرگری كورد هەر هەبوو، لە گەڵ ئەوەدا زستان هات, كەم خۆراكی هەرای بە سوپای عوسمانی كرد, جگە لەوە كوردەكانیش خواردنیان لێدەشاردنەوە[٨٤].

(عەلی رەزا) والی بەغداد پێشتر چەند رەتلێك سەربازی لە رێگەی موسڵەوە بۆ رەشید پاشا ناردبوو، بەو هێزە (تەلعەفەرو ئاسكی كەڵەكی) گرتبوو، ئەو كاتە خۆی كاری هەبوو، بە سەركوتكردنی (خێڵی عەقیلە) وە خەریك بوو, نەیدەتوانی لە بەغداد دەربچیٚ[٨٥] بەلاٚم دوایی فریای خۆی كەوت‌و, پێش ڕەشید پاشا لە رواندوز نێزیك بوویەوە, زۆر خراپی بەخەڵكی هەولێر كرد.

عەباس عەزاوی دەڵیٚ: هەر خۆی نەخشەكەوابوو كە عەلی رەزا لە ریٚی (كەركووك) ەوە بچێتە (هەولێر) و لە دەشتی (حەریر) بگات بە (رەشید پاشاو بیرقدار)[٨٦] .

بەریتانیا لە بەرەی دژە كوردا

ڕەواندوز ئامادەباشی تەواوی خۆی بۆ هەموو ڕوداوێك ڕاگەیاند، میر محمد بۆی دەركەوت ئەو هێزەی كە هاتووە هەتا لە ناوی نەبات ناگەڕێتەوە، هەر بۆیە لە (گەلی عەلی بەگ) دا كە دەروازەی سەرەكی بوو بۆ رەواندوز و گەرویەكی سەخت بوو خۆی دامەزراند، (شاخی سپیلك) ی كردە بنكەیەكی پتەو, قەلاٚو سەنگەری بەهێزی بەچوار دەوری رەواندوزدا دامەزراند، هەموو رێگەیەكی تری بۆ رواندوز بەست، بۆ جەنگێكی سەرنویست ساز خۆی ئامادەكرد، سەرەتا بڕیاریدا پەلاماری ئەو هێزە بدات كە لە (دەشتی حەریر) نزیك بە (خەلیفان‌و دەربەندی گەلی عەلی بەگ) مۆڵی

---

[٨٢] كوردەكانی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی . ل١٧٨ .

[٨٣] مێژووی میرانی سۆران . ل٦٢ موكریانی.

[٨٤] كاروان ژمارە . ٢٧ .

(٨٥) رحله فریزر الی بغداد . جیمس بیلی فریزر. ص٢٠٠ بغداد ١٩٦٤، ترجمه جعفر خیاط

[٨٦] عشائر العراق . عباس العزاوي ج٢. ص١٣٣ .

خواردوە، سەرەتا لە هەموو لایەکەوە بەربوونە هێزە بلأوەکانی عوسمانیەکان، لە کاروانەکانی پشتەوەیان دەدان، ئازوقەو خواردنەکانیان بە تالأن دەبردن، عوسمانیەکانیش لە هەموو لایەکەوە گەمارۆی توندی ئابوریان خستبوە سەر شاری رواندوز، قەلأو دێهاتەکانیان دەڕوخاندن، راستە میر محمد تووشی هێزێکی نابەرامبەر بوو لە رووی ژمارەو چەکەوە، بەلأم قەلأو شورەو سوپای گەرمو گوڕو شاخە سەختەکانی، ئەو نابەرامبەریەی راستکردبوویەوە، هەر وەك (فۆن موتکە) سەرکردەی ئەلْمانی کە لەو کاتەدا لە لای عوسمانیەکان بوو, چاودێری جموجوولْی سەربازەکانی دەکرد, دەیگوت: "گرتنی یەك قەلأی کوردی لە بەرزی شاخێکدا (سی) تا (چل) رۆژی دەویست"[٨٧].

کاوس قەفتان دەلْیٚ: میر محەمەد ویستویەتی دەستگایەکی دەرەبەگایەتی سەربەخۆ پێك بهێنیٚ, بەلأم ئەم هەولْەیبەسەر خۆیا شکایەوە,چونکە هەر هێرشی عوسمانی نێزیك بویەوە, گەلێك لە دەرەبەگە کوردەکان و سەرەك عەشیرەتەکان هەر کەیەکەم سەرکەوتنی عوسمانیەکانیان و نەهامەتی ولێقەوماوی میر محەمەدیان دی,نەك هەر هەلْوێستی جارانی خۆیان گۆڕی , بەلْکو دژی وەستان و لیٚ ی ڕاست بونەوە, کوردەکانی ئیمبراتۆریەتی عوسمانی,لا١٨٨)

رەشید پاشا زۆر سوودی لە ناکۆکی نێوان سەرەك خێلْە کوردەکان دەبینی، هەر کەس خۆی بفرۆشتایە زۆر هەرزان دەیکڕی، بازاڕیش زۆر بوو، دەرەبەگی ناوچەکە جەنگی میریان قورستر کردبوو، هەموو ریٚو تولە ڕێگاکانیان دەزانی کە بەرەو قەلأو سەنگەرە سەختەکان دەچوون[٨٨] لە گەلْ ئەوانەدا رەشید پاشا هەر خۆی دەپاراست, نەیدەوێرا بچێتە جەنگێکی ڕاستەقینەوە, هەموو هەولْەکانی بۆ تێکشکانی رەواندوز شکستی دەهێنا، لەم کاتانەدا کە عوسمانیەکان لە گەمارۆ توند کردنەوەدا بوون، میر محمد بە هەموو هێزو باوەڕیەوە ئامادەی جەنگی خۆ دەربازبوون بوو لەو تەلْەیە، (ئێران) بڕیاری دا بێتە ناو بازنەی جەنگو بەرەی دژی میری سۆران، (بەریتانیا) دەستیکردە پەیوەندی کردن و رێکخستنی هەردوو هێزی (عوسمانیو ئێرانی)، هەر چەند عوسمانیەکان وایان نیشاندەدا بەو ڕێکخستنە رازی نین، بەلأم هەر خۆ ئامادەکردنی ئێرانو هێنانی چەکدارو تۆپخانە, لێدانێکی سەختو کاریگەر بوو لە نەرم کردنەوەی ورەو, ڕوخانی دەرونی سەرکردەکانی ڕەواندوزدا، لە سەدا سەد رای گۆڕین، چونکە زۆر بڕوایان بە سنورەکانی ئێران و ریٚی رۆژهەلأت هەبوو بۆ کاتی کشانەوەو هاتنەوەی سوپای سۆران، هەر ئەمەبوو ترسو بیمی بۆ دروستکردنو ناچاریکردن مل بە ئاشتی بدەن...!!

لە تەموزی (١٨٣٦ز) بەریتانیا لە (تەورێز) ەوە (شییل) ی نوێنەری خۆی بەرەو لە شکرگەی عوسمانی نارد، وەك (کودینتس) ی کونسولْی ڕوس لە تەبریز ئاگاداری (سیمۆنیچ) ی کرد، (ئیلیس) بالْیۆزی بەریتانیا لە تاران داوای لە (شیل) کرد کەوا لە (رەشید پاشا) بکات پێکەوە لە گەلْ ئێرانیەکاندا دژی میری رەواندوز بجەنگن[٨٩] (رووسیا) ش هەمان هەلْوێستی هەبوو، عوسمانیەکان پەیمانیاندا زەرەری (ئێران) ببژێرن کە میری سۆران بە سەری هێنابوون لەپەلامارەکانیدا بۆ ناوچەی (ورمیٚ)و (دە) گوندی ناوچەی (سولْدن) لە سەرەتای تشرینی یەکەمی (١٨٣٥ز) [٩٠]، بەریتانیا ئەو هێرشانەی میر محەمەدی بیری ئێران خستەوە, کە لەو هەلْومەرجە نەگونجاوەیدا کردی، ئێران بەو سەفقەیە رازیبوو، (ئەمیر نیزامی) سەرکردەی سوپای ئێران لە (تەورێز) داوای لە (کۆدینتس)ی کۆنسۆلْی رووس لە (تەبریز) کرد, کە تۆپو جبەخانەی بداتیٚ، ئەوانیش رازی بوون، بڕیاریاندا هەرچیان هەیە لە ناو ئەمبارەکانی ناوچەی خواروی رووسدا، بیدەن بە ئێرانو دژ بە کوردەکان بەکاری بهێنن, کە بریتی بوو لە (١٥٠٠) گوللە تۆپی عەیاری (٢٤)، وە (٣) هەزار گوللە تۆپ عەیاری (١٤)ە[٩١]، (ئێران) خۆی ئامادەکرد کە (دە) هەزار شەڕکەر، لەمانە پێنج

---

[٨٧] کاروان ژمارە (٥٢).

[٨٨] کوردەکانی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی. ل ١٠٧.

[٨٩] خەبات لەرێی کوردستاندا. خالفین . ل٦٩. ئەویش لەئەرشیفی سیاسی دەرەوەی روسیا لاپەرە ١١٤ وەریگرتوە.

[٩٠] خەبات لەرێی کوردستاندا. ل٦٧، ئەویش لەئەرشیفی ژمارە (١) ی ناوەندی حکومەتی جەنگی سیاسی روسیا لاپەرە(٣) وەریگرتوە.

[٩١] کوردەکانی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی. ل١٠٩.

بەتالیۆنی سەربازی پیادەی تیابوو بکەونەڕێ[٩٢].

میر محمد ئەم هەموو نەخشەو هاوکێشە لێکدراوانەی بیست، ئەو هیچ پێشبینیەکی بۆ ڕۆژێکی وا دانەنابوو، ڕەنگە هەتا ئەو کاتە نەیزانیبێ چی چاندوە و چی دەدورێتەوە..؟ نەیزانیبێ چۆن ئەو هەمووە جەنگ وقەتڵ وعامەی کوردانی بۆ چوە سەر، ڕەشید پاشا ناوبانگی (دیبو ماتلی) پەیداکردبوو[٩٣] میر محمد ناچاربوو دەشتی (هەریرو خەلیفان) یش جێ بهێڵێ و بە دۆڵی (گەلی عەلی بەگ و کێوی سپیلك) دا بگەڕێتەوە بۆ دەشتی سۆران و ناوچەی ڕەواندوز، جارێ تر ڕەشید پاشا بە دۆڵی گەلی عەلی بەگدا هێرشێکی توندی تری کردەوە، بەڵام ئەمجارەش بەهێز تر شکایەوە گەڕایەوە (خەلیفان)، چونکە سەنگەرەکانی میر محمدو سوپای سۆران کە (میر ئەحمەد) ی برای سەرپەرشتی دەکردن زۆر دامەزراو بوو، ئیتر ڕێگە لە بەردەم ڕەشید پاشادا نەما جگە پەنا بردنە بەر فێڵ و تەڵەکە[٩٤]، وای بینی کە چاکترین هەوڵێك بۆ گرتنی میر محمد، ئەمین کردنەوەیەتی بەفێڵ، هەر بۆیە دەستیکرد بە ناردنی نامەو نوێنەر، [٩٥] ڕەشید پاشا دەیزانی هەر سەر دەکەون و میرنشینی سۆران لەناو دەبەن، بەڵام بڕوای وابوو زۆر لە سوپای عوسمانیی دەکوژرێ و خەڵکی دەشتی سۆران و ڕەواندوزیش بە تەواوی لەناو دەچن، سەرکەوتنێك سەربازێکی زۆری عوسمانی تیا بکوژێ، ئەو گرنگیەی نابێ لای (ئاستانە)، چونکە هەر چەند تۆپخانەو جبەخانە زۆرو کاریگەر بێت، بەڵام سەنگەرەکانی میر محمد پتەوترو دامەزراو ترەو ناوچەکەش یەکجار سەختە، بۆ سوپای عوسمانی تەنگەلانە، بەڵام بۆ میر محمد ڕێگە گوزەری خۆیەتی و، جێی چاکە بۆ جەنگی پارتیزانی و پەلاماری بەپەلەو گەڕانەوە، لەبەر ئەوانە ڕەشید پاشا هەموو هەوڵی خستەگەڕ کە ئەوەی ماوە لە جەنگەکەی بەئاشتی و ڕێکەوتن تەواوی بکات، ئەگەر ڕەشید پاشا بڕوای بەهێزو زرنگی میر محمدو سوپای سۆران نەبوایە، ئەو هەموو پەیمانە چەورەی بە میر محمد نەدەدا..!!

رووخانی میرنشینی سۆران لەنێوان بڕیاری میر موحەممەدو فتوای مەلای خەتێدا

ڕێکەوتنی میر موحەممەدو ڕەشید پاشا

سوپای بەغدادو موسڵ لە دەشتی هەریر خێوەتگای خۆیان هەڵدا، لەشکری ڕەشید پاشاش بەرۆژئاوای ڕەواندوزدا هات، لە (هەودیان) کە گوندێکە لە (١٧) کیلۆمەتری ڕۆژئاوای ڕەواندوزدا خێوەتگای خۆی هەڵدا، لێرەوە میرنشینی سۆران کەوتە ناو ئابلۆقەیەکی توند، لە ڕۆژئاواوە لەشکری (ڕەشید پاشا) بوو، لەهەریرو لای خوارو لەشکری (عەلی ڕەزا) پاشا والی بەغداد بوو، (لەگەڵ لەشکری بیرقداری والی موسڵ)، لە ڕۆژهەڵاتیشەوە سوپای ئێران سنووری سۆرانی گرێدا، ئیدی هەموو ڕێگاکانی یارمەتی و دەرچون و پاشەکشەی لێگیران، لەهیچ لایەکەوە چەك و ئازوقەی نەدەگەیشتێ[٩٦].

لێرەدا (میر محەمەد) بۆی روون بوەوە کە ئەگەر شەڕ بکات، سۆران بە میرو گەداوە تیادەچێ، ئەنجا (میر) بیری لەوەکردەوە دەرگەی گفتوگۆ لەگەڵ سوپای عوسمانی بکاتەوەو، وەڵامی نامەو نوێنەرەکانی ڕەشید پاشای عوسمانی بداتەوە، لەو دەمەشدا ڕەشید پاشا نامەیەکی تری بۆ محمد پاشا ناردبوو کە تیایا هاتبوو: "من وائەبینم شەڕنەکەی، ئەگینا تووشی زەرەو زیانێکی زۆر ئەبی، بەڵێنت بدەمێ گەر خۆت بەدەستەوە بدەی وائەکەم بابی عالی (ئەستەمبوڵ) بت بورێ و عەفوت بکا، بشتکاتەوە بە میری سۆران و، بەخەڵات و نیشانەی میری سۆرانیشەوە ئەگەڕێیتەوە بۆ سۆران"،

(٩٢) خەبات لەرێی کوردستاندا. ل٦٨ ئەویش لەئەرشیفی ناوەندی حکومەتی جورجیا. ل٢٢ وەریگرتوە.

(٩٣) مێژووی میرانی سۆران. موکریانی. ل٨٢.

(٩٤) کاروان. ژمارە ٥٢ . ل١٤١ ـ١٩٨٧.

(٩٥) تاریخ الموصل. سلیمان الصایغ. ص٣١٢ .

(٩٦) گۆڤاری دەنگی زانا. لاپەرە (٤) ساڵی ١٩٩٤ دکتۆر محمد گەزنەیی.

ئەنجا (میر) بانگی (مەلای خەتیٚ) ی کرد، ئەو مەسەلەی بۆ گوتو، گوتیشی رەشید پاشا دۆستێکی کۆنە بۆ من، باوەڕم هەیە خیانەت ناکا، لەگەڵ ئەو وتو ویژ بکەم باشە، (مەلای خەتیٚ)ش ئەو رەئیەی پەسەندکرد، ئەوجا پاشا داوای لە مەلای خەتیٚ کرد کە فەتوای راگرتنی شەڕ لەگەڵ سوپای عوسمانی بدات، ئەوە بوو مەلا فەتوای دا، شەڕ لە نێوان میری سۆران و سوپای عوسمانی راگیرا.

ئەمەش دەقی فەتواکەیە: (بەفەرمانی میر وە بۆ بەرژەوەندی سۆران ئەوا فەتوامانـدا بەراگرتنی شەڕ لە نێوان سۆران و سوپای عوسمانیدا).

ئەنجا میر محەمەد لە جیٚی خۆی (ئەحمەد بەگ)ی برای کردە جێنشین, خۆیشی لە گەڵ مەلای خەتیٚ چوونە (هەودیان) و لە گەڵ رەشید پاشا کۆبوونەوە، رەشید پاشا زۆر رێزی لێنان, بەڵێنی دایە کە هیچی بەسەر نەیەت، گوتی "وائەکەم (سوڵتان محمود) عەفوت بکات و بشگەڕێیتەوە بۆ سۆران وەکو جاران میر بیت"، محمد پاشا چوو بۆ ئەستەمبوڵ، رەشید پاشاش گەراوە بۆ (سیواس)، سوڵتان لەسەر خاتری رەشید پاشا، میری سۆرانی عەفوکردو دینایەوە بەمیری سۆران، سوڵتان میری سۆرانی مۆڵەتداو گەڕایەوە بەرەو وڵاتی سۆران، بەڵام بۆ ناوچاو رەشی گەلی کورد لەوکاتەی کە میر لە ئەستەمبول بوو، رەشید پاشا بە مردنی بەپەڵە مرد، هەندێك دەڵێن بە (تاعون) بوو، والی بەغداد (عەلی رەزا) کە زانی رەشید پاشا مرد، خێرا بروسکەیەکی لێدا بۆ ئەستەمبوڵ, وتبوی ئەگەر محمد پاشا بگەرێتەوە بۆ سۆران, دیسان کاروباری سۆران شلۆق ئەبیٚو عێراق لە دەستی دەوڵەتی عوسمانی دەردەچیٚ، ئەوەشی لەبەر ئەوەبوو، چونکە پێی ناخۆشبوو کە محمد پاشای ڕەواندوز لە بەرەی (هەودیان) و لە سەر دەستی رەشید پاشادا خۆی بە دەستەوەدا (عەلی رەزا) قسەی لای سوڵتان دەرۆیشت، چونکە ئەو بوو (داود پاشا) ی بەغدادی گرتو, دایەدستی ئەستەمبوڵ, ئەنجا (سوڵتان مەحموود) فەرمانی دەرکرد بۆ هەموو هەرێمەکانی بندەستی عوسمانی، وتبوی لە هەر جێگایەك میری سۆرانی بۆ گەیشتوە بزری بکەن، ئەوکاتە میر لە (سیواس) بوو (والی سیواس) فەرمانی سوڵتانی جێبەجێکرد[٩٧].

پاشان دەڵیٚ : "مادام فەتوای مەلای خەتیٚ بەراگرتنی شەڕ بە فەرمانی میر بیٚ، وە بۆ بەرژەوەندی گەلی کوردبیٚ... مەلای خەتیٚ لە خێر بەدەر، چ خەتای نەبووە، جارەك (یەکەم) فەتوایەکە بەفەرمانی میر بووە، گەر بەفەرمانی میر نەبوایە مەلای خەتیٚ کو ئەتوانیٚ ئەو جۆرە فەتوایەی بداو لەبن لووتی میریش دابنیشیٚو هیچ منەتیشی پێنەبیٚ، ئەگەر بەفەرمانی میر نەبوایە دەرحاڵ دەیکوشت و کەسیش نەبوو بڵی بۆ واتکرد".

(دووەمیش) هیچ چارە نەمابوو بێجگە لە راگرتنی شەڕ، گەر شەڕ ڕانەگیرابا، سۆران بەمیرو میرنشین و گەلەوە تیادەچوو، جاکەی فەتوای مەلای خەتیٚ لە سەر مینبەر ئەوەبووە (هەرکەسیٚ شەڕ لەگەڵ خەلیفەی ئیسلام بکا تەلاقی دەکەویٚ)[٩٨].

دکتۆر گەزنەیی دەڵیٚ: "بەنیسبەت ئەم فەتوایە دووشت لە ئارادان، پێش (حوسەین حوزنی موکریانی) کەس باسی ئەم فەتوایەی نەکردوە، بۆ نموونە گەر لە کتێبەکانی بەر لەئەو رامێنین شتێکی ئەوتۆ نابینین . لەوانەش کتێبی(رۆژی کوردان)ی (عەبدولقادری رۆستەم بەگی بابان) کە بەفارسی نووسراوە، باسی ئەوە دەکات کە باوکی لە نزیکەوە دۆستایەتیەکی باشی لە گەڵ (پاشا کۆرە) دا هەبووە، هەمووشتێکی بۆ گێراوەتەوە، دیسان (کەریمی حیسامی) باسی مەلای خەتیٚ هەرناکات. ئەو دەڵێت یەکێك لە سەرکردەکانی میر محمد کە ناوی (محمد)ەو بەگزادەبوو، لە گەل رەشید پاشا پەیوەندی هەبووە، ئەمە بووەتە هۆی ئەوەی کە پاشا کۆرە ناچاربیٚ رازی بیٚ بەوەی خۆی بەدەستەوە بدات...!!"

ئەو بۆچونەش هەر لاوازە, چونکە ژیانی لەوەو پێشی میرمحەمەد دەری خست, کە هیچ کەس نە مەلاو نە گەداو نە سەربازو سەرکردە, نەیان وێراوە قسە لە قسەو بڕیاری میر محەمەددا بکەن, ئیتر کام سەرکردەیە بە ناوی محەمەد کە

---

[٩٧] بنەماڵانی بەناوبانگی رەواندوز. ممدوح مزوری. لاپەرە ٢٧ -٢٨، هەولێر ١٩٩٨.

[٩٨] هەمان سەرچاوە. ل٢٩.

بەگزادەبوە , میر محەمەدی ناچار کردوە کە لە گەڵ ڕەشید پاشادا ڕێك بکەوێت, نە مەلای خەتیٚو نە محەمەد ناوێك و نە کەسی تر نەیان توانیوە قسە لە قسەی میردا بکەن, نەخوازەلاٚ بڕیاری بە سەردا فەرز بکەن..!!

ئەوەی لێرەدا گرنگە (ئەفسانەی مەلای خەتیٚ)یە کە ناوی تەنها لە کاتی سەرهەڵدان و پەیدابونی ناوی (حوسێن حوزنی موکریانی)دا لە ڕەواندوز پەیدابوو، پیش حسەین حوزنی ناوی مەلای خەتیٚ نەبووە, مێژوونووسانی تریش باسی ناکەن، یان ئەگەر شتێکی وا هەبوایە کەمەلای خەتیٚ گوتبێتی حکومەتی عوسمانی شەرعیەو خەلیفەی ئیسلامەو بەربەرەکانی کردنی دەچێتە خانەی حەرامەوە، ئەگەر مەلایەکی ناوداری وا لە زانستو زانیاری قسەی وای بکردایە ئەم فەتوایە دەنووسراو بۆ ولاٚتانی تریان دەناردو دەیانکردە عەجایبێك هەموو جیهانیان لیٚ ئاگادار دەکرد، بەلاٚم کەس باسی ناکات...

دوای ئەوەش پاشا کوٚرە شکابوو، سوپای والی بەغداد گەیشتبوە هەریر[٩٩].

مەرحومی (کەریم شارەزا) دەڵیٚ: ڕووخاندنی میرنشینی سوٚران ڕووداوێکی ئەوەندە گەورەی مێژوی کوردە، لە توانای مەلایەکدا نییە بەفەتوایەك بیڕوخێنیٚ، هەروەك هەندیٚ مێژوونووسی کوردی وەك حوزنی موکریانی ئاماژەی بۆ کردوە، هوٚیەکانی لەناوبردنی ئەو میرنشینە کوردیە, فراوانبوونی دەسەلاٚتی سیاسیو سەربازی بووە، بووە مایەی مەترسی عوسمانیو دەوڵەتە ئەوروپییەکان، بوونی جۆرە ڕێکەوتنێك لە نێوان (میر محمدی ڕواندوزو محمد علی پاشای میسر) بۆ بێهێزکردنی دەوڵەتی عوسمانی.. ئەمانەو لەهەموو لایەکەوە (دراوسێکان) بۆ هێزەکانی پاشای گەورەی هاتنو پاشەکشەیان پێکرد تاکو خۆی لە قەلاٚی ڕەواندوز قایم کرد، ئنجا (سەرەك وەزیران ڕەشید پاشا) نوێنەری ناردە لایو ئاموٚژگاری محمد پاشای کرد بۆ خۆ بەدەستەوەدانو, بەڵێنی شەرەفیشی پێدا ئەگەر لەگەڵیدا بچێتە ئەستەمبوڵو خزمەت سوڵتان، لێبوردنی بۆ دەربچوێنیٚ...محمد پاشاش دوای دوو ساڵ بەرگریو شەڕ کردنو، لەبەر نەبوونی هاوسەنگی لە چەكو تفاقو هێزی شەڕکەر، بە گویٚی (مستەفا ڕەشید پاشا)ی کردو لە ساڵی (١٨٣٦ز) بەیاوەریی مەلای خەتیٚو دەستەیەك لە دڵسۆزەکانی چوە بارەگای (سەدری ئەعزەم)و خۆی بەدەستەوەدا، دوای لەناو بردنی میرنشینی سوٚران, دەوڵەتی عوسمانی لە ساڵانی (١٨٤٣ز) تاکو (١٨٤٧ز) هەردوو میرنشینی (بابانو بۆتان)یشی لەناوبرد"...

کەواتە ڕووخانی میرنشینی سۆران لە ئەنجامی هۆکاری دەرەوەو ناوەوە بوو، نەك بە فتوای مەلایەکی وەکو مەلای خەتیٚ، بەدڵنیاییەوە دەڵێم: مەلای خەتیٚ چ دەستێکی نەبووە لەو کارەساتەدا، ئەگەر بڵێین: (نەیویستوە شەر لە نێوان موسوڵماناندا ببێت) ئەدی بۆ هەتا پاشا لە ساڵی(١٨٢٦ز) هوە هەتا (١٨٣٤ز) لە داگیرکردنی دەڤەرو ناوچە کوردیەکاندا بوو، تەنانەت گەیشتە (ماردین) لە دیوی تورکیاش، مەلای خەتیٚ ئەو شەڕانەی نێوان (موسوڵمانو موسوڵمان)ی لیٚ حەرام نەکرد...) .؟

ئەدی دەبیٚ لە ڕووخانی (بابانو بۆتانو بادینانو شەمزینان) چ مەلایەك فتوای دابێت ...؟[١٠٠] (مەسعود محەمەد) دەڵیٚ:

"مەلای خەتی، کە فتواکەی داوە، بۆ بەرژەوەندی خەڵکەکە بووە، چونکە دەبوایە شەڕێکی توند ڕووبدات، پاشا کوٚرە هیچ ڕێگایەکی دیکەی نەبووە جگە لەوەی شەڕ بکات، شەڕکردنێك سەد دەرسەد بەفەوتانی میرنشینەکەو خەڵکی ناوچەکە تەواو دەبوو، چونکە لە هەلومەرجێکی وادا، هیچ یەك لە دەوڵەتە دراوسێکانیشی بەهانایدا نەهاتن.

بەتایبەتی لەوچاو بەستەکیەی کە جاران دەکراو هەرجارەی دەچوە لای شوێنێك، جا ئێران بیٚ یان بەغداو ..هتد، ئەو چاوبەستەکیە لەپاش ئەوەی کە (دەوڵەتی بەریتانیا)و (دەوڵەتی ڕووس) تەرەسوخیان کرد هەدار هەدارانەیان ڕەفزکردەوە، لەلایەکی دیکەشدا سیاسەتی جیهانی ئەودەم بەنیسبەت پاشا کوٚرە دوژمن بوو، ئیدی هیچ شتێك موککین

---

[٩٩] گۆڤاری زۆزگ ژمارە(١) کانونی دووەم ١٩٩٩، بلاٚوکراوەی بارەگای لق (١٠) پ.د.ك د. محمد مەلا ئەحمەدی گەزنەیی.

[١٠٠] گۆڤاری زۆزگ ژمارە(١)، کەریم مستەفا شارەزا لاپەڕە ٣٢ – ٣٣.

نەبوو، پاشا کوڕە ڕێی ئێرانیشی لێ کوێر بووبووەوە، گەر ویستباش هەڵێ و بچێتە ئێران، ئێران قبوڵی نەدەکرد، مەوزوعی رووخانی میرنشینەکە جێی مشتومڕو موناقەشە نییە، شتەکە زۆر روونە، ئەوساش لای هەموو لایەك ئاشکرابوو، تەنانەت ئەوانەی جیاوازیشیان لە بۆچوون و تەریقەتدا هەبوو، ئەوخیانەتەی کە باسی دەکرێ رەتیان دەکردەوە"[١٠١].

مومتاز حەیدەری دەڵێ: "مەسەلەی مەلای خەتێ، وا ئاسان نییە مرۆ قسەی لەسەر بکات، خەتێکی راست و چەپ بەسەریدا بێنێ، جارێ پێشەکی من نازانم رایەکی تایبەتی بووە، دەریبڕیوە، یان بەرەسمی فەتوای داوە، ئەگەر فتوای دابێ کەنابێ شەڕی دەوڵەتی عوسمانی موسوڵمان بکرێ, پشت لەپاراستن و پارێزگاری میری سۆران بکرێ، ئەو فەتوایە کوا..؟ هەتا لەبەر رۆشنایی ناوەڕۆکی خودی فەتواکە، مەلای خەتی پەنجەی تاوانی بۆ درێژ بکرێت، وابزانم ئەوانەی تائێستاکە لەبارەی فەتواکەی مەلای خەتێی رەحمەتیەوە دەدوێن, نەیان خوێندوەتەوە، کەواتە ئەو مەسەلەیە پێویستە لیژنەیەکی مێژوونووسان بە تەواوی لێی بکۆڵنەوە، بەرەسمی رای خۆیان بڵێن" [١٠٢]

تاریق جامباز دەڵێ: هەندێ جار دەبیستین کە ئەم فتوایە هەیە، بەڵام دەپرسین گەر هەبێ بۆ بڵاو ناکرێتەوە ...؟ بۆ ئەم بابەتە وا باشە تاکو بەڵگە نامەکانی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی و وڵاتانی ئێران و بەریتانیاو ...هتد بڵاونەکرێنەوە, ناتوانین بەیەکجارەکی سەد دەرسەد رای خۆمان دەربڕین, بەمەزەندەی خەیاڵیش مێژوو نانووسرێتەوە[١٠٣].

بەڵێ هەموو لەسەر ئەوەن کە (رەشید پاشا) نامەیەکی ناسکی بۆ میر محمد نووسیوە، بە چەند وتەیەکی چەورو قەناعەت بەخش ناچاریکرد هێزی ئەژنۆی بشکێ، ئەمە هەندێکی نامەکەیە: (...پەیمانتان دەدەمێ ئەمینتان دەکەمەوە، کە هەرشتێك ئێوە پێتان ناخۆش بێت، دەرهەقتان ناکرێت، ئارەزوومان هەر ئەوەندەیە کە ئێوە بکەونە ژێر سێبەری ئیسلامەوە، ئەوسا لە هەموو بەڵاو مسیبەتێك پارێزراو دەبن، لە دنیاو ئاخیرەتدا بە ئاسوودەیی و کەیف خۆشی دەژین، شەرت و عەهدی خەلافەتی ئیسلامیتان لەگەڵ گرێ دەدەم، کە ئەمین بن و نەترسێن، بەخەڵات (میری میرانی ئەمارەتی سۆران) تان بۆ تصدیق دەکەم، هەرچیت بوێت دەیدەم و لە هەموو تەنگانەیەکدا یارمەتیتان دەدەم، ئەمانەش کەوتمان لە دوای هاتنتان بۆ بابی عالی جێبەجێ دەکرێت...)[١٠٤] بە راستی نامەکە ناسك و خەڵەتێنەرە، کاریگەرو مژدە بەخشە بۆ کەسێك کە گەمارۆدرابێ و هیچ چارەی.ەکی تری نەبێت جگە لەشەڕ یان تەسلیم بوون، نامەیەکی بەهێزە بۆ کەسێك کە تۆپەکانی عوسمانی و ئێرانی و رووسی بە نەخشەی بەریتانیا لە دەشتی سۆرانەوە بۆی دابەسراوبێت کە چەند کیلۆمەترێکی کەم لە رەواندوزەوە دوورە، کە پایتەختی سۆرانەو خەڵکێکی زۆرو سوپایەکی پەنجا هەزاری تیا حەشار دراوە، هەر کەس رەواندوزی دیبێ, دەزانێ سەختەو چواردەورەی بەکێوی بڵندو دۆڵی قوڵ گیراوە، جگە لەچەند دەروازەیەك رێگەی هێرشی نەبوو، هەموو سوپای عوسمانی بۆی داگیر نەدەکرا، بەڵام چی دەکەیت لەو تۆپە قورسە رووسی و ئێرانی و عوسمانیە شەلم کوێرم و شیتگێرانەیە, کە تاوانبارو بیتاوان ومنداڵ و چەکدارو مزگەوت و بارەگا ناناسێ, کە دەیتوانی لە دوورەوەو بێ هێرشی پیادە هەموو کۆشك و تەلارو قەڵاو قولەو شووراکان بەسەر سوپاو دانیشتواندا بڕوخێنێ و قەتڵ و عامی تەڕو وشك بکات، نەك میر محمد، هەر کەسی تر لەو بارە ئاڵۆزەدا بوایە, بە سەرکردەکانی ئەمڕۆشمانەوە, کە بەزەینی میلیتاریانەی شاخ کاردەکەن، بەو مەرجانە قایل دەبون، ئەویش هەر بۆ بەرژەوەندی کورد، چونکە ئەوانەی کە هاتبوون، بەجەیش و جاشەوە, هەر هەموو هەڵبژاردەی دوژمنانی سەرسەختی کوردبوون, هەتا ئەمڕۆش ئەو هێزانە ڕایان بەرامبەر کورد نەگۆڕاوە، ئەوانە وا هاتبوون نەگەڕێنەوە، ئەوەش کات و ساتی سەرکردەی دڵسۆزە, کە بەچەند مەرجێك خەڵکێك بۆ دوای خۆی بپارێزێ، بەبیانووی ئەو نامەیە عوزر لەسەر خۆی لادەبات و, گەلەکەی لەفەوتان رزگار دەکات، من ڕەخنەم لەم هەڵوێستەی میر محەمەد نیە, من گلەییم

---

[١٠١] هەمان سەرچاوە، مامۆستا مەسعود محمد . لاپەڕە ٢٦–٢٧.

[١٠٢] هەمان سەرچاوە . مومتاز حەیدەری . ل٣٤ .

[١٠٣] هەمان سەرچاوە . تاریق جامباز. ل٣٧ .

[١٠٤] گۆڤاری کاروان . ژمارە ٥٢. لاپەڕە . ١٤١، بەشی یەکەم عبدالفتاح علی یەحیا .

لە كردەوەو پەلامارە بێبەرنامەكانی پێشویەتی, تۆوێكی وای چاند بۆ ئەمرۆی, پشت گیرێكی نەبوو لە ناوچەكەدا, ئاوێكی وای ڕشت, هەموو دراوسێكان بە كوردەكانیشەوە حەزیان كرد خۆی تێكەوتوە, دەبوو میر محمد لە سەرەتاوە نەیهێشتایە بگاتە ئەو ڕۆژە، دەبوو لە دۆستی چاك و هەلی لە بارتر گەڕابا , كوردەكانی دڵخۆش و میرنشینەكانی بۆ پاڵپشت بسازاندایە، كارێك دووربینی تیانەبێت, هەر ئەنجامی وادەدات بەدەستەوە، لە هەمان كاتدا لە ساتەوەختی لەو جۆرەشدا, ژیرترین كار بۆ بەرژەوەندی خۆی و كەس وكارو سوپا و گەلەكەی, هەر ئەوەبوو كەخۆی بەدەستەوە بدات.. گەر وای نەكردایە دەكەوتە بەر تان و تەشەری لێكۆڵەرەوانی ئەمڕۆو ڕەخنەگرانی دواڕۆژ, دەیانگوت هەلكی بۆ هاتە پێش و نەیقۆستەوە..

بەم پێودانگە لەشكرەكە هات هەتا گەیشتە (هەریر)، دەوڵەتی ئێرانیش سنووری خۆی داخست, هەموو ڕێگایەك لە میر محمد داخرا, كەوتە ناو ئابلۆقەیەكی گەورە، تەنانەت لە هیچ لایەكەوە چەك و ئازوقەو خواردەمەنی بۆ نەدەهات، میر محمد بۆی روون بوەوە: ئەگەر شەڕ بكات سۆران بەمیرو میللەتەوە تیادەچیّ، بۆیە میر محمد بیری لەوە كردەوە كە وتوێژ بكات.

بۆ ئەم مەبەستەش هەوڵێكی جدی دا، كە پەیوەندی لە گەڵ سوپای عوسمانی بكات و شەڕ بوەستێنێت... لەم روانگەیەوە ڕەنگە میر محەمەد كە هەتا ئەم كاتە پشتی بە زەین و بۆچونی كەس نەبەستوە, ڕای كەسی وەرنەگرتبوو, لێرەوە لە شكستیەكاندا دەرباریەكانی دەخوێنێتەوە, بۆ ئەوەی هەموویان لە شكستەكەدا بەشدار بن, بەلاّم سەركەوتنەكان هەر تەنهاو بە تەنها هی خۆی بێت, ئەمە بیرۆكەی زۆربەی سەركردەكانی دنیایە, كە خۆیان بڕیاری تاك ڕەوانەی شەڕەكان دەردەكەن, بەلاّم واژۆی ڕێكەوتنە شكست ئامێزەكان بە ناوی گەلەوە دەردەكەن, بۆ ئەو مەبەستە (میر محمد) راوێژی بەژمارەیەكی زۆر لە باوەڕپێكراوەكانی خۆی كرد، یەكێك لەوانە (مەلای خەتیّ) بووە، (مەلای خەتیّ) رای میر محمدی پەسەندكرد، میریش داوای لە (مەلای خەتیّ) كرد كە فەتوایەك بدات بۆ شەڕ راگرتن, چونكە هیچ چارەیەكی دیكە نەبوو جگە لە راگرتنی شەڕ، گەر شەڕ رانەگیرابا، ئەوا سۆران بەمیرو گەلەوە لەناو دەچوو[١٠٥]..

وا دیارە میر محمد لەم بارە چارەنووس سازەدا, پرس و ڕای بە هەموو سەرەك خێڵ و سەركردەو پیاوە ئاینیەكان كردبیّ، ڕەنگە هەندێكی زۆر لە خەڵك لە گەڵیدابووبن, ڕەنگە هەبووبیّ ئەم ڕێكەوتنەی بەفێڵ زانیبیّ و قسەی خۆی لە پرس و ڕاكەدا كردبێت و لە گەڵیدا نەبووبیّ و دوای میر محمد درێژەیان بەشەڕ دابێتەوە، ڕەنگە میر محمد داوای لە مەلای خەتیّ كردبیّ قسە بۆ ئەوانەش بكات كە قەناعەت ناكەن ...مەلای خەتێش مادام موفتی میر محمد بووە, كەواتە هەر پیاوێكی ئاینی نەبووە، بەڵكو زانایەكی ناودارو سیاسیەكی بەتوانا بووە، ڕەنگە (مەلای خەتیّ) مادام فەتواكە دیارنییە, ڕەنگە لەسەر داوای میر محەمەد ئامۆژگاری كردبن و پیّی وتبن كە ئێمە گەمارۆ دراوین، تۆپەكان بۆمان دابەستراوە، هەر ئەم شارەشمان بەدەستەوە ماوە، ئەگەر بەشەڕ ناتوانین بیپارێزین با بەئاشتی بیپارێزین, مادام ڕەزامەندی میری لەسەرە، كە بەمەرجیّ هێزی گەمارۆدەر خۆیان نامەیان ناردوەو, داوای ڕێكەوتنیان كردوە، پەیمانی شەرەف و دین و ئیمانیانداوە كە میر بپارێزن و میرنشینەكەشی بدەنەوەو بیكەنەوە بۆمان بەمیری میران ..ڕەنگە بەو وتارانە هەندێكی تری ڕازی كردبیّ، دەنا كیّبڕوا دەكات موفتیەك لەو هەموو شەڕە گەورانەی میر محمد دژ بە عوسمانیەكان و یەزیدیەكان و خزمەكانی خۆی و كوردانی تری میرنشینەكان بەشداری كردبیّ و, فەتوای شەڕنەكردن و تەلاّق نەكەوتنی نەدابیّ، ئێستە كیّباوەڕی پێدەكات شتی وای وتبیّ..؟ دیارە ئەمە هەر دەستێكە بۆ ناشیرین كردنی ئیسلام و ناوی مەلا ...

ئەحمەد باوەڕ دەڵیّ: (ئەمە ناچێتە عەقڵەوە كە میرنشینێك بە فەتوایەك رووخابێت)[١٠٦] كاوس قەفتان دەڵیّ: "مێژووی میرنشینەكانی كورد دەری دەخەن، ئەوەندەی سۆران میرنشینی بووە، ئەوەندەش راپەڕین بووە، چونكە

---

[١٠٥] گۆڤاری زۆزگ ژمارە(١) مەلا عەبدولاّ مەلا سەعید گرتگی . ل٣٥.

[١٠٦] گۆڤاری كاروان ژمارە (٨) خولی راپەڕین . ئەحمەد باوەڕ. لاپەرە (٩).

جارەهای جار (بابان)ەكان دژ بە دەوڵەتی عوسمانی هەڵساون، بەڵام رووی نەداوە بە فەتوایەك لەناو بچن، هەر دوای میری سۆران دوو راپەڕینی‌تر لە میرنشینی (بۆتان)و دوای ئەو لە (شەمزینان) روویداوەو دەوڵەتی عوسمانیان هیناوەتە لەرزین, هەردووكیان كوژێنراونەتەوە، بەڵام بە فەتوا نا...!!)[١٠٧].

پاشان دەڵێت: (ئەو هۆیانەی كە باسمانكرد، دەوریان گەلێك لە ئاین بەهێزتر بوو، بۆ خستنی میری سۆران...)[١٠٨].

ئەمین زەكی كە بەرزترین لێكۆڵەرەوەی مێژووی كوردە هەر ئەوەندە دەڵێ: (رەشید پاشا كاغەزی بۆ میر محمد پاشا نووسی‌و گەلێ تەئمیناتی بۆ شەرەفی خۆی دایەو لە حاڵی دەخاڵەتیا عەفوكردن‌و ناردنەوەی بۆ جێگەی خۆی پێ وەعد كرد...)[١٠٩].

فازیل كەریم، كە ڕانانی كتێبی (ئاغاو شێخ‌و دەوڵەت)ی (مارتین ڤان برونسن)ی كردوەو دكتۆرای لە سەر وەرگرتوەو بەزمانی ئەڵمانی بڵاوبوەتەوە، شانازی بە كتێبەكەوە دەكات، بەڵام لەچەند جێیەكدا رەخنە لە نووسەر دەگرێ، كە بۆچی باش سەرنج‌و لێكۆلینەوەی نەبووەو دوای قسەی (فریزەر) كەوتوەو (بەوردی دەورو شوێنی مەلاو زانا ئاینیەكانی لە دام‌و دەزگاو میرنشینەكاندا هەڵنەسەنگاندوە)و مەلای خەتێ‌و مەلا ئیدریسی تاوانبار نە دەكردو (ئەو سەنگ‌و مەحەكەی بۆ مەلا ئیدریسی بەدلیسی بەكارهێناوە، پێچەوانەكەی بۆ مەلای خەتێ‌ی داماو بەكارهێناوە، ئەویش وەكو حسین حوزنی موكریانی، رووخانی میرنشینی سۆرانی، (یان راستر بنووسم)، خۆ بە دەستەوەدانی پاشا كۆرەی گێڕاوەتەوە بۆ فتواكەی مەلای خەتێ، ئەم هەڵەیەش بەرای من لەوەوە هاتووە، كە نووسەر بەوردی دەورو شوێنی مەلاو زانا ئاینیەكانی لەداوو دەزگاو میرنشینەكاندا هەڵنەسەنگاندوە، ئەگینا دوای قسەی (فرایزەر) نەدەكەوت، هەروەك چۆن زۆری رووناكبیرانی ئەمرۆی كورد دەست لە بەرۆكی قسەكانی حسین حوزنی موكریانی بەرنادەن[١١٠].

پێشتر بینیمان كەسانێك هەبون لە سەر ئەم باسە قسەیان هەبوو, بە ئینسافەوە رووداوەكانیان بینی و لێكیاندایەوەو راستیان وت, لە هەمان كاتیشدا مێژوونوس و لێكۆڵەرەوەی تریش هەن, پێچەوانەی ئەوانەی پێشوو, نایانەوێت ڕاستیەكان ببینن و, ئەوەی بوە بۆ میللەتەكەیانی ڕون بكەنەوەو نیشانیان بدەن, دەیانەوێ باسەكان ئاوەژوو بكەن و پشتگوێ بخەن, وردەكاریەكانی ڕوداوەكان و پێشهاتەكان لە بیر بكەن , تاكە هۆ بۆ رووخانی سۆران و, ئەو چالاۆەی كە میر محەمەد تێی‌كەوتبوو لە بیر بەرنەوەو لە خەڵكی كوردی بشارنەوە, هەتا هەق نەبینن و دەستێوەردان و خیانەت و چاوبەست لە كورد و مێژووی كورد بكەن , تەنهاو بە تەنها هەموو هۆكارەكانی ڕوخانی یەك میرنشینی گەورەی خاوەن پاشای چاونەترس و لەشكرو سوپای پەنجا هەزاری بدەنە پاڵ فەتوایەك، گەربێت‌و لەوكەسانە وردبینەوە كە تاوانەكە ئاوەژوو دەكەن‌و بیرو بۆچونیان هەڵسەنگێنین, ئەوانەی هۆكارە گرنگەكان پشت گوێ دەخەن و, تەنها مەلای خەتێ تاوانبار دەكەن، هەموو ئەوانە لە چەپەكانی كوردن, ئەوانە بە مەرامی دژایەتی ئاینی ئیسلام‌و ناشیرینكردن‌و لە بەرچاو خستنی كەسایەتی (مەلا)ی كورد ئەو كارە دەكەن، هەتا كورد گوێ بۆ زانایانی ئیسلام نەگرن‌و, ملكەچی ئاینەكەیان نەبن, لەجێی ئەوان گوێ بۆ بیرە چەپ و ڕاست و دژ بە ئیسلام‌و كەسایەتیەكانیان بگرن ... بەڵام خەڵك ئازادە چی هەڵدەبژێرێ لە ئاین و ئاینزاو بیرو بۆچون ڕێبازو ڕێگەو, هەرچی كە زەینی دەیبڕێ و دەیپێكێ و مەیلی لێیەتی, بەڵام ئازادانەو ئازایانەو دوور لە تەم ومژو شەڕە قسەو قسەڵۆك و یەك تاوانبار كردن و شەڕە پەڕۆ, وتەو بڕگەو بابەتی ناشرینكەر بۆ یەك هەڵنەبەستن, كە نە ئەسڵی هەبێ نە ئەساس, ئەوە برایەتی و هاونیشتیمانی و یەك

---

(١٠٧) بابان سۆران بۆتان . ل ٥٧ د.كاوس قەفتان.

(١٠٨) هەمان سەرچاوە.

(١٠٩) كورد كوردستان. امین زەكی بەگ . ل ٢٢٢ .

(١١٠) گۆڤاری رووناكبیری ژمارە (٢) لاپەڕە ١٨١، ستوكهوڵم . فازیل كریم ئەحمەد.

ڕەچەڵەکی و بۆ یەك ژیان دەشێوێنێو, وادەکات ئێمە هەر بەخۆمانەوە خەریك بین, داهێنان لە بیرو بۆ چوون و ژیان و زانستماندا نەکەین, گەلێکی خۆخۆرو لە یەك خوێن وەك کەوەکانمان نیشان دەدەین, کە هەر ئەو دەردە بوە هۆی هەموو شکستیەکانی مێژوومان و لە ناوچونی میر نشینەکانمان..

ئەوانە بەم کارەیان راستی دەشێوێنن و ئەوەندەی تر مێژووی کورد ئاڵۆز دەکەن، وا لەخوێنەری کورد دەکەن کە چەواشە بێت و, سوود لە هەڵەکان و ئەزموونە تاڵەکانی پێشینەمان وەرنەگرن ..کە ئەمە کارێکی زۆر خەتەرناکە دەرهەق بەکوردو خیانەتێکی گەورەی زانستیانەیە, بەرامبەر نەوەکانی داهاتووی کوردستان, ئەوانە ناهێڵن راستی رووگەی پێشینەیان بە باش و خراپیەوە ببینین...

مەلای خەتێ و .. گەشتی ژیانی

(مەلای خەتێ) لە حەفتاکانی سەدەی هەژدەیەم لە گوندی (خەتێ)ی ناوچەی (خۆشناوەتی) لە دایکبووە، بە (محمد ئەفەندی) یان (محمد خطی ئەفەندی) ناسراوە، لە قۆناغی لاوێتیەوە لای زانایانی ناوچەی ڕەواندوز خوێندویەتی[١١١], وەکو (ئیبن ئادەم و مەلا ئەبوبەکری میر رۆستەم و عەبدولڕەحمان رۆژ بەیانی) لە خزمەت (رۆژ بەیانی) خوێندنی تەواوکردوەو ئیجازەی عیلمی لێ وەرگرتوە[١١٢]، لە سەرەتای رۆژگاری حوکمی (داود پاشا ١٨١٧ ـــ ١٨٣٠ز) بۆ خوێندن دەچێتە بەغدادو دەبێت بە یەکێك لەو زانا بەرزانەی کوردستان کە دۆستایەتی لە گەڵ (داود پاشا) خۆش بووە ..

داودپاشا بە دۆستی زاناو شێخی تەریقەتەکان ناسراوبوو، سەرەڕای گرنگیدانی داودپاشا بە مزگەوت و قوتابخانەی ئاینی[١١٣].

سەرچاوەیەکی تر بەم جۆرە باس دەکات (مەلای خەتێ لە سنووری نێوان (١٧٧٢ ـــ ١٧٧٥ز) داو لە دێی (خەتێ) لە ناوچەی (خۆشناوەتی) نزیك (بالیسان و خەلیفان) لە دایکبووە، ناودارە بە (محمد ئەفەندی شێخ سلێمانی) لە خێزانێکی ئاینی ناودارە، باوکی زانایەکی ناسراوبوە، هەر لە منداڵیەوە دەستیکردە خوێندن، لای زانایانی ناوچەکە، زۆر جۆر زانستی لا کۆبوەتەوە، بە تایبەتی لە زانستە عەقڵیەکاندا (فەلسەفیەکان) رۆچووە[١١٤].

لە سەرەتای سەدەی نۆزدەوە چوەتە بەغدادو لەوێ خوێندنی تەواوکردوە, زانایانی دیوەو هەر لەوێش بۆ ماوەیەك بوەتە مامۆستا[١١٥]، داود پاشای دوا والی سەربەخۆخوازی مەمالیکی دیوە, داود پاشا ڕێزی زۆری لێ دەگرێت, پێشتر لە گەڵ داود پاشادا لە گەیلانیە پێکەوە خوێندکاردەبن و دەبنە هاوڕێ, وا دیارە لە بەغداد کاریگەری بۆچونە سەلەفیەکان کار لە مەلای خەتێ دەکات, ئەو بیرۆکەیە لە هەندێ لایەنی ژیانیدا دیارە, کە کاریگەر بوە بەو قوتابخانەیە، لە دوایدا حەزیکرد بچێتەوە بۆ ڕەواندوز، هەتا ئەو بیرۆکە نوێیە ئیسلامیە بهێنێتەوە بۆ کوردوستان ولە ناو زانایاندا برەوی پێبدات, ئەمە لە لایەك, لەلایەکی ترەوە دەیویست بیرۆکەی جیا خوازی لە دەوڵەتی عوسمانی بە یارمەتی داود پاشاو پاشای میسر بۆ کوردوستانیش بهێنێ, دەیویست دڵی میر محمد پاشای سۆران بۆ لای داود پاشا رابکێشێ, چونکە داود پاشا کەسێکی سەربەخۆ خواز بوەو, حەزی کردوە لەو کەسانەش نێزیك بێتەوە کە

(١١١) میرنشینی سۆران. کامەران جەمال زادە . ل٧٥. هەولێر ١٤١٩.
(١١٢) بنەماڵانی بەناوبانگی رواندوز. ممدوح مزوری . ل١٦ .
(١١٣) میرنشینی سۆران. ل٧٥ .
(١١٤) کاروان . ژمارە (٥٣) بەشی دووەم . ل١٥٠.
(١١٥) گۆڤاری زۆزك ژمارە(١) لاپەڕە (٢٩) د. محمد گەزنەیی

ئارەزوی سەربەخۆییان هەیە لە دەوڵەتی عوسمانی, هەر بۆیە لە میر محەمەدی ڕەواندوزو پاشای میسر نێزیك دەبێتەوە, پەیوەندیەكی دبلۆماسی چالاك و نامە گۆڕینەوەیان لە نێواندا دەبێت, هەر لەو نیگا سەلەفی مەزهەبیەشەوە بوە كە ماوەی نەدا دەوڵەتی ئێرانی قاجاڕی شیعە مەزهەب دەست لە كاروباری ناوچەكەی كوردو میرنشینی سۆرانەوە وەر بدات، (مەلا محمدی خەتیٚ) گەڕایەوە رەواندوز، پاشای گەورە زۆر ڕێزی لێناو پایەیەكی وەكو پایەی (شێخی ئیسلام)ی لە میرنشینی سۆران پێداو كردی بە راوێژكاری پشت پیٚ سپێرراوی خۆی[١١٦]. ماوەیەك لە بەغداد ژیاوەو دۆستی داود پاشابووە، ئەم دۆستایەتیە بوەتە هۆی ئەوەی كە مەلا محمد ببێتە ئەڵقەی پەیوەندی لەنێوان والی بەغدادو میری سۆران [١١٧] جێی خۆیەتی باسی بكەین كە زۆربەی زانا كوردەكان داود پاشایان ناسیوە پێش ئەوەی ببێتە والی بەغداد، كاتێك كە ئەو قوتابی بووە لە (قوتابخانەی حەزرەتی شێخ عەبدولقادری گەیلانی) بۆ چەند ساڵێك، وە بۆ چوونە سەر دەسەلأت زۆر سوودی لە زانایانی كورد وەرگرتوە, ناسیونیو هاوڕیٚی گیانی بە گیانی (مەولانا خالید) و (مەلا یەحیای مزوری) و (شێخ عەبدولرەحمانی رۆژ بەیانی)و زۆری تر بووە، بەهۆی (مەلاونا خالید)ەوە پەیوەندی بە میرانی بابانەوە كردوە، بەهۆی (مەلا یەحیای مزوری) یەوە پەیوەندی بە میرانی بادینانەوە كردوە، بە هۆی (مەلای خەتیٚو مەلا رۆژبەیانی) یەوە پەیوەندی بە میرانی سۆرانەوە بووە، لەبەرئەوە (داود پاشا) یەكێك بووە لە پاشاو والیە دڵسۆزەكانی كوردو سوودی زۆری بۆ كوردەكان بووە، زۆر یاریدەی (محمد پاشا كۆرە)ی داوە لە دامەزراندنی میرنشینەكەداو دژی ستەمو زۆرداران بووە، ئەگەر عوسمانیەكان داود پاشایان زووتر لەناو نەبردایە، بڕواناكەم بەو ئاسانیە میرنشینی (سۆرانو بابانو بادینانو بۆتانو شەمزینان) بكەوتنایە، داود پاشا هەمان رای میر محمدو مەلای خەتیٚی بووەو هەموویان دوژمنی سەرسەختی دەوڵەتی عوسمانیو ئێران بوون, زۆر هەوڵیداوە كوردەكان بەهیچ لایەكیاندا لانەكەنەوە، داود پاشا ساڵی (١٨٣٠ز) دەست بەسەر دەكریٚو دەنێررێتەوە ئەستەمبوڵ، میر محمدیش دوای داود پاشا بە (شەش) ساڵ, واتە ساڵی (١٨٣٦ز) دەگیریٚو دەنێرێتە ئەستەمبوڵ و هەر ئەو ساڵە لە گەڕانەوەیدا لەڕێگە ون دەبێت, وە ساڵی (١٨٣٧ز) مەلای خەتێش دەمریٚ، هەندێك دەڵێن دواتر مردوەو لەگۆڕستانی (گەردە گەرد) نێژراوە، مەلای خەتیٚ جگە لەوەی چەندین زانا لەسەر دەستیدا دەرچوون، كتێبێكی زۆریشی نووسیوە بە تایبەت لەبواری عەقڵیو ئیلاهیدا.

ئەمە بوو ژیانی مەلای خەتیٚ، با ئەوەش دەر بخەین, كە لە چ درزێكەوە ئەم كەسایەتیە تاوانبار دەكرێت, كیٚیەو بۆ چ مەبەستێكی لاواز تاوانباری دەكات..؟؟؟؟؟؟؟؟؟؟؟؟

حوزنی موكریانی و دروستكردنی ئەفسانەكانی مێژوو

ئەگەر بەناو سەرچاوەكاندا بچینەوەو بەزەینی رۆشن مامەڵەیان لە گەڵدا بكەین, زۆر بە سانایی ئەو پەڵە دەستكرده دەبینین بە پێنووسی نوسەرێكەوە, كە پێشتر زۆر كەس و هەریەكە لە سوچێكەوە تەم ومژوو گومانیان لە كارو كردەوەو نوسینەكانی هەبووە, دۆزینەوەی ئەم داوەی كە حوزنی بۆ مەلای خەتیٚی تەنیوە, لەبەر كارێك بوە كە قەڵەم تەریق دەبێتەوە نوكی بۆ دابهێڵیٚو لێكیبداتەوە, باسێكی شەرماویە، مرۆڤ دادەمێنیٚ كە چۆن لە سەر (حوزنی) ناودارو نووسەرو ماندو بنوسی و تاوانباری بكات، سەرچاوەكان هەموو بۆ ئەوە دەچن, كە موكریانی لەبەر دوولوقمەی ژیانو بژێوی ژینی دونیایەكی فانی, لەبەر خاتری كەسێك كەڕیٚی بكاتەوە لە كونێك ئۆقرە بگریٚ، ئەو تاوانە دەكات...

سەرچاوەكان خاڵێكی زۆر گرنگ ڕووندەكەنەوە, كە هەتا ئێستە كەس بەهەند وەری نەگرتووە و بۆی نەچووە, كە

---

(١١٦) گۆڤاری زۆزگ ژمارە(١)لاپەرە ٣٢، كەریم شارەزا.

(١١٧) مەلا عەبدولاٚ مەلا سەعید گرتگی، زۆزك ژمارە (١) ل٣٥.

دڵسۆزی مەلای خەتێ دەردەخات بەرامبەر پاراستنی ئاینەکەی و پاك راگرتنی عەقیدەی میللەتەکەی...

ئەوکاتانەی کە (داود پاشا) حوکمی بەغدای دەکرد, لە دوای ئەویشەوە بیرۆکەی پاکسازی لە ئاینـدا, کە لەلایـەن (جەمالەدینی ئەفغانی و محمد عەبدەو شێخ رەشید رەزاو محمـد عبـدالوهاب)ەوە لـە میسـرو حیجـازەوە سـەری هەڵـدا, کاریگەری لە سەر هەموو زانایان و رۆشنبیرانی جیهانی ئیسلامی دروست کردبوو، بەتایبەت لەوکاتەدا زۆربەی گـەلانی ئیسـلامی کاریگـەری سۆفیسـیزم و رێبـازە لادەرەکـانی لەسـەر بـوو.. ! بیدعـەو خـەرافیات و شـەعوەزەی زۆر بـڵاوەی کردبوو، ئەو کـارە نابەجێیانـەو ئـەو رێبـازە کـە لـە سـەر شێوازی سیخ و بوزی و هیندۆکیـەکان دارێـژرابوو, تێکـەڵ بـە باوەڕی پـاکی موسـوڵمانان کرابـوو, بووبـوو بـەئاین ...ئـەو زانـا ئیسـلامیانەش بـەنیازی نوێگـەری و پاکسـازی, یـان رزگارکردنی عەقیدەو تەوحید لەچڵك و چەپەڵی و خورافات, شانیان لێهەڵمالی بوو, لەگەرمەی‌دابوون، ئەو بیرۆکەیە کەبەهۆی هەندێ زاناوە گەیشتە بەغدادو, بەهۆی زانایانێکی زۆری کوردەوە لە بەغدادیشەوە گوازرایەوە بۆ کوردسـتان، لەوکاتـەدا سەرسـەختترین زانـای کـوردی نـاودار (ئیبن ئـادەم) بـوو لەناوچـەی (باڵەکایـەتی وسـۆران و هـەولێر), کـە زۆربەگەرمی بەرگری لەو بیرۆکەیە دەکردو حوجرەو قوتابییەکانیشی پێوە خـەریك کردبوو، زۆربـەی کـاتی ئـەم دواییـەی تەمـەنی بـەو بانگـەوازەوە خـەریك دەکـرد، یـەکێك لـە قوتابیـە زیرەکـەکانی نـاوی (مـەلای خـەتێ) بـوو، بەتایبـەت کـە لەسەردەمی پێش (داودپاشا) دا چوو بووە بەغدادو, ئەوەندەی‌تر خۆی بە زانست بەهرەمەند کرد و, بەو بیرۆکەیەوە گەڕایەوە بۆ میرنشینی سۆران, یەکێك لە کارەکانی جگە (کاری موفتی) میرنشین، هەوڵـدانبوو بۆ گەڕانـەوە بۆ قورئان و سونەت و, دوورکەوتنەوە لە بیدعەو خورافات و ئەو شتانەی کەلکابون بەئاینـەوەو ئیسلام لێیان بەرییە، بەڵام چونکە (ئیبن ئادەم) هەر چەند زانایەکی زۆر بەرزبوو، بەڵام کەسایەتیەکی تووڕە بوو, بەزۆر ڕای خۆی فـەرز دەکـرد، لەبەر ئەو توندیەی (ئیبن ئادەم), ئەو بیرۆکە سەلەفیە لە کوردستاندا وەکو پێویست سەوز نەبوو، بەڵکو بگرە زیاتر خـەڵکی لـە (رێبازەکانی قادری و نەقشییەوە) نێزیکتر دەکردەوە ...

(ئیبن ئادەم) زانایەکی مەزن و فەیلەسوفی زەمانی خۆی بوو، هەڵکـەوتێکی مەرجـەعیی بوو بۆ زانا کوردەکـان[١١٨] گیانێکی نەتەوەیی پاکژی هەبوو بەرامبەر بە گەلەکـەی، زۆر گرنگیـداوە بـەو هەواڵانـەی کـە پەیوەنـدیان هـەبوە بەگـەلی کوردو میرنشینە کوردەکانەوە ...یەکێك لەکتێبەکانی (مشكاة المنقول) بەکوردی دایناوە، زانایانی‌تری کـورد زمـانی ئەو کاتە رەخنەیان لێگرتبووە، وتویانە دروست نیە تا عەرەبی هەبێت بە کوردی شت بنوسی, چونکە عـەرەبی زمـانی قورئانە, ئەویش لە حاشیەکەیدا دەڵێ(سەرم سوڕما لەگوتنی ئەو مەلایانـە، ئەوانـە وەکـو هێلکـەی لـە تووکڵـەی خـۆی هاتونەدەر)، واتە هێلکە بەتوکڵی خۆی رازی نییە، ئەوانیش بەقەومی خۆیان رازی نین ...

(ئیبن ئادەم) مرۆڤێکـی هـەق و رەق بـووە، لەسـەر مرۆڤـی هـەژارو بێدەسـەڵات بـەجواب هـاتووە، هەوەسـی بـە زۆردار نەهاتووە، هەوڵیدابوو بۆ لەناوبردنی هەندێ ئاغاو دەرەبەگ و بەناو شێخی زۆردار، هـەر بۆیـە ئاغـاو بـەگ و شێخەکان هەوەسیان پێی نەهاتووە، لە بەرئەوە بووە هەمیشە لەکۆچ و بارو لـە هـیچ جێیـەك جێگیر نـەبووە، هـەروەها دژی کۆلکـە شێخەکان بووە، تەنانەت کۆلکە شێخی (بەردە کوڕە)ی کوشتوەو ئاغایەکیشی سوتاندوە، واتە فەقێکانی بە فتوای ئـەو کوشتویانە [١١٩] زیاتر لە پەنجا کتێبی زۆر گرنگی جۆراو جۆری بووە، (مەلای خەتێ) قوتابی دەست و دیاری ئەو زانایە بووە...

بۆ زیـاتر تێگـەیشتن لـە تاوانبـارکردنی ئـەو زانـا دڵسـۆزە, چـاك وایـە هەنـدێ زانـاو نووسـەر بـدوێنین, بـە تایبـەت مەزنترین ئەدیب و فەیلەسوف و لێکۆڵەری کورد (مسعود محمـد), هـەتا حەقیقـەتێکی ونبوومـان لـەو بارەیـەوە بـۆ روون بکاتەوەو دەڵێ: (مەلای خەتێ یەکێکە لە زانایانی گەورەی کوردو هەر خۆشی مامۆستای زۆر لـە زانایـانی ئـاییـنی ئـەو سـەردەم بـووە، مەدرەسەکەشـی، مەدرەسـەی فـەتوای میرنشـینی سـۆران بـووە، ئـەو زانایـە بـەپێی ئـەحکامی شـەرعی

(١١٨) بنەماڵانی بەناوبانگی رەواندوز. ل٥٢ ـ ٥٣.

(١١٩) هەمان سەرچاوە. ل ٥٨ ـ ٥٩.

كاریكردوە، خۆزگە سەرجەم فەتواكانی ماوەی (١٥. ٢٠) ساڵی تەمەنی میرنشین كۆكرابانەوەو لەدوو توێی كتێبێكدا خرابانە روو، (مەلای خەتێ) نەك تەنها ئینسانێكی پاكبووە، بەڵكو تا بڵێیت ئینسانێكی كورد پەروەرو دڵسۆزبووە، بڕوا دەكەم ئەوەندەی لە توانایدا هەبووە، پارێزگاری لە دەوڵەتی پاشای گەورەدا كردوەو خزمەتێكی زۆری میللەتەكەی و میرنشینی سۆرانی كردوە.

ئەو ئینسانە بەدرێژایی ساڵانی سەردەمی ئەو میرنشینە، مەرجەعی دینیبووە، دیارە مەسەلەی فەتواكەش ئەوكات هاتە گۆڕێ، كە حوسەین حوزنی كتێبەكەی خۆی چاپ كرد. پێش كتێبەكەی حسین حوزنی ناوو باوی فتواكەی مەلای خەتێ هەر نەبووە، لەوكاتەدا حوسین حوزنی هەفتەی جارێك سەردانی (مەلا ئەفەندی) دەكات، هەر بەم بۆنەیەشەوە لەیەكێ لە سەردانەكانی بۆ لای مەلا ئەفەندی, نوسخەیەك لە كتێبە نوێكەی خۆی پێشكەش دەكات، پاش ئەوەی كە مەلا ئەفەندی كتێبەكە دەخوێنێتەوە, بە (سەید حوسەین حوزنی) دەڵێ: "هەی بێ‌قەزابی، تۆ ئەو غەدرەت بۆ لەمەلای خەتێ كردوە، مەعقول نییە"، (عەبدوڵڵا موخلیس بەگ) كە خەزوری مەلا ئەفەندی بوو, یەكێكیش بوو لە حەفیدانی برایەكی پاشا كۆرە، پێی وابوو فەتواكە بە تەكلیفو لەسەر رەئی هەموو عائیلەی پاشا كۆرەبوو، بە ئەحمەد پاشاو هەموو برایەكانیشیەوە، ئەوان هەموویان رازی بوونە ئەوجا فتواكە دراوە ...بۆیە پێم وایە مەسەلەی خیانەتی ئەو ئینسانە بەر لە كتێبەكەی حوسەین حوزنی لە گۆڕێدا نەبووە، كتێبەكەی لە بەر مجامەلەو خاتری (سەید تەها) نووسراوە، چونكە (سەید تەها) لەوكاتەدا زۆر ڕقی لە هەردوو عائیلەی (خەیلانیانو مەلای خەتێ) بۆتەوە ...ئیتر شتەكە بەرچاوە، شاراوە نییە، لەجغزی ئینسافەوە، مەبەستیشم ئەوە نیە بڵێم (سەید تەها) ئەو كتێبەی پێ نووسیبێ، بەڵكو حوزنی موكریانی بەو نووسینە مجامەلەی كردوە، بەڵام لە دەمێكدا كە (حسین) خوشی ئەزیەتو ئازارێكی زۆری كێشا تا چاپخانەكەی گەیاندە رواندوز، بەدەیان دەردی سەریو ناڕەحەتی تووش هات، لەوناوەشدا (سەید تەهای شەمزینی) یارمەتیەكی باشی داو, خانوو و زەویو شوێنی بۆ دەستەبەر كرد، لە دەركردنی زاری كرمانجیشدا هاریكارییبوو، ئەنجا بۆ مجامەلە تەرزیەی دڵی (سەید تەها)، (حوسەین حوزنی) ئەو فتوایەی بڵاوكردەوە، (تەریقەتی نەقشبەندی) لەگەڵ مەزهەبی (مەلای خەتێ) زۆر جیاوازبووە، كەچی تەنانەت ئەوانەی جیاوازیشیان لەبۆچوونو تەریقەتدا هەبوو، ئەو خیانەتەی كە باسی دەكرێ ڕەتیانكردۆتەوە، بۆنموونە (محەمەدی كوڕی مەلا شێخ تەهای بالیسان) كە بۆ خۆیان (نەقشبەندی) بوون، وە تا ئەو تەریقەتە لەگەڵ مەزهەبی (مەلای خەتێ) زۆر جیاواز بووە، كەچی ئەو سوێندی خواردوە گوتی: مەلای خەتێ پێی خوار دانەنابوو، بەڵكو كتێبەكەی حوسەین حوزنی ئەو هەرایەی نایەوە[١٢٠].

(عبدالفتاح عەلی یەحیا) لە لێكۆڵینەوە گرنگەكەیدا هەرچەند زۆر دژ بە زانایانی ئاینیو مەلای خەتێ قسە دەكات، بەڵام دەڵێ: "حوسەین حوزنی موكریانی هەرچی نووسیوە بەبێ سەرچاوە بووەو هەر لەدەمی خەڵكی وەرگرتوە، بەڵێ چوەتە رەواندوز، بەڵام دوای (٨٧) ساڵ بەسەر لەناو چوونی پاشا كۆرەدا" [١٢١].

دكتۆر محمد گەزنەیی دەڵێ: "ئەو پەرتوكانەی لەوكاتانەدا دەرچوون, باسی ئەم فتوایە ناكەن، نكوولیش لەوەناكرێ كە حوسەین حوزنی لەگەڵ (سەی تەها)دا زۆركەسی دیكەش دەیانویست مەلای خەتێ ریسوا بكەن، هەرچی دەروێشو سۆفیو وشكە شێخ هەبوون دەیانویست لەبەردەم خەڵكیو مێژوودا ریسوابێت[١٢٢] لە گۆڤاری (رووناكبیری) كە لە (سوید) دەردەچێ لەبابەتێكیدا هاتوە كەگلەیی لەنووسەرێكی ئەڵمانی دەكات كەشتێكی بەهەڵە وەرگرتوە لە(فرایزەر)ەوە، دەڵێ: (نازانم بۆ زۆربەی رووناكبیرانی ئەمڕۆ دەست لەبەرۆكی قسەكانی حوسەین حوزنی

---

[١٢٠] مامۆستا مەسعود محمد. گۆڤاری زۆزك. ل٢٦. ٢٧.

[١٢١] گۆڤاری كاروان. ژمارە. ٣٨، عەبدولفەتاح عەلی یەحیا.

[١٢٢] دكتۆر محمد ئەحمەد گەزنەیی. گۆڤاری زۆزگ ژمارە (١) لاپەڕە (٢٩).

موکریانی بەرنادەن ...)[١٢٣].

کامەران جەمال زادە دەڵێ: "لە سیەکانی ئەم سەدەیەدا (سەدەی بیست) حوسەین حوزنی موکریانی دەچێتە ڕەواندوز، لەوێ نیشتەجێ دەبێ، پاش ماوەیەك کە بە خوێندەوارو ڕۆشنبیری شارەکە دەردەکەوێت، بنەماڵەی مەلای خەتێ کە یەکێکبوون لەبنەماڵە ناسراوەکانی ڕواندوز، ئەوکاتە لەسەر زەوی و بەراو کە بە ئەمانەت دابوویان بە(حوسەینی حوزنی موکریانی) نێوانیان تێکدەچێت، هەر لەوکاتەشدا کتێبی (مێژووی میرانی سۆران) دەنووسێ و ڕق و کینەی خۆی پێیان دادەڕێژێ، کاتێك داوای دەستنووسی (مالیخا) واتە: (الواقع) ی لێدەکەنەوە، دەڵێت نەماوەو سووتاوە"[١٢٤] واتە کاتێك موکریانی دەگوازێتەوە بۆ ڕەواندوزو خەڵکی بە ڕۆشنبیری دەزانن, هەرچی دەستنووس و بەڵگەنامەی ئەو سەردەمە و میرنشینی سۆران هەیە بۆی دەهێنن، بەڵام کە دەستێوەردانیان تیا دەکات، لێی دەکەونە گومان و داوای دەکەنەوە، ئەویش بە بیانووی سووتان لەکۆڵ خۆیان دەکاتەوەو دەڵێ هەمووی سوتاوە, بە تایبەت (مالیخا) ئەو کتێبەیە کە بە داوای میر محەمەد ڕوداوەکانی میرنشینەکەی تیا نووسرابوو، هەموو ڕووداوەکانی میرنشینی سۆرانی بە گەورەو بچووکەوە تیانووسراوە، بەڵام (حوسەین حوزنی) بە کەیفی خۆی دەستێوەردانی تیادەکات و دەیفەوتێنێ، ئەو هۆیەشی لێدەکەوێتەوە کە ئێمە ئەمڕۆ زۆر لایەنی ئەو میرنشینە نێزیکەمان لێ ونەو ناتوانین بچینەوە سەر ڕاستە باسەکانی، بەڵام چونکە دوای ڕوخانی بابانەکان دەست نوسەکانیان نەکەوتە دەستی حوزنی موکریانی یەکی تر, هەر بۆیە هەموو ڕوداوەکانی بابانەکان پارێزراوەو دیارەو, زۆر شت لە بارەیانەوە گەیشتوەتە دەستمان, بەڵێ (مەلای خەتێ) دژی ئەوانە بوە کە بەسەر دینەوە ژیاون و بۆ بەرژەوەندی خۆیان بەکاریان هێناوە، هەتا جەنابی (موراد) دەگێڕێتەوەو دەڵێ: "باپیرم کە لەلای مەلای خەتێ خوێندوویەتی, جارێکیان مەلای خەتێ گوێبیستی دەبێ کە پێشوازی لەشێخێك کردوە، بۆیە لێی تووڕە دەبێ و، تەنانەت گوتبووی هەموو دەرسەکانم بەخۆڕایی چوون، بۆیە قسەت لەگەڵ ناکەم"[١٢٥].

هەروەها دەقێکی دەستنووسی دوولاپەڕەیی (مەلا عەبدولکەریم) لە بنەماڵەی (مەلای خەتێ) لەپاش مردنی بەجێماوە بەناوی (رد العلامة عبدالكريم الخيلاني على تقول سيد حزني الموكرياني بحق ملا افندي الخطي (مەلای خەتێ) الذي اتهمه بالخيانة)[١٢٦]، هەروەها (تاریق جامباز) بابەتێکی بەناوی (لە دەستوونووسێکی خەیلانیدا پێش حەفتا ساڵ باسی دادپەروەری و چۆنیەتی لەناو بردنی پاشای گەورەی ڕەواندوزی کردوە) کە لە ساڵی (١٩٢٧ز) مامۆستای پایە بەرز (مەلا ئەسعەد حاجی عومەر خەیلانی ١٨٥٣ ــ ١٩٣٠ز) بۆی تۆمارکردوین)[١٢٧] کە ڕاستی زۆریان تێدایە دەرهەق بەپاکی و دڵسۆزیی مەلای خەتێ و، ئاشکرابوونی دەستی تێکدەران و شێوێنەران لە مێژووی کوردا، ئەمە جگە لە ڕوونکردنەوەکانی مامۆستا مەسعود محەمەد لە جێی تردا[١٢٨].

زۆرکەس گومان لە دڵسۆزیی و ڕاستگۆیی حوزنی موکریانی دەکەن, هەریەکە بەجۆرێك و سەر بەکارێکی خراپی دژ بە کوردو ئیسلام تاوانباری دەکەن، حوزنی هەوڵی داوە هەرچی دەستنووس و ئاسەواری ناوچەکە هەیە لای ئەو بێت, زۆری کۆکردوەتەوە, تەنانەت خۆی دەگۆڕێت و بە بەرگی ئەفغانی وپاکستانیەوە بە دێهاتەکانی کوردوستانی هەر سێ پارچەکەدا گەڕاوە بۆ کۆکردنەوەی کولتووری جێماوی کوردی , پاشان دەیانهێنێتەوە بۆ ڕەواندوزو کۆیان دەکاتەوە, پاشتر دەیان کەس لە ئینگلیزو ڕۆژهەڵاتناسە ئەورووپیەکان سەردانی دەکەن, خەڵکی ڕەواندوزو هەولێر گومانی لێ دەکەن وتاوانباری دەکەن بە دزی و چەند جار شکاتی لێ دەکەن , بڕیاری گرتنی دەردەچێت و لە بەندیخانەدا خۆی

---

[١٢٣] گۆڤاری روناكبیری. ژمارە (٢) لاپەڕە (١٨١)، ستوكهوڵم فازیل کەریم ئەحمەد.

[١٢٤] میرنشینی سۆران . کامەران جەمال بابان زادە . لاپەڕە (٧٦) .

[١٢٥] دکتۆر محمد گەزنەیی . گۆڤاری زۆزگ ژمارە(١) لاپەڕە (٢٨).

[١٢٦] میرنشینی سۆران. لاپەڕە (٧٩).

[١٢٧] گۆڤاری کاروان ژمارە(١٠٩) ١٩٩٧، تاریق جامباز، لاپەڕە (٤٧) .

[١٢٨] گۆڤاری کاروان ژمارە (٧١ ، ٧٢) ساڵی ١٩٨٩ . کتێبی حاجی قادری کۆیی، ل٣٨٧ ج١ بغداد ٧٣ ١٩ .گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد .

دەبینێتەوە, تەنانەت گەورەی ئینگلیزەکان لە ناوچەکەدا هەوڵی بەردانی دەدات, (گیوی) برای دەڵێ: (خەڵکی ڕەواندوز دوژمنایەتیان کردوە هەندێ لە ڕۆژهەلاتناسەکان تکایان لە (مستەر ئەدمۆنس) مستەشاری وەزیری داخلیە کرد کە حوزنی بپارێزێ , تۆمەت باریان دەکرد کە ئینگلیز پەرستن و جاسوسی بۆ ئەمریکا دەکات. لا ١٣٢ ڕۆژنامەڤانی ژمارە: ٩) پاشان دەڵێ: (کە لە ڕەواندوز ڕۆی چاپخانەکەیان تالاَن کردو خانوەکەشیان داگیر کرد. لا ١٣٢) بەلاَم کە موکریانی پیردەبێ و بێسوود دەبێت, ئیتر ئینگلیز وەك پیشەی هەموو جارانی وازی لێدەهێنن و پشت گوێی دەخەن, بەلاَم موکریانی بە هۆی کەریم ئەفەندی تەرجومانەوە پەنا بۆ ئینگلیزەکان برد, ئەوان گوتبویان ئێمە دڵی لەعلی خان بۆ وی ناشکێنین. لا ١٣٢) لەوە دەچێ ئینگلیز واز لە حوزنی موکریانی و سەیتەها دەهێنن کە قائمقامی ئینگلیز بوو لە ڕەواندوز و گەورەترین پشت و پەنای موکریانی بوو, سەی تەها هەڵدێت بۆ ئێران و موکریانیش دەربەدەر دەبێت, (گیوی) ئاوا باس دەکات: (هێندەی پێنەچوو سەی تەها بە زمان لوسی ئێران هەڵخەڵەتا چوە ئێران, ئیتر بە جارێ دەرگای پەلامار و بوختان و تەشقەڵەمان لە سەر کرایەوە و هەزاران جار حوزنیان کافر دەکرد و ڕەنگو بۆی جاسوسیەتیشیان تێدا, بە گوێی دنیایان ڕاگەیاند کە ئەوان جاسوسی ئینگلیزانن لا١٣٥) بۆچی ئەمە بە پیرەمێردی نەمرو ئەمین زەکی بەگ و زۆری تر نەکراوە کە هەر لەو کاتەدا بوون, بەڵکو ڕەمزی شەرەف و مەزنی کورد بون و هەتا ئەمڕۆش یەك وشەیان بەرامبەر نەوتراوە و چاپخانەکەی ئەو لەوەی پیرەمیرد ناودار تر نیە..!! باسو خواسی زۆر لەو گۆڤارەدا هەیە کە بە تەواوی حوزنی گوماناوی دەکات, ئەوەش پێویستی بە لێکۆڵینەوەی ورد و سەرچاوەی تەواو هەیە، سەرەداوێك لە سەر دەستێوەردانی (مالیخا)و, ون کردنی ئەو هەموو دەست نوس و بەڵگەنامانەی میرنشینی سۆران بە بیانوی ئەوەی کە گوایە لای ئەو بون بەلاَم سوتاون, کە خەڵکی هەمویان بە ئەمانەت تەسلیم بەو کرد, هەروەها گواستنەوەی خۆی و چاپخانەیەکی گەورە, لەو بارو دۆخە قورس و ڕێو بانە خراپ و دوورە نالەبارەدا لە سوریەوە بۆ ڕەواندوزو, وە دەستکەوتنی چاپخانەیەکی گران بەها لەگەڵ هەژاری حوزنی موکریانیدا, گومانی زۆر لە کاری ئەو کەسەدا وەدەردەکەوێت، بۆچی موکریانی چوە ڕەواندوز کە لەو سەردەمەدا دوور لە ڕوی ڕۆشنبیری و شارستانی بوو, بۆ نەچوە هەولێرو سلیمانی و کەرکوك, کە هەموو هۆیەکی گونجاوی ڕۆشنبیری بۆ ئەو تیا بوو, ئەمە جێی گومانە, من وای بۆ دەچم کە هێزێك لە دەرەوەی کوردوستان و ناوچەکە, کار ئاسانی بۆ کردوە هەتا ئەو دەست نووس و بەڵگەنامانەی کە پەیوەندی بە شێوازی فەرمانڕەوایی ومێژووی میرنشینی سۆرانەوە هەیە کۆبکاتەوەو بۆیان بنێرێ, کە ڕەنگە ئەو هێزە ڕۆژهەڵات ناسە ئەوروپیەکان یاخود مۆزەخانەو دەزگا ئەدەبی وڕۆشنبیری و سەنتەرە لێکۆڵینەوەکانی دەرەوە بوبێت, کە ئەمە هەتا ئەمڕۆ هەر گومانەو لە سەر چەند خاڵێك دروست بوە, بەلاَم ڕەنگە لە داهاتویەکی نێزیکدا زۆر شت لەو بارەیەوە ڕون ببێتەوە, بەتایبەت گومان لە سەر کتێبی مالیخا کە (ئەو دەستنووسەیە کە کاتی خۆی هەموو سەر بوردو کارەساتی میرانی سۆران‌و میر محمدی بەتایبەت لەسەر تۆمارکرابوو، لە ڕۆژگاری میر محمد خۆی‌و بەفەرمانی ئەو میرزا مەحموود ناوێك، بەناوی (وقایح نگار) نووسیبووی‌و دوایی ناوی نا(مالیخا)، لە ساڵی (١٩٣٥ز) کاتێك حوزنی موکریانی دەچێتە ڕەواندوز دەیخەنە بەردەستی‌و سوودی لێ دەبینێ‌و بۆ نووسینی کتێبی (مێژووی میرانی سۆران)، بەلاَم لە خەڵکی رواندوزو هەموو ئەو بەڵگانەی لە سەر ئەو بابەتەوە دەستم کەوتووە دەڵێن: بەهۆی دروستبوونی کێشە لەنێوان حوزنی موکریانی‌و خێزان‌و بنەماڵەکەی مەلا (خەتێ) کە داوای دەست نووسەکانی لێ دەکەنەوە، موکریانی دەڵێ سووتاوەو دەست نووسەکەیان ناداتەوە، بەلاَم کاتێك کە(مێژووی میرانی سۆران) بەچاپ دەگەیەنێ، خیانەت لە ڕووی حەقیقەتی هەواڵەکە دەکات‌و مەلای خەتێ تاوانبار دەکات، لە راستیدا چاوگێڕانێکی خێرا بەنووسین‌و ئەدەبیاتی موکریانیداو سەربووردەی ژیانی لە کاریگەری بەرۆژئاواو ڕەقەبەرایەتی ئیسلام‌و پیاوانی ئەو ئیسلامە شتێکی چاوەڕوان کراوە[١٢٩].

پێم باشە کۆتایی باسەکە بەدوا وتە بهێنم کە لەلایەن شۆڕشگێڕێکی نوێخوازی کوردەوە, کە شێخی تەریقەتە و

---

[١٢٩] میرنشینی سۆران. لاپەڕە (٨٢) پەراوێز.

سەرکردایەتی گروهێکی چەپە ئەویش (شێخ عیزەدینی حوسەینی) یە, کە سەرکردەیەکی خەباتی کوردانی ئێران بوو، لەبارەی (مەلای خەتێ)وە دەڵێ: (مەلای خەتێ وانەبوە کە دەیگوتن، لەبەینی مەلای خەتێو میری ڕەواندوزدا تەبایەك هەبووە، وردە وردە سیاسەتی میر ڕوو لە شکست رۆیوە، خەریکبووە لە گەڵ عوسمانیەکان کە لەشکرێکی زۆریان خڕکردبوەوە بەشەڕ بێن، لە بنیشەوە عوسمانیەکان زۆربەی سەرۆك تیرەکانیان فریو دابوو، میریش زۆر خەڵکی بەناهەق کوشتبوو، میر تەماشای کرد گەر شەڕ رووبدات شکست دەخوات، دەوڵەتی عوسمانیش ناردبووی لەگەڵ میر یەك بکەوێ، ئەمن بۆ خۆم لەسەرئەوە ساغ بوومەوە کەمیر بە مەلای خەتێ ی گوتوە ئەو فەتوایە بدەو خوتبە بخوێنەوە، نەوعێك تەبایی هەبووە، بۆئەوەی خەڵکەکە نەڵێن میر تەسلیم بووە، میریش شەڕەکەی نەکرد، ئەوە تەباییەك بووە (ڕێك کەوتنێك بووە) پاشان میر چوەتە ئەستەمبوڵ، لە ئەستەمبوڵ کەقەرار وابوو خەلاتی بکەنو بینێرنەوە، زۆریان قەدر گرتو پاشان هێنایانەوە، لەرێ لەدیاربەکر لەهەرجێگەیەکبوو، میر بنگوم کراو نەهاتەوە، تەماشایان کرد، پاش بەینێك لە دیاربەکرەوە چەند شتێکی میر دەفرۆشرێت، میر نەهاتەوەو کوشتیان، کەس نەیزانی چۆنیان کوشت، شانەکە لەسەری مەلای خەتێدا شکاو مەسەلەکە تەواوبوو، جا چونکە هەمیشە دەیانەوێ مەلا خەتابار بکەن، گوتیان مەلای خەتێ خیانەتی کردوە، بەعەقیدەی من وانەبووە)[١٣٠].

ئەمانە هەموو قسەی ڕاستو ڕەوانو دروستو جێی سەلماندنن، لە هەمانکاتدا ئەوەندەی تریش هەن کە دەڵێن مەلای خەتێ تاوانبارو خیانەتکارە، هەموو ئەمانە قسەکانیان تەنها لە(مێژووی میرانی سۆران) ی حوسەین حوزنی موکریانییەوە هێناوە، کە ئێمە سەلماندمان حوسەین موکریانی چۆن دەستکاری ئەو نوسینەی کردوەو ئەو فتوایەی داڕشتووەو لەبەرکێو لەبەر چیو بۆ چ مەبەستێك بووە، ئەوانەی کە لەم قوتابخانەیەن زیاتر لەچەپەکانو ئەوانەن کەخراپ بۆ مەلاو پیاوانی ئاینو ئیسلام دەپێون, وەك دکتۆر جەلیلی جەلیلو[١٣١]عەبدولفەتاح عەلی یەحیاو [١٣٢]جەمال نەبەز [١٣٣]و هەژار موکریانیو [١٣٤]لونگریکو [١٣٥]عەلی سەیدو[١٣٦]عەبدولڕەحمان قاسملوو [١٣٧]عەلادین سوجادیو[١٣٨] زۆری تر..

لەبەرئەوە مادام هەموو دەچنەوە سەر قسەکەی حوزنی موکریانی پێویست ناکات قسەکانو شیکردنەوەیان بهێنینەوەو بابەتەکە قەرەباڵغ تر بکرێت، چونکە ئەوەی پێویست بووە لەسەر موکریانی هەموو شتێکمان لە بارەوە وتوە بەزیادیشەوە.

[١٣٠] گۆڤاری هەڵەبجە. ژمارە ١٨ . ١٩ مۆلنداڵ . سوید . لاپەرە (٢٨) .

[١٣١] کوردەکانی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی . دکتۆر جلیلی جەلیل . ل١٨٤. ١٨٥ .

[١٣٢] گۆڤاری کاروان ژمارە (٥٢) لاپەرە (١٣٥)، عەبدولفەتاح عەلی یەحیا.

[١٣٣] الامیر الکردی . جەمال نەبەز. ص٢٨٩. ٢٩٠ ترجمە . فخری سلاحشور، هەولێر ١٩٩٤.

[١٣٤] شەرەفنامە . وەرگێڕانی لەفارسیەوە هەژار موکریانی . پێشەکی لاپەرە (٣٧) و (٥٠٨) نجف ١٩٧٢ .

[١٣٥] اربعة قرون من التاریخ العراق الحدیث . ستیفن لونگریک، ص ٣٤٣ بغداد ترجمە جعفر الخیاط

[١٣٦] من عمان الی عمادیة . عەلی سەیدو گورانی . ص١٣٣ القاهرە .

[١٣٧] کردستان والاکراد . عبدالرحمن قاسملو . ل ٤٧. ٤٨. بیروت ١٩٧٠ .

[١٣٨] شوڕشەکانی کورد . عەلادین سوجادی . ل٦٩ بغداد . ١٩٥٩.

دوا وتە

لەم لێكۆڵینەوەدا وا دەردەكەوێت، هەتا پێش بەشداری ئێران لە گەمارۆی ڕەواندوزدا، میر محمدو سوپای ڕواندوز هیچ نكووڵیەكیان نەبووە لەوەی جەنگێك بەرپا ببێ هەرچی تیا دەبێ بابێ، سوربوون لەسەر مردن و بڕواشیان بەسەركەوتن هەبوو، بەڵام كە ئێران هاتە ناو بازنەی جەنگەوە لە بەرژەوەندی عوسمانیەكان، كە هەرگیز میر ئەوەی چاوەڕوان نە دەكرد، چونكە جەنگی خوێناوی سەدان ساڵەی نێوان عوسمانی (سوننی)و، ئێرانی قاجاڕی (شیعە) ئەوەی لێ چاوەڕوان نەدەكرا...هەر بۆیە بەیەكجار و دەمو دەست ورە رووخاو دەستیان لە هەموو لا بڕا، بەتەنها خۆیان لەناو دۆڵ و قەڵاو شاخدا بەگەمارۆدراوی بینیەوە، گەمارۆكەش بەدەم وردە شەڕەوە ئەوەندە درێژەی كێشا, خۆراك و تەقەمەنیان كەم بوویەوە، هەر بۆیە لەوكاتە ناسكانەدا, هەموو پەیمانێكی لەو جۆرە كاری خۆی دەكات, سەركردە ناچار دەكات بەدوای ڕێگە چاری تردا بگەڕێ و, ڕاوێژ بەهەموو ئەوانەی چوار دەوری بكات.

كە میر محمد ڕای گۆڕاو قسە لە گەڵ هەموولا كرا، بەتێكڕا ئەوەیان بۆ دروست بوو, كە ڕەنگە دەستدرێژكردن بۆ ئاشتی، هێشتنەوەی سوپاو میرو ڕواندوزی پایتەخت بە خەڵكەكەیەوە لە لەناوچوونی حەتمی بپارێزێ، بەتایبەت كە عوسمانیەكان زۆر بەگەرمەوە داوای ئاشتی دەكەن و, نامەی چەورو پڕ مژدەو پڕ سوێندو وەعدی شەرەفیان بە نوێنەرەكانیاندا ناردوە بۆ میر محەمەد، چونكە ئەگەر ڕێك نەكەون, ئەوا عوسمانیەكان بەو سەد تۆپەی كە كۆیان كردوەتەوە، ناوچەكە دەبێژن و, بەو دەیان هەزار سەربازە برسیە شڕە خۆرەی عوسمانی وئێرانی وعەرەبی و خۆفرۆشە كوردەكانەوە, شارو دێ دەسووتێنن و ئەتكی نامووسیان دەكەن و هەرچیان بەر دەست بكەوێ دەیكوژن و تاڵانی دەكەن, كەسیش وەفریایان ناكەوێ، هەروەك چیان بە شارو دێ و خەڵكی (بۆتان و ئامێدی و جزیرەو زاخۆو زێبارو ئاكرێ و هەولێر) كرد، لەبەر ئەوە میرو سەرداران, لەسەر ئەوە پێكهاتن, كە داوا لە زانایان بكەن بۆ ئامادەكردنی فتوایەكی نەرم و گونجاو، كە لەباتی هەر هەموویان میر محمد خۆی تەسلیم بكات و, شوێنی ئەو وەعدو پەیمانانە بكەوێ...بە تایبەت عوسمانیەكان دەیانبردە سەر، چونكە میر محمد پەیمانی بە ڕەشید پاشادابوو، ڕەشید پاشا بە محمد پاشای ڕواندوز دەڵێ: "ئە من لەوەی موتەئەسیفم كەتۆ پارەیەكی زۆرت بۆ ئێران ناردیە بەدیاری، محمد پاشا جوابی دەداتەوە : پاشا ئەسەف مەخۆ، ئەگەر لەسایەی تۆ ئەمن بەكەیف هاتمەوە، ئینتقام لە ئێران لەكنە من سەهلە، ئەگەر نەشهاتمەوە !! خەزنەم زۆرە بەشی تۆش مایە...)[١٣٩].

میر محەمەد پەیمانێكی وای دا بەڕەشید پاشا, ئەوەی لێدەخوێنرێتەوە كە وای نیازە ئەگەر لە ئەستەمبوڵ گەڕایەوە ببێتە پیاوی عوسمانی, هەم بەخششی بداتە ڕەشید پاشاو, هەم شەڕی دژی ئێران بۆ عوسمانیەكان بكات، واتە ئەگەر هاتەوە خراپ بە ئێران بكات و دڵی عوسمانیەكان خۆش بكات، لە ڕەوشتی پێشووی میر محمددا هەبوو كە ئەگەر بهاتایەوە چی بە عوسمانیەكان و (میرنشینە كوردەكانی بادینان و بۆتان و هەكاری) دەكرد، ئەمجارە بە پێچەوانەوە لەباتی ڕۆژئاوا هێرش بۆ ڕۆژهەڵات دەبات و, هەمان كار بە ئێران و (میرنشین كوردەكانی ئەردەڵان و بابان) دەكات و خراپتریش، چونكە ئەگەر ئەوسا پەناو زلهێزێكی نەبوو، ئەمێستا بەپشتی عوسمانیەكان چی بوێت دەیكات و, هەرخۆی دەیبردە جەنگی مەزهەبیەوە، ئەمە لەلایەك...لە لایەكی تریشەوە ڕەنگە ڕاست بێت, كە (سوڵتان) لە ئەستەمبوڵ, لەسەر قسەی (ڕەشید پاشا) زۆر ڕێزی میر محەمەدی گرتبێت,, ئەو پەیمانەی كە بە (ڕەشید پاشا)ی دا، هەتا كەسێكی لەوجۆرە ئازاو بەتواناو ناودار لەو سنوورە دژوارو پڕ لە كێشەیەدا لە دەست نەچێ و, بۆ بەرژەوەندیەكانی دەوڵەتی عوسمانی لە كاردابێ، واتە میر محەمەد هەر لەژێر سەرپەرشتی سوڵتاندا بەجۆرێ تر, بە پێچەوانەی كارەكانی پێشووی, ببێتە پۆلیسی عوسمانی لەناوچەكەداو سنووری عوسمانی بپارێزێت، لە باتی ئەوەی

---

(١٣٩) گۆڤاری كاروان ژمارە (١٠٩) ساڵی ١٩٩٧، لاپەڕە (٥٠)، تاریق جامباز.

ڕووی هێرشی (میر محمد) بەرەو باکورو ڕۆژئاواو عوسمانیەکان بێت، ئەم جارە ئەگەر هاتەوە, ڕووی چەك وسەربازانی سۆران کاتە ڕۆژهەلاتو ئێرانی دوژمنی سەرەکی میرنشینە کوردیەکان, کە عوسمانیەکانیش بەخوێنی سەری میرەکانی تینوبوو... میر محمدیش وادیارە گوێی لێنەبوو چەندە لە ئامۆزاو مامو (بەدرخانیو بادینانیو بۆتانی و یەزیدیان) بکوژێ بە عوسمانیەکانەوە، یان (بابانیو ئەردەلانیو شنۆو لاریجانی) بە ئێرانەوە، بڕواداربێ یان بێبڕواو، شیعە بێت یان سونە, کورد بێت یان تورك یان عەرەب , هەرچیەك بێت لە هەر نەتەوەو ئاین و ئاینزایەك، عوسمانیەکان بیریان کردەوە, ناوچەکە پۆلیسێکی لەو ترازە نوێیە, لەو جیێو ڕێو سنورە ستراتیژەدا دەویست, لەو سنورە ئالۆزەی نێوان ئێرانو عوسمانیو بەغدادو موسلێ بابانو ئەردەلانو بادینانو بۆتان بە یەزیدیەکانیشەوە، کەمیر محمد لە ناوەراستیاندا چەقی بازنەکەیانی پێك هێنابوو, دەیتوانی یاری بەهاوکێشەکان بکاتو, لە بەرژەوەندی (بابولعالی و ئاستانە) بە کاربهێنێ، بەڵێ (ڕەشید پاشا) سولتانی عوسمانی ڕازی کرد بەو سیاسەتە (بعیدوالمدی) دوور ماوەیە,کە زۆر بەسوود دەبوو بۆ دەوڵەتی عوسمانی لەو کاتە لاوازەیدا کە بە پیاوە نەخۆشەکە ناوداربوو هەموو لا سەری تێکردبوو, لەو دەمەدا عوسمانیەکان بەتەنها تەكو جمی خۆڕاپەراندنو خۆتەیارکردنو راستکردنەوەی باری لاری نەبوو، ئەگەر ئەمڕۆ (ئێرانو ڕووسو بەریتانیا) دەستیان داوەتە بنباڵیو ئەو ئەرکەیان ـــ لەناوبردنی سۆران ـــ بۆ جێبەجێکردوە، ڕۆژگار هەروا نابێ, بەڵکو شەیپوری سەردەم ڕوو لە خراپتر ملی ڕێی گرتوە، لەبەر هەموو ئەوانە من لەو بڕوایەدام, عوسمانیەکان پەیمانیان دەبردە سەرو, ناوچەکە پۆلیسێکی نێودەوڵەتی لەو جۆرەی دەخواست، بەلاّم هەموو ئەو ڕێکەوتنو پەیمانانە چووە سەرو میر محمد لەگەڕانەوەدا لەناوچووو نەما، کە بەڕای من ئەو نەهاتنەوەیەی لەبەرژەوەندی کەسایەتی خۆیو تێکۆشانی دلێرو سەربەرزی سەربازو خەڵکی سۆرانو کوردبوو، چونکە گەر میر محمد بگەڕایەتەوەو ئەو پەیمانانەی جێبەجێ بکردایە، هەموو بەرزیو ناوداریو سەرفرازی خۆی و گەلەکەی لەدەستدەداو, دەبویە نموونەیەکی خراپ بۆ مێژووی کوردو, ناوچەکە ئالۆزتر دەبوو، هەموو کەسێك مردنو لە دایکبوونێکی هەیە، میر محمد چاك ژیاو سەربەرز ژیا، بەو مردنە ئالۆزو نەزانراوو ون بوونەی, سەرداریو ناوداری خۆی پاراست، چونکە زۆر مردن لە زۆر جۆر ژیان چاکترە.

ڕای حوزنی موکریانی بەرامبەر ئیسلام ومەلا و پیاوە ئاینیەکان

شتێکی سەیر لە نوسینەکانی حوزنی موکریانی دا تێبینی دەکەم و لێرەدا هەندێکی دەخەمە ڕوو, حسەین حوزنی کاتێك باسی ئیسلام یان زانایانی ئیسلامی دەکات زۆر بە خەتابارو خیانەت کارو دژ بە کورد ناویان دەبات, لە کتێبی (میرنشینی سۆران) دا چەند نمونەیەك دەهێنمەوە,

* لە کۆتاییی پێشەکیەکەدا دەڵێت : (لە زاناو گەورەکانی کورد دەپاڕێمەوە ئەم نامیلکەیەم بە دڵێکی خاوێنەوە پەسەند بفەرموون. لا٢ میر نشینی سۆران , حوزنی موکریانی) موکریانی چونکە دڕدۆنگە دەزانێ خەتابارە لە نوسینەکەیدا, هەر لە پێشەکی کتێبەکەیدا لە زانا ئاینیەکان دەپاڕێتەوە بە دڵێکی خاوێن ئەم سوکایەتیە بە مەلا و موفتیەکانی ئیسلام پەسەند بفەرموون, هەر لە سەرەتاوە خۆی دەزانێت چی چاندوە, داوا دەکات گوماناوی سەیری بابەتەکەی نەکەن.!!

* دەڵێت: (داود پاشا مەلا محەمەد ناو عالمێکی گەورەی کورد کە خەڵکی خەتێ بوو, بە مەلای خەتێ ناودەبرێ , ئەمڕۆ نەتەوەی ئەو لە ڕەواندوز هەن و عالمن, بە دیارییەوە ناردە لای میر کە لە گەڵیا ڕێك بکەوێ کە بۆ ڕۆژی تەنگانە خۆی پێ ڕزگار بکات. لا٦٤) ئەو نەیناردە لای میر , دیاری بۆ میر نەهێنا , هەردوکیان دوژمنی عوسمانی بون.

* **دەڵێت**: (میر محەمەد هێرشی کردە سەر یەزیدیان , هەزارانی لێکوشتن دوو هەزاری لێبەدیل گرتن, ٥٠٠ کیژوو ژنی گرتبوو کردنیە هەدیەو بەخشش گەلێکی بە گەورەو بە سەرانی موسڵ و ئاغاکانی هەولێر وکۆیەو ڕەواندوز بەخشی,

کە میر محەمەد گەڕایەوە ڕەواندوز (عەلی بەگی داسنەی) بانگ کرد وتی بۆ دەست لە فیتنە هەڵناگری , عەلی بەگ میری داسنێ وتی (من بۆ تاکە گیانێك ناپاڕێمەوە) میر ڕقی هەستا فەرمانی دا کوشتیان.) پاشان موکری دەڵێ (وەکو لە پیاوە پیرەکانی ڕەواندوزم بیستوە عەلی بەگ گەلێك ڕوندو لاوچاك و مەردو شۆخ و شایانی کوژتن وخنکاندن نەبوو , بەلاّم میری گەورە بە دەسیسەی مەلا دین دارەکان لە عەلی بەگی خواستبوو موسوڵمان بێ, عەلی بەگیش لە قسەی میری لە هەلاّتن کرد.) ئەمەی دواییان قسەی خۆیەتی و ئاوای هەڵبەستوە, ئاوا وەسفی سەرۆکی یەزیدیان دەکات و ئاواش باسی زانا ئیسلامیەکان دەکات, گەر یەزیدیەکە وابوایە, چۆن توشی ئەو شەڕە دەبوو..؟

* دەڵێت (عولەمایان نەیانهێشت میر شەڕ لە گەڵ تورکان بکات, بەلاّم ئەحمەد بەگ سەرهەنگ قبوڵی نەکرد و گوتی دەبێ شەڕ بکرێ لە شکری میر لە نزیك زێی بادینان پێشیان بە تورك گرت. لا ۸۰) موکریانی خۆی باسی چەندین شەڕەکات لە گەڵ تورکان و ئاستانەی هێنایە لەرزە, بەلاّم بۆ ئەوەی قسەیەك بە عولەمایان بڵێ هەر بۆ خۆشی ئەوە دروست دەکات.

* (سوڵتان مەحمودی عوسمانی بە ناوی خەلافەتی ئیسلامیەوە مەنشورێکی بۆ علمایان نارد , بۆ مەلا یەحیای مزوری بۆ مەلا محەمەدی خەتێ بۆ مەلا عزرائیل جزیری پڕ لە ئایەت وحەدیس ڕەوانەی کرد بە ناوی دین و خەلافەتەوە گوێی مەلاکانی کوردوستانی پڕ لە با کرا. لا۸۲) کوا ئەو نامەیە.؟ هەموو دەست نوسەکان لای موکریانی بوو, گەر یەك دێڕی دەست کەوتایە وەك بەڵگە نامە بلاّوی دیکردەوە.. ئەی بۆ لە ئەرشیڤی عوسمانیدا بلاّو نەبویەوە..؟

* (میر ۳۰۰۰ کەسی ئازای دژی ئیسماعیل پاشا نارده ئامێدی , بەلاّم بریقەدار پاشای موسڵ زوتر چوە ئامێدی و قەلاّی توند کرد, ئیسماعیل پاشا قاقەزی بۆ ئەهالی ئامێدی و مەلا یەحیا نوسی کە یاریدەی دوژمنی کورد نەدەن و ئیتاعەی گەورەی میللەت, پێچانەوەو خۆ بەقوربانی دوژمن کردن, دوری مروەتە بۆ ئەسبابی خوێنی موسوڵمانان ڕشتن بێ ئیمانیە,ل۸۰) یەکەم مەلا یەحیا لە لای میر محەمەد بوو دژی یەزیدی و عوسمانی جەنگاوە, دوەم خۆی باسی ئەوە دەکات کە مەلا یەحیا لەبەرەی میردایە دژی دوژمنەکانی, ئیتر ئەم چیرۆکانە لە کوێوە دەهێنێ و دروستی دەکات, هەر بۆیە زۆربەی گێڕدراوەکانی تریشی دەکەوێتە ژێر تیشکی گومان وردردۆنگی,

* (لە سەر زێ شەڕی گەورەیان کرد دژی ڕەشید پاشا , کورد پڵنگانە شەڕیان کرد بە گەرمە هەڵمەتیان دەبردە سەر دوژمنان بەلاّم چونکە پایەی ئیش لە دەست مەلاو فەقێکاندا کلۆر کرابوو شەڕ لە گەڵ ڕۆمدا (عوسمانی) بێ سوود بوو, مادامە میری گەورە بە بێ فەتوای مەلاکان کاری نەدەکرد لا۸۳) ئەی ئەوە نیە دەڵێ لە گەڵ عوسمانی شەڕی گەورەی کردوە, ئیتر فەتوای چیو کاریگەری چی..؟ ئەی ئەم شەڕە کێ فتوای بۆدا هەتا لە گەڵ عوسمانی شەڕ بکات و لە سێ بەرەدا عوسمانی خراپ بشکێنێ..!! خوێنەری بەڕێز با خۆی بە وردی ئەو دوو لاپەڕەیەی لای موکریانی بخوێنێتەوە گومانی زۆری بۆ دروست دەبێ.

* یەك دێڕ خوار ئەوە دەڵێ (ڕەشید پاشا شکاو هەڵهات لا۸۳) ئیتر ئەو قسە خەڵەفاویانەی دێڕی سەرەوە چیە کە دەڵێ مەلاکان نەیانهێشت سەرکەوێ, دوای ئەوەش دەڵێ: (تالاّن وئەسبابێکی زۆر دەست کوردەکان کەوت) لا۸۳

* موکریانی دەڵێ: (ڕەشید پاشا کە هەڵهات و گەڕایەوە موسڵ فەرمانێکی ساختەی بۆ مەلا محەمەدی خەتێ پڕ لە ئایەت و حەدیس کە ئالەتی دەستی تورك بوو بۆ ملەتی کورد کوژتن بەکاریان بردو بۆ میری گەورەیان نارد کە بیخەڵەتێنن, مەلای خەتێ چونکو پەروەرشی دەستی داوود پاشای بەغداد بوولا۸٤) زۆر سەیرە, ساڵێك پێش ئەم شەڕە داود پاشا لە ناوبرابوو عوسمانی بەغدادی گرتبوو, واتە سەرەتا محەمەد پاشای ڕەواندوزو مەلا یەحیای مزوری و داود پاشا لە یەك بەرەدا دەجەنگان دژی عوسمانی, داود پاشا ساڵێك پێش ئەم جەنگە لە ناوچوو بوو, داود پاشا بەردەوام دژی عوسمانی بوو, ئیتر ئەم قسە هەڵیتو پەڵیتانە بایی چەندە, دەڵێ پڕ لە ئایەتو حەدیس ئەگەر دیویەتی پڕ بوە, بۆ لەو هەموو نامەو فتوایانە دانەیەك ببەڵگە ناهێنێ. باسی بەریتانیا ناکات کە بەغدادو ڕەواندوزی بۆ عوسمانی لە ناوبرد,

* حوزنی دەڵێ : (کەسێك بۆی گێڕامەوە وتی: میر ئەحمەدی برای میری گەورە لە گەڵ مەلای خەتێ لە مەجلسدا بووە کێشەیان, ئەحمەد بەگ داوای لە لەشکر کرد وتی کێ شەڕ لە گەڵ عوسمانی دەکات بکەوێتە لای من و کێ شەڕ ناکات بکەوێتە لای مەلای خەتێ, سەرهەنگ و لەشکر هەموو کەوتنە لای ئەحمەد بەگ و چەند فەقێیەك لەلای مەلای خەتێ و میری گەورە مانەوە, لا ۸٤) ئەمە چیرۆك دروست کردنە, ئەم هەڵبەستە ئەفسانە ئامێزە گەر ڕاست بوایە, دەبوە شەڕی ناوخۆو مەلای هەر زوو تیا دەکوژرا, پێش ئەوەی عوسمانی بێتە ڕەواندوز, خۆ مەلا نە جەماعەتی بووەو نە چەکدار,

ئیتر لایەنی لەکوێ بوە, خۆی و چەند فەقێی کتێب بە دەست, کەی پەیوەندیان بە کاری سەربازیەوە بوە..؟

* (مەلای خەتێ بڕیاری دا کە میری گەورە بڕواتە لای مستەفا ڕەشید پاشا, میری گەورەو مەلای خەتێ بە پەنهانی لە شکرو سەرهەنگەکانەوە مخابەرەیان لە گەڵ کرد میر ئەحمەدی برای دەکاتە وەکیلی حکومەتەکەی و مەلاو چەند سوارێك هەڵدەگرێ و دەچنە کن مستەفا پاشا. لا٨٦) ئەم چیرۆکە هەڵبەسراوە قسە زۆر هەڵدەگرێ:١ــ گەر مەلای خەتێ بڕیار دەدا, بۆچی میر محەمەد مەلای خەتێو چەند سوارێك هەڵدەگرێ, ٢ــ گەر بە پەنهانی لەشکرو سەرهەنگەکانەوە مخابەرە دەکەن, ئەی چۆن ئەحمەد بەگی برای کردە جێ نشینی خۆی, ٣ ــ ئەگەر ئەحمەد بەگی کردبێتە وەکیلی خۆی, ئیتر شەرە قسەی نێوان ئەحمەد بەگ ومەلا بۆچی و لە پای چی, ؟ ئەمە هەموی هەڵەی چاپە یان هەموو درۆیەك هەروایە.!!.

* (میر باری ٢٠٠ ئێستر دراوی دا بە ڕەشید پاشا, لا ٨٧) بڕواناکەم بە هەموو میرنشینەکانی ئەو دەمەوە باری ٥٠ ئێستر دراویان هەبوبێ, ئەم فشە خۆشانەی چۆن بۆ هاتوە, چاك وابوە قسەیەك بكات عەقڵ بیگرێ,

* (لەو سەرەوە مەلا عەزیزی موفتی ڕەواندوز کە ئامۆزای پاشا بوون لە بازاڕ کەل و پەلی پاشایان بینی دەفرۆشرا, لا٨٧) ئەمە چۆن ڕێکەوت ئەوان لە ئاستانەوە دەگەڕانەوە, لەو شارە ئەو کەلوپەلانەیان بینی دەفرۆشرا , ئەگەر ئەم موفتی ڕەواندوزە ئەی مەلای خەتێ چی بوەوو موفتی کوێ بوە.؟

* (ڕەسوڵ پاشا لە پاش میر محەمەدی برای حەوت ساڵ پاشایەتی کرد ,لە گەڵ عوسمانیەکان بە شەڕ هات تورکی شکاند, دیسان عوسمانیەکان مەلاکانیان لە ژێرەوە هانداو ئەوانیش دەهۆڵیان بەناوی ئاین وخەلافەتی ئیسلامەوە لێدا, دەستیان بە چاوو ڕاوو فەتوای ناڕەوا کردو ڕەسوڵ پاشاش چاوو ڕاوی مەلاکان کاری لێ کردو دەستی لە شەڕ هەڵگرت و ڕوی لە ئێران کرد. لا ١٠١) ئەم میرانە چی بون هەموو جار بە مەلاکان خەڵەتاون , جارێ, دوو جار, ساڵێك ,دە ساڵ, چۆن بە گوێیان کردون, گەر ئەم قسەیە ڕاست بوایە, دەبوو ئاین لەو کاتانەدا لە کوردوستاندا ناشرین بوایە وابرەوی نەدەبوو, پێش نەدەکەوت وخەڵکی کورد لە دەمی خۆیان ومالو منداڵیان نەدەگرتەوەو خەرجی بکەن لە مزگەوت و حوجرەو مەلا کاندا, ئەم هەموو بوختانە چۆن دەچێتە سەر, خەڵکی کورد گەر ئەوەندە ساویلکە بونایە کە موکریانی دەڵێت, دەبوو هەر زوو مەلا و مزگەوت لە بەرچاوی خەڵکی بکەوتایە,

* (میر محەمەد پاشای ڕەواندوز کە بە هاندانی مەلای خەتێ و مەلا یەحیا ی مزوری و مەلا عزرایلی جزیرە, پەلاماری بردە سەر دێهاتەکانی شێخان وکوشتاری زۆری یەزیدیانی کرد... لە گەڕانەوەدا لە سەر ئارەزوی مەلا ناوبراوەکان کوشتارێکی بێ جێو ناڕەوای لێ کردن لا١٠٨) دەبوو بیوتایە بە فتوای ئەوانە............!!

* (دەستوری دەوڵەتی محەمەد پاشا قورئان بوو, وەهی عوسمانیان پێچەوانەی قورئان بوو, کە مەلا سەر بەتورکەکان دەیانگوت تفەنگ بە تورکەوە نان زیانی بۆ ئاین وتەلاق هەیە...گەورەترین تاوانی میر محەمەد ئەوە بووکە مەیدانی دا مەلایان خۆیان تێکەڵ بە کارو باری دەوڵەت بکەن. لا١٠٩) بڕواناکەم هیچکەس لە کورد پێش موکریانی قسەی وای کردبێ ,کەسێك فێر نەکرابێ وبە بەرنامە نەهێنرابێت بۆ ڕەواندوزو ئەو هەموو بوختانە بێبەڵگەو بێبەڵگەنامە بهێنێ و فەرمێکی میری یان دەوڵەتی عوسمانی نەهێناوە,

* لە زاری کرمانجیدا بەرامبەر مەلاکان دەڵێ: (ئەم میقرۆبانەش زۆریان لە ژێر سێبەری دیندا خوێنی میللەت ئەمژن. بڕوانە گۆڤاری ڕۆژنامەڤانی ژمارە: ٩ لا١٣٢ هاوینی ٢٠٠٢) یەك کتێبی وا قسەی خراپی بەرامبەر ئیسلام ومەلاکان هەیە, بەلام بائیتر بەس بێت..؟؟

بەریتانیاو پیاوانی بەریتانی لە دیدی موکریانیەوە

- موکریانی بە هیچ شێوەیەك دەست درێژناکات بۆ باسکردنی دەست و نەخشەی بەریتانیا بۆ پاڵپشتی دەوڵەتی عوسمانی, گەر بەریتانیا نەهاتایەتە هاوکێشەکەوە بۆ بەرژەوەندی عوسمانیەکان, هەر زوو عوسمانی کەوتبوو وە دابەش بووبوو, وە کورد ڕزگاری بوو بوو, لە گەڵ عێراق و شام ومیسر و نیوە دورگەدا, تەنانەت باسی دەستی ئێران وڕوس ویەزیدیان ومیرو بەگە کوردە خیانەت کارەکان کە هەموو سەرچاوەکان بە درێژی وپڕ بە دەلییل

باسیان کردوە, ئەم باسی ناكات, تەنها باسی خیانەتی مەلا بێدەسەلاّتەكان دەكات و بەس..!!

- موكریانی باسی زیاتر لە ٣٠ متەسەریف و قائیمقامی كوردی لە ڕەواندوز كردوە , كە باسی قائیمقامە كوردەكان دەكات بەبودەڵەو خراپ ونەزان جۆرە وشەی نزم ناویان دەبات (تێنەگەشتوو, تورك پەروەر, بە دەعیە, هیچ نەكەر, ئەهالی ڕەواندوز دەریان كرد, نەزان, ڕوتیان كردوەوە), بەلاّم كەباسی قائیمقامە بەریتانیەكان دەكات بەم جۆرە: میجەر نۆئێل حاكمی ئینگلیز لە قەزای ڕەوندوز باسی چاكەو پیاوەتی دەكات, (لا ١١٤) دوای ئەو باسی سێ كەس (a*p*o) ی ئنگلیزی دەكات , دوای ئەوان باسی كابتن كرك دەكات (لا١١٥) ئەم ئینگلیزانە لەسەر ئاژاوە ڕەواندوز جێدەهێڵن, گەورەكانی ئەو شارە چون و لەبەر كابتن پارانەوە و تكایان لێ كرد كە جێیان نەهێڵێ,(لا١١٥) بەلاّم میجەر كرك ڕەواندوزی بەرداو چوە باتاس , دیسان گەورە پیاوانی شار چونە لای خواهیشتیان لێ كرد بگەڕێتەوە ڕەواندوز (لا١١٦) ئەویش حاجی نەوزەر ئەفەندی كردە وەكیلی خۆی.(لا ١١٦) هەر لە وێدا كەباسی شێخ مەحمودی نەمر دەكات, چونكە سەر بە ڕێبازی ئاینی ئیسلام بوە ئاوا باسی دەكات: (هەرای شێخ مەحمود كوردوستانی شڵەژاند), بەلاّم ئاوا باسی كابتن میجەر دەكات : چوە ڕەواندوز گەورەكانی كۆكردەو باسی سوڵح وسەفای بۆكردن, پاشان دەڵێ: یوسف بەگی بە مشكیەكەی لە دیوەكەی خۆی خنكاند, بەلاّم بە شتێكی تر بۆی دەپۆشێ,(لا١١٧) باسی بارزانی و زیباریەكان بەم جۆرە دەكات: (بەسەر عەقرەدا دەدەن و تالاّنی دەكەن, سورچی وبادینان وسۆران ڕێكەوتن چونە سەر ڕەواندوز ئەوەی لە دەستی ئەرمەن و ڕوس و ئاشوری ڕزگاری بوو ئەمان بردیان,لا ١١٩)

- ***سەی تەهای ئەفەندی*** : ئەمە كەسایەتیەكی سەر بە ئینگلیز بوو,بەهاری ساڵی ١٩٢٣ لە لایەن حكومەتی بریتانیاوە كرا بە قائمقامی ڕەواندوز,چاپخانەو گۆڤارو مەكینەی هەنگوین وجوجەڵەو كەرەسەی ئاوریشمی هێناو قوتابخانەی بۆ منداڵان دامەزراند لە ڕەواندوز بەرەو ئاوەدانی چوو ئاسایشی دامەزراند ساڵی ١٩٢٨ سەی تەها چوە ئێران و لە تاران ئیستیعفای كرد لا ١٢٠ مێژووی میرانی سۆران..حسەین حوزنی موكریانی هەولێر ١٩٦٢ چاپخانەی كوردوستان ساڵی ١٩١٥ لە حەڵەب دامەزرا, سەی تەها زۆر یارمەتیدا.

حوزنی موكریانیوشیعرە هەڵبەستراوەكەی هورمزگان

یەكێكی تر لەو كارە خراپانەی كە حسەین حوزنی موكریانی دەرهەق ئەدەبی كوردی و ئیسلام كردویەتی, ئەو شیعرە دروست كراوەیە كە لەگەڵ (دكتۆر سەعیدخانی كوردستانی), بۆ ناشرین كردنی ئیسلام هەڵیانبەستوەو, داویانە بە (محەمەد تەقی مەلیك الشوعەرا... بهار) كە نوسەرێكی بەناوبانگی ئێرانی بوەو, سەرقاڵی لێكۆڵینەوەو بەدواداچونی شیعری كۆنی ئێرانی بوە و, داوای سەرچاوەی لە دكتور سەعیدی كوردوستانی كردوە, ئەویش شیعری هومرزگانی هەڵبەستوەو داویەتیەو وتویەتی ئەمە كۆنترین شیعری كوردیە, گوایە لە سەر چەرمێك نوسراوەو لە ئەشكەوتی (هەزار مێرد) دۆزراوەتەوە, (ڕەشید یاسەمی, كوردو پیوستەگی نژادی و تاریخی لا١١٩ ایران) یان وتویەتی لە (كۆسالاّن) لە هەورامانی تەخت دۆزراوەتەوە, (كورد ,تورك, عەرەب, س.ج. ئەدمونذز. لا٣٩٢) مەلیك شوعەراش لە كتێبەكەیدا بەناوی (شیعر در ایران) لە ئێران بلاّوی كردوەتەوەو, (حوزنی موكریانی)ش لە عێراق لە ساڵی ١٩٣٠ دا بلاّوی كردوەتەوە, (زاری كرمانجی , حوزنی موكریانی , ژمارە ٢١ ساڵی چوارەم ١٩٣٠ لاپەڕە ١٩ لە ژێر ناونیشانی (سەرمایەیەكی گران بەهای مێژووی كوردان!) بلاّوی كردەوە بەم جۆرە :

هورمزگان ڕەمان اتیران كوژان هۆشیان شارەوە گەڤرەگەڤرەكان
زۆر كرە عارەب كوردی نەخابور گەنانە پاڵە بەشی شارەزور
ژن و كەنیكان وە دیل بەشینان مەرد ازا تیلین ژروی هەوینان

رەوشی زەردەشت مایەوە بێدەس   بیزکانا کت هورمز وە هیچ کەس

واتە: پەرستگاکانی زەردەشتیەکان وێران کران و ئاتەشگەی ئاگرەکان کوژێنرانەوە, گەورەکانی کورد خۆیان شاردەوە, زۆرداری عەرەب دیهاتکانیان هەتا شارەزور وێران کرد, ژن وکچەکانیان بە دیل گرت, پیاوی ئازا لە خوێنی خۆیدا دەگەوزا, رەوشتی زەردەشت بەبێ کەس مایەوە, ئاهورامەزدای پیرۆزیش بەزەیی بە کەسدا نەهاتەوە.

(بڕوانە ڕۆژنامەی یەکگرتوو ژمارە (٥٨٤ بەروار ١١|٤|٢٠٠٦) عەبدولاّ نەجمەدین تەها, بابەتی ئەنفالکردنی گەلی کورد) تەنانەت موکریانی دەستکاریەکی زۆری شیعرەکەی کردوە, بۆ ئەوەی لە نوسینی زۆر کۆن بچێت , بەلاّم سیحرەکە بەسەر ساحیرەکاندا شکایەوە, ئەمیش چوە پالّ ئەو هەموو ئەفسانە هەلّبەسراوانەی تر کە لە مێژووی کوردا کردویانە.

عەلادین سوجادی لە (مێژووی ئەدەبی کوردی, لاپەرە ١٢٩ـــ ١٣٠ چاپخانەی مەعاریف,) دوای ئەوەی شیعرەکە بە دەسکاری زۆرترەوە دەهێنێ و دەلّێ: (من ناتوانم بچمە ژێری و بلّێم بونی ئەم شیعرە ڕاستە یان ڕاست نیە, چونکە نەخۆم ئەو پارچە چەرمەم دیوە کە ئەم شیعرەی لە سەر نوسراوە, وە نە لە قسەی ڕۆژهەلاّت ناسێکەوە بەرچاوم کەوتوە,)

ئەنوەر سولّتانی لە کتێبی (کەشکۆلّە شعرێکی کوردی گۆرانی, لا٣٩) دەنوسێت: (من نەمتوانی سەری ئەو هەودایە بدۆزمەوەو بزانم شعرەکە کەی ..؟ چۆن..؟ لە کوێ..؟ دۆزراوەتەوە و ئێستا لە کوێ یە ,مەخابن هەندێ سەرچاوەی کوردی ئەو شیعرە نەزانراوە نەناسراوەیان وەك یەکەمین شعری کوردی دوای ئیسلام لە قەلّەم داوە)

ئەحمەدی شەریفی لە (ڕۆژنامەی ڕزگاری ژمارە ٢ سالّی ١٩٩٣) دا دەلّێ: پێم وایە دکتۆر سەعیدخان خۆی ئەم شیعرەی هورمزگانی داناوەو داویە بە مەلیك الشوعەرا, ئەویش بلاّوی کردوەتەوە,

دکتور کەمال فوئاد لە (گۆڤاری (گۆڕین) ژمارە ١١٣ ی سالّی ١٩٧٥ لە قەولی خوالێخۆشبوو (پرۆفیسۆر تەوفیق وەهبی بەگەوە) دەنوسێ: ئەم شیعرە لە لایەن دکتور سەعید خانی کوردوستانی ودامەو حوزنی موکریانییەوە سازکراوەو بلاّوکراوەتەوە.

دکتور جەمال نەبەز لە کتێبی (زمانی یەکگرتووی کوردی, لا ١١١)دا دەلّێ: (ئەمە پەنجا سالّ زیاترە کە لە گەلّ سەرچاوەی کوردی و بێگانەدا هەوالّێك بلاّو دەکرێتەوە کە گوایە دەروێشێك لە دەشتی شارەزور پارچە پێستێکی دۆزیوەتەوە کە بە ڕێنوسی پەهلەوی چوار دێڕ هۆنراوەی کوردی لە سەر نوسراوە کە هۆنەرەکە گوایە ئاخ و داخی هەلّکێشاوە بۆ ئاینی زەردەشتی کە چۆن لە لایەن هێرشبەرانی عەرەبی موسولّمانەوە لەنێوبراوەو, سکالاّ لە دەست ئەو هێرشبەرانە دەکات کە چۆن ژن و کچی کوردیان بە دیل گرتوەوخوێنی خەلّکیان ڕشتوە) دکتور جەمال پاشان دەلّێ: (ئەوەی ڕاستی بێت ئەم هۆنراوەیە هۆنراوەیەکی ساختەو دەستکردە, بە پێی زانستی زمانەوانی دەتوانین پیشانی بدەین کە کوردیەکەی ناتوانێ ببێتە کوردی دەوروبەری پەیدابونی ئیسلام.)

ئەمە یەکەم کاری حوزنی موکریانی و دکتور سەعید خانی کوردوستانی نیە, لێرەدا شیعرەکە هەلّناسەنگێنین(بڕوانە ڕۆژنامەی یەکگرتوو ژمارە ٥٨٤ عەبدولاّ نەجمەدین تەها) تەنها دوو نمونە لە ساختەکاری و ژیانی دکتور سەعید دەهێنینەوە,

* ئەسعەد سیراجەدین دەلّێ : (دکتور سەعید خان ئەو سێ قەبالّەیەی بە فێلّ لە دەستی شێخ عەلادین دەرهێناوەو گەر چی بریار بوە دوای نواندنی بە پسپۆڕان بیداتەوە بە شێخ, بەلاّم نەیگێڕاوەتەوە و هەرسێکیانی فرۆشتون.) (کەشکۆلّە شیعرێکی کوردی , لا٣٨)

*ئایەتولاّ مەردۆخی دەلّێ: (..من لە کتێبخانەکەی خۆمدا سێ دەستنوسی هەورامیم پێدا, یەکێکیان دیوانی (مەحزوونی) یا (بێسارانی) بوو کە باپیرم بە خەتی خۆی نوسیبوی, لە گەلّ دیوانی مەعدومی (مەولەوی) و (ڕۆستەم و زەردە هەنگەکە) ی (مەلا مستەفای دلّدلّی), بەلاّم نازانم ئەوانە چیان بە سەر هات.) (کەشکۆلّە شیعرێکی کوردی لا ٣٨)

شیعری هورمزگـان زۆر لـە قافیـەکانی کتێبـە شـیعریەکەی (مزگـانی) دکتـۆر سـەعیدخان دەچـێت, دکتـور سـەعید ویستویەتی لە ڕێگای ئەم هۆنراوەیەوە دەمارگیری نەتەوایـەتی ببزوێنێـت دژ بـە ئیسلام, هـەنێ نوسـەریش بەداخـەوە کەوتونەتە ناو هەڵەکـەوە, ئیتر بـە قەسـت بوە یـان نـا کەوتونەتـە هەڵەکـەوە, دیـارە دکتـور سـەعید لـە ئێـران و حوزنی موکریانی لە ڕەواندوز کە مەڵبەندی دەست نوس و ئاسەوارێکی زۆری جێمـاوی سـۆران بوە, هەرچیان دەسـت کـەوتوە ئاودیویان کردوە بۆ بەریتانیا, کە ڕەنگە ئایندە کاری زیاتری ئەمانە ئاشکرا بکات,

بۆ زیاتر شارەزابون لە کارو کرەوەی دکتۆر سەعیدی هاوڕێی موکریانی, کورتەیەك لە ژیاننامەی دەنوسینەوە:

(ساڵی ١٨٦٢ز, خوا کوڕێکی بەخشیە (مەلا محەمەدی سنەیی) پێش نوێـژو وتـارخوێنی مزگـەوتی گـەورەی سـنە, ناوی نا (حەمە سەعید), شیرە خۆرە بوو کە دایکی مرد, باوکی ژنی تری هێنا, ئەویش مرد, ژنی سێهەمی هێنا, حەمە سەعید تەمەنی حەوت ساڵ بوو باوکیشی مرد, کەوتە لای برا گەورەکـەی, ئـەویش خسـتیە بـەر خوێنـدن, دوای چـەند ساڵێك ئیجازەی مەلایەتی وەرگرت, لە مزگەوتەکەی باوکیدا وانەی دەوتەوە, ساڵی ١٨٨٧ کۆمـەڵێك قەشـەی گـاور بۆ بلاوکردنەوەی مەسیحی هاتنە سنە, لە گەڵ مەلاکانی سنە هەندێ وتووویژ دەکەن, گاورەکان شکست دەهێنن, (قەشـە یوحەننا) بە شوێن کەسێکدا دەگەڕا فێری فارسی بکات, لە گەڵ (مەلا حەمە سەعید) دەبنە ئاشنا, هەندێ قسـەو بـاس دەکەوێتە نێوانیان و کۆمەڵێك کتێب دەداتە مەلا حەمە سەعید, بەوتەی نەرم فریوی دەدات و بەنهێنی دەیکەنـە گـاوور, حەمە سەعید ئەم بارەی دەشارێتەوەو کاکی و کەس پێ ی نازانێ, ئەم قەشەیە لە (ورمێ) دادەنیشێ زوو زوو سەردانی حەمە سەعید دەکات, ئەمیش وردە وردە سەردانی (ورمێ ی) دەکرد, لە یەکێك لەو سەردانانەدا, لە سەر دەستی گـەورە قەشەی ئەوێ گاوری خۆی ڕادەگەیەنێت و, ناوی خۆی لە (مەلا سەعید) ەوە دەکاتە (میرزا سـەعید)و مێژەرەکـەی فـڕێ دەدات, کاکی و خەڵکی بەم نهێنیە دەزانن, لەژێر فشاری خەڵکیدا ڕادەکات بۆ هەمەدان و جلی ئەرمەنی لەبەر دەکات و دەبێتە مامۆستای منداڵەکانی (قەشـە شـەمعون), ئـەویش لـە سـاڵی| ١٨٨٨ دەیکاتـە زاوای خـۆی و کچـە جوانەکـەی پێدەبەخشێ, بەلام لە سەر قسەی خەڵکی لە هەمەدان دەگیرێ و دەیخەنـە زینـدان, مسـیۆنێرو مـژدە بەخشـە گاورەکـان لای دەوڵەت هەوڵی بۆ دەدەن و لەزیندان ڕزگاری دەکەن, وەك چۆن موکریانیان لە زیندانی ڕەواندوز ڕزگار کرد, لە گـەڵ خۆیان خێزانی دەیبەنە (ورمێ), لەوێوە لە گەڵ تیمێکی مژدە بەخشەکان ڕەوانەی ئەوروپا دەکرێت, لەوێشەوە لە سـەر بانگێشتی مژدەدەرێك بەناوی (مستر هاگبرك) ڕەوانەی سوەید دەکرێت وساڵی ١٨٩٤ دەگاتە ستۆکهۆڵم, لە پـایزی ئـەو ساڵەدا دەینێرنە بەریتانیاو لە کۆلیجی پزیشکی پێ ی دەخوێنن, سـاڵی ١٨٩٥ز بـە دکتـۆری دەیگەڕێننـەوە بـۆ ئێـران و دەیکەنە دکتۆری شا, پاشان (حەمە سەعید) دەبێتە (دکتۆر سەعید) و لە تـاران کـاری دکتـۆری و مژدەبەخشـی گـاوری تێکـەڵ دەکـات و, شـەوو ڕۆژ کـاری بـۆ دەکـات و ناوبـانگ دەردەکـات, ئینجیل بـە شـێوەی هـۆنراوە وەردەگێڕێتـە سـەر شێوازی هەورامی لە ژێر ناوی (مزگانی) بە چاپی دەگەیەنێت, لە تاران دۆستایەتی لـە گـەڵ ئـەدیب وشـاعیران پەیـدا دەکات, یەکێك لەوانە (محەمەد تەقی مەلیك الشوعەرا, بەهار) دەبێت کە لەو کاتەدا خەریکی کتێبـی (شیعر در ایران) دەبێـت و داوای سەرچـاوە لـە دکتـۆر سـەعید دەکـات, ئـەویش شـیعری هورمزگـانی بـۆ دەنوسـێو دەڵـێ ئەمـە کـۆنترین هۆنراوەی کوردیـە و دەروێشـێك لەسـەر چـەرم دۆزیویەتیـەوە, لەسـەر کاغـەزێك بـۆی دەنوسـێ, ئـەویش بـە نـەزانی لـە کتێبەکەی دەئاخنێ بێلێکۆڵینەوە بلاوی دەکاتـەوە و بەیەکـەم هـۆنراوەی کـوردی لـە قەڵـەمی دەدات, دوای ئـەو حـوزنی موکریانی ساڵی ١٩٣٠ بلاوی دەکاتەوە, دوای ئەویش (ڕەشید یاسەمی) و پاشتر (مەردۆخی) و دوای ئەویش (عەلادین سەجادی) و بەوشێوەیە بلاودەبێتەوە. لە هاوینی ١٩١٢دا دکتۆر سـەعید دەچێتـە هەمـەدان بـۆ عیلاجـی ئـەمیر عـەلادین کە نەخۆش بوە, پاشتر بۆ نەخۆشی وەکیل الملك, لەوێشـەوە دەچێتە هـەورامان بـۆ چارەسـەری سـوڵتانی هـەورامان, لەوێشـەوە کچـەکەی شـێخ عـەلادین نەقشـبەندی نـەخۆش دەبێـت چـاری ئـەویش دەکـات, پاشـان قەواڵـەکان لـە شـێخ وەردەگرێـت و دەگەڕێتـەوە بـۆ هەمـەدان و لـەوێوە بـۆ تـاران, سـاڵی ١٩١٣ دەچێت بـۆ لەنـدەن, پاشـان دەگەڕێتـەوە بـۆ هەمەدان بۆ کاری (دکتۆری و مژدەدەری) کاری یەکەمی دەکاتە خزمەتکاری کاری دوەمی, بەوە ناوبانگ پەیدا دەکات, سـاڵی ١٩٣٩ لـە تەمـەنی ٧٧ سـاڵیدا لـە هەمـەدان بـە گـاوری دەمرێـت و لـە گۆڕسـتانی گـاورانی هەمـەدان بـە خـاك

دەسپێرێت.(ڕۆژنامەی یەکگرتوو ژمارە ٥٨٤ عەبدولاَ نەجمەدین تەها) من وای بۆ دەچم کە کتێبی (فتوح سواد العراق) کە باس لە فەتحی کوردوستان دەکات وشتی ناشرینی زۆر لەو قسانەی حوزنی موکریانی باس دەکات , زۆر لەوە دەچێت کە ئەم کتێبە دەستچێنی دکتۆر سەعیدو موکریانی و میجەر سۆن بو بێت, کە هەرسێکیان لە یەك کاتداو لە یەك سنورو بە یەك بیرۆکەوە دژی موسوڵمانان کاریان کردوە, زۆر نزیکە ئەم سیپارەیە کە ڕۆژبەیانی کردویەتیە کوردی بە ناوی (ولاَتگیری ڕەشە خاکی عێراق) هەڵبەستی دکتۆرو سۆن و موکریانی بوبێت, ئەمەش پێویستی بە لێکۆڵینەوەی دورو درێژوو ورد دەبێت...!!!!

میرنشینی سۆران هەلی دروستبوون و هۆی کەوتنی

لە مێژووی مرۆڤایەتیدا سەدان شارستانی و دەوڵەت ومیرو میرنشین, بە هەلێکی لەبار هاتون و, بە هۆیەکی ئەسەفبار لەناو چون و ڕوخاون, میرنشینی سۆرانیش یەکێك بوە لەو سنوردارانەی, کە لە ماوەیەکدا هات وچوو, لەو سەردەمەدا هەردوو دەوڵەتی عوسمانی وئێرانی لە شەڕو هەرایەکی بێسنووردابوون, کێبەرکێیان بوو لەسەر داگیرکردنی میرنشینە کوردەکان .

بێگومان دامەزراندنی ئەم میرنشینە وەك دەوڵەتێك, چەند هەل ومەرجێك کۆبونەوەو ڕەخساندیان :

*سەرەتا دەوڵەتی عوسمانی لاواز بوو, چاوی لە تەشەنەکردنی میرنشینی سۆران پۆشی, ئەو لاوازیە بوە هۆی ئەوەی گەلە ژێر دەستەکان ڕاست ببنەوە, (فرایزەر) دەڵێ (دەوڵەتی عوسمانی وەها لاواز بوو بوو کە کوردەکان حیسابیان بۆ نەدەکردو بەیەك سەعات هەولێریان گرت,) (جیمس بیلی .رحلە الی بغداد,ص٢٠) شۆرشی یۆنانیەکان دژی عوسمانیەکان بە یارمەتی ئەوروپا, پول و پارەیەکی زۆری بە عوسمانیەکان خەرج کرد, بوە هۆی داڕزان وداچۆڕانی بودجەی, هەر ئەم لاوازبونە وای کرد ڕوسیاش بەرامبەری هەڵسیَو (ئەدەنە)ی گرت کە ١٥٠ میل لە ئەستەمبوڵی پایتەختەوە دور بوو, کارێکی کرد (باب العالی) هەیبەت و نرخی ون بکات و ڕاپەڕین لە زۆر لاوە دروست ببێت.

* سوڵتان (محەمەدی دووەم) ی عوسمانی زۆر توندو تیژ بوو بەرامبەر گەلە ژێر دەستەکان, ئەوانیش بێزار بون و ڕاپەڕینیان دروست کرد.

* محەمەد عەلی پاشای میسر داوای تەعویزی کرد لە عوسمانیەکان لە باتی ئەو یارمەتیەیەی کە دای بۆ کوژاندنەوە و سەرکوت کردنی هەردوو شۆڕشی (وەهابی) لە سعودو (یۆنانی) لە بەڵقان, بەلاَم عوسمانی تەنها دورگەی (کریت)یان دایە ئەویش ڕازی نەبوو, ناچار بە سەرکردایەتی (ئیبراهیم پاشا)ی کوری هێرشی کردو شامی گرت, هانی (پاشا کۆرە میری سۆران) ی دا کە ئەویش داوای سەربەخۆیی بکات, شان بەشانی یەك دەجەنگان و بەرەو ناوەڕاستی تورکیا هێرشیان هێنا , میسر و سۆران بەردەوام پەیوەندیان هەبوو, لەشکری میسر لە شام لە سەر مەڕی کورد دەژیا , کوردەکانیش چەکیان لە میسر وەر دەگرت, سەرکەوتنی کوردەکان میسریەکانی زۆر دڵخۆش کردو پەیتا پەیتا چەکیان بۆ دەناردن و نامەیان لە نێواندا ئاڵوگۆڕ دەبوو, لە هەواڵ و نیەتی یەکتر ئاگاداربون, چونکە یەك مەبەست دەیجولاَندن, پەیمانیان دابوو کە هەوڵ بدەن بۆ سەربەخۆیی کوردوستان لە ژێر ڕکێفی میر محەمەددا, وەك چۆن میسر سەربەخۆ بووبوو, گەر دەست تێوەردانی بەریتانیا نەبوایە, بە نیاز بوون زۆر بۆ ئاستانەی پایتەختی عوسمانی بهێنن.

* مێژووناس (لوتسکی) دەڵێ (ئیبراهیم باشا بە هۆی کریگرتەکانیەوە لە هەموو لایەکەوە هانی میللەتەکانی دەورویەریان دەدا بۆ ڕاپەڕین دژی دەوڵەتی عوسمانی.

* هەڵکەوتەی ناوچەی سۆران کە شاخاوی وسەختە, لە کاتی تەنگانەدا یاریدەی خەڵکەکەی دەدات(کاوس

قەفتان..سوران..لا ٤٤).

* یەکیك لە ڕێگە هەرە گرنگەکانی کاروانی بازرگانی شام و عیراق بەلای ڕەواندوزدا تێدەپەڕیٚ, ئەوانیش باج وسەرانە و سامانێکی زۆریان لێدەست دەکەوت, وای کرد کە شێوازێك لە دەسەڵاتێکی سیاسی وەربگرێت کە گەلێ ئامانجی نەتەوەیی ی وشەخسی پێدێتەدی.

* میرنشینی (بۆتان)یش تەواو پەرەی سەندبوو گەشەی کردبوو, هەر بەناو سەر بە عوسمانی مابویەوە, ئەوانیش لە بیری جیاخوازی بون لە عوسمانی.

* باری سیاسی میرنشینە کوردەکانی ئەو ڕۆژەش یاریدەدەرێکی چاك بوو بۆ پەرەسەندنی میرنشینی سۆران, میر نشینی (بابان) تەواو لاواز کەوتبوو, تەنانەت (فرایزەری گەڕۆك) دەڵیٚ نەیان توانی میوانداری من بکەن, لەبەر ئەوە بەلای عوسمانیەوە خراپ نەبوو ئەگەر هێزێکی تر لە ناوچەکەدا دروست ببیٚ جیٚی (بابان) بگرێتەوە لە ڕوی ئێراندا, بۆیە لە سەرەتاوە چاوی لە تەشەنەی میری سۆران پۆشی, بەڵام کەزانی دەسەڵاتی پەیدا کردوەو بۆتە مەترسی, ئەوەبوو پەلاماری دا.

* کەسێتی پاشا کۆرە خۆی ڕۆڵێکی باڵای هەبوو لە پێگەیشتن و پەرەسەندنی میری سۆراندا, چونکە پێش میر محەمەد میرنشینی سۆران ئەو هێزەی نەبوو, دوای ئەویش یەکێکی تر نەبوو دروستی بکاتەوە.

* دوو بەرەکی و تەڵە بۆ یەك نانەوەی مام وخزمەکانی, کارتێکردنێکی وای لە دڵی میر محەمەددا دروست کردبوو, کە هەمیشە چاوی لەوەوە بوو کە ڕۆژێك لە ڕۆژان کار بگرێتە دەست و ئەو بارە لارەی کورد ڕاست بکاتەوە, ئەم هەستەش لە دڵ و دەرونیابوە دڵ ڕەقی, نەك هەر بۆ هێنانەدی ئامانجەکانی , بەڵکو لای بووبوە خویەك و کاری تەواو بۆ ئاسان کردبوو لغاوی سەرکێشترین میرنشینی پێدەگرت, بۆیە لە ماوەیەکی کەمدا سنوری خۆی پیٚ فراوان کرد, دڵڕەقیەکی خراپی بەدادپەروەریەکی سەرزارەکی داپۆشیبوو, کۆبونەوەی ئەم دوو سیفەتە وەکو (میلنگن) دەڵیٚ (داگیر کەرو یاسا دانەر) (میلنگن. لا٩) بەو دڵ ڕەقیە دزو جەردەی نەهێشت, زەبروزەنگی بەجۆرێك بوو کە بێگانە نیدەتوانی بێپرس هەنگاو بنێتە ناو میرنشینەکەیەوە, باری ناوەوەی میرنشینەکەی پیٚ بوژابویەوەو کاری کردە سەر خوڕەوشتی دانیشتوان بە جۆرێك گەڕۆکەکان دانیان بەوەدا نابوو کە هەست بە جیاوازیی ڕەوشتی ئەم میرنشینە دەکرێت لە گەڵ شوێنەکانی تری دەوڵەتی عوسمانی. *ئەو هێزەش کە هەیبوو لە هێزی میرنشینێکی بچوکی نەدەکردو لە سەربازو جبەخانەو تۆپ, هێزی بەزەبت بوو.

* دۆخی سیاسی دەرەوەی کوردی ئەو ڕۆژەش پاڵی بە میری سۆرانەوە نا خێرا پێش بکەوێت و بێتە سەر شانۆی ڕوداوەکان, دەوڵەتی عوسمانی وئێرانی لەبەر دەست بەسەراگرتنی میرنشینەکان هەرایان بوو, کەماندوش دەبون میرنشینەکانیان دەدا بە گژ یەکدا..

* میرنشینەکانی تری دەوروپشتیش زۆر لاواز و داڕزاو بوون, هەر خەریکی دوبەرەکی و فیتنە بازی وتەڵە بۆ یەك نانەوەبون, بەڵام بە پێچەوانەوە پاشا کۆرە خەریکی ڕێکخستن و خۆ قایم کردن و چارە کردنی نەخۆشیەکانەوبوو, بۆیە یەکە یەکە میرنشینە دراوسێکانی داگیر کرد, بەتایبەتی داگیر کردنی (میرنشینی ئامێدی) کە بەمە ناوبانگی بەهێزی دەرچوو چاوی میرنشینەکانی تریشی ترسان, چونکە ئامیدی زۆر سەخت ودژوارو دەوڵەمەندبوو داگیرکردنی هەروا ئاسان نەبوو..بەم جۆرە لەو سەر بەخۆییە نزیکبویەوە کە دەمێك بوو لە لاوێتیەوە لە سەری دابوو.(صالح قەفتان .مێژووی نەتەوەی کورد لا٢٩٨).

* ڕەنگە حەزی وابوبێت ببێتە هاوشانی میسرو ئێران وعوسمانی, کردەوەکانی ئەمەیان دووپات دەکردەوە, لاسایی ئەوانی دەکردەوە, لاف و گەزافی ئەوانی لێدەدا, بەتایبەت قەلاٚ دروست کردن وسکەلێدان و کارگەی چەك و جبەخانە (حسەین حوزنی لا٣٩) دانانی پلەو پایەی سوپاو پۆلیس و جیاوازی وجۆری جل و بەرگیان , پایەو سیفاتی ئیداری و دادپەروەری و بەستنی پەیمانی دۆستایەتی لە گەڵ محەمەد عەلی میسر و داود پاشای بەغداد, کە گەورەترین دوژمنی عوسمانی بوون, ئەمانە دەری دەخست کە میری سۆران خەیاڵی زۆر دوور ڕۆیشتوە, بە تایبەت دەوڵەتی عوسمانی لە

باتی ئەوەی سزای بدات, هات ڕوتبەی (میری میران) ی پێبەخشی (ئەمین زەکی. خۆلاصە تاریخ کوردستان. لا ٢٢٩) ئێرانیش دانی نابە میرنشینەکەیداو وەك میرنشینێك نەك وەك دەوڵەتێك (حسەین حوزنی لا٣٩) چونکە ئێران هەرچەندحەزی بە نوشوستی عوسمانی دەکرد, بەلاٚم ڕازی نەبوو ئەوەش لە خۆی بقەومێنێت ..

* کورت بینی میری سۆران هۆیەك بوو بۆ لە ناوچونی, ئەگەر چی ئازاو بەزەبروزەنگ بوو, بەلاٚم لە سیاسەتدا کورت بین و بڕوای بە بەڵێنی عوسمانی وبەریتانیا کردو خۆیدا بەدەستەوە. هەر ئەوەندە هەستی کرد زروف وبارودۆخ بۆ ئەو نیە, ,سەری لێتێکچوو وازی هێنا, نەك وەك سەرۆکێکی خاوەن ئامانج, بەڵکو وەکو یەکێك لە ڕەعیەکانی چاوەڕوانی لێبوردن بوو بە بەخشندەیی سوڵتان..

* داود پاشا والی بەغداد ڕقی لە سەریەشەی بابانەکان هەستابوو کە هەمیشە کێشە دروست دەکەن بۆ بەغدادو عوسمانی, وە زۆر لا دەکەنەوە بەلای ئێرانە شیعە مەزهەبەکاندا, دەترسا ئەو ئاینزایە کاریگەری بلاٚوبونەوەی لە ناو خەڵکی کوردا هەبێت, حەزی دەکرد سۆران لە سەر حیسابی بابانەکان گەورە بێت, ئێرانیش حەزی دەکرد سۆران بە هێز بێت و گەورەبێت, بەمەرجێ لە ژێر رکێفی خویدابێت و بەرامبەر عوسمانی بوەستێت, چونکە ئێران بە شەڕی ڕوسیاوە خەریك بوو (فریزەر,لا١٢) ئەمانە هەلێکی مەزنی بۆ سۆران ئامادەکرد, کە بە هەر چوار لادا پەل بهاوێت و سڵ لە کەس نەکاتەوە, بەڵگەش ئەوەیە سۆران ئەو هەموو میرنشینەی دایەبەر و داگیر کرد ,کەچی نەعوسمانی و نەئێران و نەوالی بەغداد نەهاتنە دەنگ, هەڕەشەو چاو سور کردنەوەیەکیان نیشان نەدا..

سەرچاوەكان

١ ــ شەرەفنامە . شەرەفخانی بدلیسی . وەرگێڕ بۆ كوردی هەژار موكریانی . نەجەف ١٩٧٢.

٢ـ مێژووی میرانی سۆران . حسین حوزنی موكریانی . هەولێر ١٩٦٢.

٣ــ كوردو كوردستان . محمد امین زەكی . مهابات.

٤ـ میرنشینی سۆران . كامەران جەمال بابان . هەولێر ١٤١٩.

٥ــ مێژووی كورد لەكۆنەوە تا ئەمڕۆ . ساڵح قەفتان . بغداد ١٩٦٩.

٦ــ كوردەكانی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی . د.جلیلی جلیل . وەرگێڕ لەروسیەوە . د.كاوس قەفتان . بغداد ١٩٨٧

٧ــ چەند لێكۆڵینەوەیەك لەمێژووی بابان سۆران بۆتان .د.كاوس قەفتان. بغداد ١٩٨٥.

٨ــ شۆڕشەكانی كورد . عەلادین سوجادی . بغداد .١٩٥٩.

٩ــ خەبات لەرێی كوردستاندا . خالفین .

١٠ـ بنەماڵانی بەناوبانگی رەواندوز . ممدوح مزوری، هەولێر ١٩٩٨.

١١ــ بابان سۆران بۆتان . دكتۆر كاوس قەفتان . بغداد ١٩٨٥.

١٢ــ مێژووی نەتەوەی كورد لەكۆنەوە تا ئەمڕۆ . ساڵح قەفتان . بغداد . ١٩٦٩.

١٣ــ كتێبی حاجی قادری كۆیی، بغداد ١٩٧٣. گۆڤاری كۆڕی زانیاری كورد .

١٤ــ تأریخ العراق الحدیث . دكتور عبدالعزیز نوار ، قاهیرة ١٩٦٨.

١٥ــ الیزیدیة . صدیق دملوجي .

١٦ ــ امارة بهدینان . صدیق الدملوجي . الموصل ١٩٥٢.

١٧ــ داود پاشا والی بغداد, د.عبدالعزیز سلیمان نوار . قاهرة ١٩٦٧ .

١٨ــ اربعة قرون من تاریخ العراق الحدیث . ترجمة ستیڤن همسلي لونگریك . ترجمة جعفر الخیاط . بغداد ١٩٦٨

١٩ــ بغداد مدینة السلام . ریجارد كوك . ترجمة . مصطفی جواد وفؤاد جمیل . بغداد ١٩٦٧.

٢٠ـ تأریخ الموصل . سلیمان الصایغ . قاهرة.

٢١ــ الشیخ نورالدین البریفكاني . محمد أحمد مصطفی الكزني، قاهرة ١٩٨٢.

٢٢ــ اربیل في الماضي والحاضر . مجموعة من المؤلفین . ص٣٤ كەریم شارەزا.

٢٣ــ اربیل في ادوارها التاریخیة .

٢٤ــ تأریخ العراق بین احتلالین، عباس العزاوي.

٢٥ــ الاكراد فی بهدینان . انور المائی. ١٩٩٩دهۆك.

٢٦ــ رحله فریزر الی بغداد . جیمس بیلی فریزر . ص٢٠٠ بغداد ١٩٦٤، ترجمه جعفر خیاط

٢٧ـ عشائر العراق . عباس العزاوي .

٢٨ . الامیر الكردی . جەمال نەبەز . ترجمه . فخری سلاحشور، هەولێر ١٩٩٤.

٢٩ـ من عمان الی عمادیة . عەلی سەیدو گورانی . القاهره.

٣٠ـ كردستان والاكراد . عبدالرحمن قاسملو . بیروت ١٩٧٠.

٣١ــ گۆڤاری كاروان ژمارە (٨) خولی راپەڕین ١٩٩٣ ئەحمەد باوەڕ .

٣٢ــ گۆڤاری كاروان ژمارە ٢٣ ساڵی ١٩٨٦.

٣٣ــ گۆڤاری كاروان ژمارە(٢٧) ١٩٨٤.

٣٤ــ گۆڤاری كاروان . ژمارە . ٣٨، عەبدولفەتاح عەلی یەحیا .

٣٥ــ گۆڤاری كاروان، ژمارە (٥٢).ساڵی١٩٨٧ بەشی یەكەم . عەبولەتاح عەلی یەحیا

٣٦ــ گۆڤاری كاروان ژمارە ٥٣ . بەشی دووەم، عبدالفتاح عەلی یەحیا .

٣٧ــگۆڤاری کاروان ژمارە (٧١، ٧٢) ساڵی ١٩٨٩ . (

٣٨ــ گۆڤاری کاروان ژمارە(١٠٩) ١٩٩٧، تاریق جامباز .

٣٩ــ گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد . بەرگی ٥

٤٠ــ گۆڤاری روناکبیری . ژمارە (٢) ، ستوکهوڵم, فازیل کەریم ئەحمەد .

٤١ــگۆڤاری دەنگی زانا . ساڵی ١٩٩٤ دکتۆر محمد گەزنەیی .

٤٢ــ گۆڤاری هەڵەبجە . ژمارە . ١٨ . ١٩ مۆلنداڵ . سوید .

٤٣ــ مجلة لالش . الثقافية الصادرة عن مركز لالش في اوروبا . العدد(٤٢

٤٤ــ مجلة الحكم الذاتي . العدد (٤) السنة السابعة . زبير بلال اسماعيل . محمد الخطي ونهاية الأمارة السورانية.

٤٥... گۆڤاری ڕۆژنامەڤانی ژمارە : ٩ لا١٣٢ هاوینی ٢٠٠٢.

٤٦... زاری کرمانجی, حوزنی موکریانی, ژمارە ٢١ ساڵی چوارەم ١٩٣٠.

٤٧... ڕۆژنامەی یەکگرتوو ژمارە (٥٨٤ بەروار ١١|٤|٢٠٠٦) عەبدولاّ نەجمەدین تەها: بابەتی ئەنفالکردنی گەلی کورد.

٤٨... ڕۆژنامەی ڕزگاری ژمارە ٢ ساڵی ١٩٩٣.

٤٩... گۆڤاری (گۆڕین) ژمارە ١١٣ ی ساڵی ١٩٧٥

٥٠... ڕەشید یاسەمی: کوردو پیوستەگی نژادی و تاریخی.

٥١... ئەنوەر سوڵتانی: کەشکۆڵە شعرێکی کوردی گۆرانی.

٥٢... عەلادین سوجادی: مێژووی ئەدەبی کوردی.

٥٣... س.ج. ئەدموندز: کورد, تورك, عەرەب.

٥٤... دکتور جەمال نەبەز: زمانی یەکگرتووی کوردی.